

БИБЛИОТЕКА „ЛЕГЕНДА“

През 2014 г. Кирило-Методиевският научен център започна да издава нова поредица – библиотека „Легенда“. Без да отстъпва от строгите принципи на научното познание, тя е ориентирана към по-широка читателска публика. В изследователската програма на библиотека „Легенда“ са включени изданията на преводи на антични, средновековни и ренесансови творби, медиевистични изследвания, образователна литература, справочници и албуми. Качеството на публикуваните текстове се наблюдава от шестчленна редакционна колегия, в която участват авторитетни български учени хуманитаристи.

Досега в поредицата са публикувани пет книги:

- „Разкази за чудеса, разбойници, блудници и други истории“ от Евгени Зашев (2014)
- „Херметически корпус“ от Николай Гочев (2018)
- „Средновековните Балкани през погледа на европейските пътешественици от Ивайла Попова (2018)
- „От Акра до Константинопол“ от Александър Николов (2018)
- „Полезни за душата разкази от Павел – епископ на богопазената Монемвасия“ от Евгени Зашев (2020).

Гл. ас. д-р Цветомира Данова работи в Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките. Тя е специалист в областта на средновековната славянска книжнина – интересите ѝ са насочени към текстологията и изследване на рецепцията на византийската литература и богословие сред балканските славяни. Автор е на редица статии и на книгата „John of Damascus' Marian Homilies in Mediaeval South Slavic Literatures“ (Berlin, 2020). В последните години участва в подготовката за печат на един от важните неиздавани до момента средновековни български книжовни паметници от XIV в. – „Софийски песнивец“. Работи съвместно с проф. Климентина Иванова по проекта Bibliotheca Homiletica Balcano-Slavica.

Доц. д-р Мая Иванова работи в Кирило-Методиевския научен център при Българската академия на науките. Тя е специалист в областта на палеославистиката и кирилometодиевистиката. Изследва ранните славянски кирило-методиевски агиографски извори и късната традиция в почитанието на светите братя Кирил и Методий (писмени паметници, изображения и обществена традиция). Автор е на книгата „Текстологически проблеми в Пространното житие на Константин-Кирил Философ“ (София, 2013) и на редица други научни публикации. В последните години научните ѝ интереси са насочени към агиографските произведения на Софийската книжовна школа през XVI в. и към архивното наследство на акад. Петър Диневков (полската кореспонденция до него). Преподавала е стара българска литература в Пловдивския и в Софийския университет. В периода 2014–2019 г. е била лектор по български език в Познанския университет.

КОЙ КОГА КЪДЕ В ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ

МАЯ ИВАНОВА
ЦВЕТОМИРА ДАНОВА

БИБЛИОТЕКА
„ЛЕГЕНДА“

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

Кирило-Методиевският научен център при Българската академия на науките е създаден през 1980 г. В него работят специалисти в областта на лингвистиката, литературознанието, историята, богословието, изкуствознанието, културологията, библиотекознанието, текстологията и палеографията. Изследванията им са насочени както към реконструкция и интерпретация на творчеството на славянските първоучители и техните непосредствени ученици, така и към проследяване на разнообразните влияния, които този просветителски акт оказва върху различните сфери на културата в перспективата на историческото развитие. Със своята дейност Кирило-Методиевският научен център вече повече от 40 години изпълнява ролята на координатор на научните изследвания в областта на кирилometодиевистиката в Европа и по света.

Издателската дейност на Кирило-Методиевския научен център е съществена част от програмата на нашата научна институция – списание Palaeobulgarica и поредицата „Кирило-Методиевски студии“ с годините са се утвърдили като реномирани научни издания. Паралелно с тях се подготвят и редица монографични трудове.

Кирило-Методиевски научен център –
Българска академия на науките
ул. „Московска“ 13, София 1000
www.kmnc.bg

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

БИБЛИОТЕКА

ВЕЧЕРЕНДА

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE

LEGEND
LIBRARY

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

МАЯ ИВАНОВА, ЦВЕТОМИРА ДАНОВА

**КОЙ, КОГА, КЪДЕ В ПРОСТРАННОТО
ЖИТИЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ**

ПО МА ГА Л О

РЕДАКТОР: Евгени Зашев

НАУЧЕН РЕДАКТОР: Климентина Иванова

СОФИЯ 2021

Книгата е издадена с финансовата подкрепа на Национална научна програма
„Културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие“
(КИННПОР)

БИБЛИОТЕКА ЛЕГЕНДА

ПРЕВОДИ НА СРЕДНОВЕКОВНИ И РЕНЕСАНСОВИ ТВОРБИ • МЕДИЕВИСТИЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ • ОБРАЗОВАТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА • АЛБУМИ

КОЙ, КОГА, КЪДЕ В ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ
НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ

ПОМАГАЛО

МАЯ ИВАНОВА, ЦВЕТОМИРА ДАНОВА

Редакционен съвет: проф. д-р Славия Бърлиева, проф. д-р Ана Стойкова,
проф. дин Илия Илиев, проф. дин Димитър Димитров,
проф. д-р Валери Стефанов, проф. д-р Александър Николов

Научен редактор: проф. д-р Климентина Иванова
Отговорен редактор: д-р Евгени Зашев

Българска. Първо издание, 2021

© Мая Иванова, Цветомира Данова, автори, 2021

© Емилия Анкова, илюстрации, 2021

© Кирило-Методиевски научен център при БАН, всички права запазени, 2021

Милена Евтимова, коректор, 2021

Анита Борисова, графично оформление, 2021

Печатница „Симолени-94“

ISBN 978-954-9787-44-3

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
CYRILLO-METHODIAN RESEARCH CENTRE

MAYA IVANOVA, TSVETOMIRA DANOVA

**VITA CONSTANTINI:
WHO, WHEN, WHERE**

H A N D B O O K

EDITOR: Evgeni Zashev

SCIENTIFIC EDITOR: Klimentina Ivanova

SOFIA 2021

Publishing is funded by National Research Program Cultural and Historical Heritage.
National Memory and Social Development (KINNPOR).

LEGEND LIBRARY

TRANSLATIONS OF MEDIEVAL AND RENAISSANCE WORKS • MEDIEVAL STUDIES
RESEARCH • EDUCATIONAL LITERATURE • ALBUMS

VITA CONSTANTINI: WHO, WHEN, WHERE
HANDBOOK

MAYA IVANOVA, TSVETOMIRA DANOVA

Editorial Board: Prof. Slavia Burlieva, PhD, Prof. Ana Stoykova, PhD,
Prof. DSc Iliya Iliev, Prof. DSc Dimitar Dimitrov, Prof. DSc Valeri Stefanov,
Prof. Alexandar Nikolov, PhD

Scientific Editor: Prof. Klimentina Ivanova, PhD
Editor-in-Charge: Evgeni Zashev, PhD

Bulgarian. First edition, 2021

© Maya Ivanova, Tsvetomira Danova, authors, 2021

© Emilia Ankova, illustrations, 2021

© Cyrillo-Methodian Research Centre at the Bulgarian Academy of Sciences,
all rights reserved, 2021

Milena Evtimova, proof-reader, 2021

Anita Borisova, graphic design, 2021

Printing press "Simolini-94"

ISBN 978-954-9787-44-3

СЪДЪРЖАНИЕ

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ НА РЕДАКТОРА	9
ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ НА АВТОРИТЕ	13
ЧАСТ I	17
УКАЗАНИЯ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ	18
СПРАВОЧНИК	21
ЧАСТ II	205
УКАЗАНИЯ ЗА ЧЕТЕНЕ НА ТЕКСТА НА ЖК	206
ЖИТИЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ (ТЕКСТ).....	209
ПРИЛОЖЕНИЯ	265
ПРИЛОЖЕНИЕ 1: АЗБУЧЕН СПИСЪК НА РУБРИКИТЕ ОТ ЧАСТ I	267
ПРИЛОЖЕНИЕ 2: АЗБУЧЕН СПИСЪК НА ИМЕНАТА И ПОНЯТИЯТА, ПОМЕСТЕНИ В ЧАСТ I, КОИТО НЕ СЕ СРЕЩАТ В ТОЗИ ВИД В ЖК	277
ПРИЛОЖЕНИЕ 3: ПРЕВОДИ НА ЖК ОТ СТАРОБЪЛГАРСКИ НА НОВОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК	279
ПРИЛОЖЕНИЕ 4: СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ	282
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	285
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	303

CONTENTS

FOREWORD FROM THE EDITOR	9
FOREWORD FROM THE AUTHORS	13
PART I	17
INSTRUCTIONS FOR USE	18
REFERENCE BOOK	21
PART II	205
INSTRUCTIONS FOR READING THE TEXT OF <i>VITA CONSTANTINI</i>	206
<i>VITA CONSTANTINI</i> (TEXT).....	209
SUPPLEMENTS	265
SUPPLEMENT 1: ALPHABETICAL INDEX OF THE ENTRIES IN PART I	267
SUPPLEMENT 2: ALPHABETICAL INDEX OF THE NAMES AND TERMS IN PART I, WHICH ARE NOT MENTIONED IN <i>VITA CONSTANTINI</i>	277
SUPPLEMENT 3: TRANSLATIONS OF <i>VITA CONSTANTINI</i> FROM OLD BULGARIAN INTO MODERN BULGARIAN LANGUAGE	279
SUPPLEMENT 4: LIST OF ABBREVIATIONS	282
REFERENCES	285
SUMMARY IN ENGLISH	303

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ НА РЕДАКТОРА

Скъпи читатели, книгата, която държите в ръцете си, е шестата в поредицата библиотека „Легенда“. Тя представлява справочник, посветен на Пространното житие на св. Константин-Кирил – средновековна творба от далечния IX в., създадена въз основа на делото на първоучителите Кирил и Методий. Пространното житие заема особено място в славянската литературна история и от самото създаване на славистиката като наука се превръща в задължителна част от университетските курсове в Европа. Днес то е неизменна част от образователния канон не само на българското средно училище, но и в страни като Русия, Северна Македония, Словакия, Чехия и др. Сам по себе си този факт се потвърждава от огромния брой научни изследвания, посветени на житието. Текстът на творбата е бил, а сега продължава да бъде подлаган на разнообразни по тип анализи. От позициите на литературознанието той се изследва като паметник на средновековната литература; от историческа гледна точка – като извор за живота и делото на славянските първоучители, за историята на Европа, Византия и славянските народи; от богословска перспектива – като важен религиозен текст и документ за почитанието на светите братя Кирил и Методий. С житието се занимават дисциплини като езикознанието,

текстологията и палеографията, които проучват състоянието на материалните носители – неговите преписи, и историята на текста в продължение на векове. Разбира се, всички тези аспекти трудно биха намерили място в средношколския курс на българското училище, но е добре да ги имаме предвид, когато пристъпваме към работа с Пространното житие на св. Константин-Кирил в ограничения брой часове, отредени в учебната програма по литература или история.

Именно да са в помощ на учебния процес е основната цел на авторките Мая Иванова и Цветомира Данова при написването на справочника „Кой, кога, къде в Пространното житие на св. Константин-Кирил“, наречен от тях помагалото. Без претенция за пълна изчерпателност (предвид взаимната обвързаност на отделните клонове на знанието и наличието на множество вътрешнопредметни и междупредметни връзки), в помагалото са взети под внимание образователните стандарти по литература, български език и история, застъпени в обучението на средните училища в България. Така че настоящото издание в случая играе ролята на инструмент при четенето, разбирането и анализирането на Пространното житие на св. Константин-Кирил.

Конструкцията на помагалото е внимателно обмислена. Част първа (с. 17) представлява азбучен справочник, обхващащ 177 лични и народностни имена, църковни термини и понятия, редки и остарели думи и реалии. От тях 158 заглавки тълкуват пряко употребени в текста на Пространното житие на Константин-Кирил думи, а 19 представят имена и понятия, които не са директно назовани в него, но без чието изясняване осмислянето на творбата би било затруднено.

Улеснение за читателя представляват включените в приложения 1 и 2 два азбучни списъка – първият на всички 177 справочни статии (с. 267), а вторият – на 19-те имена и понятия, които не са употребени в текста (с. 277). Важно е да се отбележи, че справочните статии от двете групи са максимално ориентирани към текста на житието – тяхната цел не е да представят обща енциклопедична информация, а главно такава, която да служи за осмислянето на неговото съдържание. Втората част на помагалото (с. 205) съдържа текста на ЖК в новобългарския превод на Христо Кодов. В нея житието е разделено на 18 глави според традицията, възхождаща към първия издател на житието – Павел Йозеф Шафарик. В началото и на двете части са добавени указания за тяхното използване (с. 18, с. 205). Добре е тези кратки и много конкретни указания да не бъдат пропускани, тъй като те максимално улесняват процеса на учебната работа.

Що се отнася до поместените приложения – те са общо четири. Освен споменатите по-горе Приложения 1 и 2, предимно към учителите е адресирано Приложение 3: „Преводи на ЖК от старобългарски на новобългарски език“ (с. 279). То съдържа пълен хронологичен списък изданията, препечатките и преработките на съществуващите преводи на новобългарски език след 1912 г. и поднася информация за трайния интерес към паметника сред българското общество, и в частност в българската популяризаторска и образователна традиция. Издирването и съпоставката на различните преводи може да се превърне в интересна изследователска задача за учениците. В Приложение 4 е поместен списък на използваните съкращения (с. 282). При него е важно да се

отбележи, че изреждането на абривиатурите на библейските книги, цитирани в Пространното житие на св. Константин-Кирил, върви според тяхната последователност в библейския корпус, а не по азбучен ред. Помагалото завършва с библиографски списък на използваната литература (с. 285), който за улеснение е разделен на три дяла – речници, енциклопедии и справочници; обзорни изследвания, учебници, издания на паметници и христоматии; монографии, студии и статии. Авторките са нарекли този списък „кратък“, защото той представлява представителна извадка от обширната научна и научнопопулярна литература, посветена на житието.

При създаването на помагалото Мая Иванова и Цветомира Данова са водени от просвещенската мотивация да бъдат в помощ на образователния процес и изтъкват това много ясно във встъпителните авторски думи. Убеден съм обаче, че настоящата книга ще предизвика интереса и на по-широк кръг любознателни читатели. Класическите произведения – а безспорно Пространното житие на св. Константин-Кирил е такова – имат способността да привличат читатели от различни възрасти и в различен етап на техния живот. А това далеч не е свързано единствено с училищните програми.

Не на последно място бих искал да обърна внимание на полиграфическото изпълнение на настоящия справочник. Изборът на формата, художественото оформление и графичните илюстрации ни карат да посегнем към настоящото томче и заради неговата подчертана естетическа елегантност.

Евгени Зашев

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ НА АВТОРИТЕ

Настоящото помагало „Кой, кога, къде в Пространното житие на св. Константин-Кирил“ е посветено на първото най-важно славянско кирило-методиевско произведение. Тази творба е създадена около 880 г. във Велика Моравия. Написана е на първата старобългарска азбука – глаголица. Прието е, че автор на творбата е св. Климент Охридски, но тази хипотеза не е потвърдена писмено. Така че и до днес авторът на Пространното житие на св. Константин-Кирил остава анонимен. С право обаче се предполага, че в написването му е взел участие св. Методий, свидетел на целия живот на най-малкия си брат. В епохата на Средновековието творбата е преписвана главно в манастирите, в столични или провинциални книжовни средища на Балканите, но и в други славянски и неславянски страни. Така до нас са достигнали почти 60 ръкописни копия, всички написани на кирилица. Те представляват безценно богатство за националните библиотеки на България, Ватикана, Литва, Румъния, Русия, Света гора Атон, Сърбия, Украйна, Хърватия, в които днес се съхраняват. От XIX в. насам започва и превеждането на творбата на съвременни езици, а днес може да се каже, че с превод разполагат почти всички съвременни европейски народи.

Всеки, който е разгръщал Пространното житие на св. Константин-Кирил, е установил едно – това не е лесен текст. И не само защото информацията е обширна, отдалечена от нас с векове, но и защото се срещат неясни места, подканящи към повече от едно тълкувание. Дори и специалисти не могат да решат един или друг въпрос окончателно, като вследствие на това са се родили и съществуват успоредно различни хипотези. Разбира се, не е необходимо всички хипотези да бъдат представяни, но за да се стигне до яснота, се изисква специална нагласа и търпение. Затова и ние не сме заобиколили нерешените проблеми – там където има такива, сме ги посочили, но многобройните научни предположения сме се постарали да сведем до минимум. Нашата главна цел бе да изведем ясната и точна информация, до която науката е достигнала. Така в търсене на баланс между четенето, разбирането, преподаването и осъществяването на анализ на Пространното житие на св. Константин-Кирил се роди идеята за създаването на тази книга. Нарекохме я помагало, защото тя има за цел да помага в обучението по стара българска литература. Доколкото този процес е двустранен, надяваме се помагалото да бъде в помощ и на ученика, и на учителя.

„Кой, кога, къде в Пространното житие на св. Константин-Кирил“ се състои от две части. Част I е структурирана като справочник, в който за всяко отделно име, появяващо се на страниците на Пространното житие на св. Константин-Кирил, има отделена рубрика. Става дума за лични имена и прозвища на реално съществували исторически личности, както и за библейски и митологични персонажи. За имена на държави, области, реки, планини и институции

(църкви, манастири, училища). За имена на езици, племена и народи. Освен информация за това кой, кога и къде е живял и осъществявал своята дейност, косвено в отделните рубрики се отговаря и на въпросите „какво“ и „защо“. Сметнахме за необходимо да напишем и няколко рубрики, които не се появяват в житието пряко, но тъй като присъстват контекстуално, е необходимо да бъдат обяснени. Чрез тях се създава една по-широкоспектърна картина на събитията, за които се разказва в Пространното житие на св. Константин-Кирил. За да се знае, че в този вид те не се срещат в произведението, прилагаме списък на тези рубрики в края на помагалото (Приложение 2). Много от рубриците водят смислово към една или повече други рубрики. Така се получава мрежа от пътеки, които, ако следваме внимателно, ще получим по-обширен поглед върху интересуващите ни въпроси. Тук е мястото да обърнем внимание на изборния от нас подход в справочната част – изграждайки рубриците като информативни единици, не си поставяме за цел да сме енциклопедично информативни, а само справочно информативни. Например, разработвайки много важни от историческа, геополитическа и културологична гледна точка рубрики, каквито са „Византия“, „Константинопол“, „Рим“, „Венеция“ и др., обобщаваме информацията, необходима за очертаване на хронологията, но поставяме акцента върху IX-то столетие и времето, което предхожда и предначертава по някакъв начин делото на светите Константин-Кирил и Методий. Може би на подготвения историк ще му се стори, че някъде не сме достатъчно изчерпателни, но с оглед на необходимото концентриране на вниманието към темата се надяваме подходът ни да е оправ-

дан. Пространното житие на св. Константин-Кирил е средновековна литературна творба и специфичните особености на жанра „житие“ изискват внимателен подход. Тази творба има ритуални и литературни функции, а историческата информация често е завоалирана и трябва внимателно да се отсява. В търсенето на баланс между агиография и история в някои от рубриците сме си позволили да направим крачката от обективното излагане на фактите към тяхното литературно анализиране. Най-ясно това личи в рубриците, свързани с диспутите и мисиите, например „Диспут с патриарх Анис“, „Сарацинска мисия“, „Хазарска мисия“, „Моравска мисия“, „Венециански диспут“ и др.

В Част II на помагалото публикуваме текста на житието. Това правим с цел да улесним възприемането на първата (справочната) част чрез втората (текста) и обратно.

И към двете части добавяме указания за ползването им. Съответно в края на помагалото включваме за удобство четири приложения и кратък списък на използваната научна литература.

Ще се радваме, ако „Кой, кога, къде в Пространното житие на св. Константин-Кирил“ изпълни своето предназначение и улесни учебния процес в часовете по литература.

Мая Иванова, Цветомира Данова

14 февруари 2021
София

Ч А С Т І
СПРАВОЧНИК

УКАЗАНИЯ ЗА ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЧАСТ I

1. Въвеждаме съкращенията ЖК за Пространно житие на св. Константин-Кирил и ЖМ за Пространно житие на св. Методий.

2. Рубриците в справочната Част I представят имената така, както се срещат в ЖК, а в скоби се изписва името, което е добило историческа гражданственост или е идентифицирано по този начин. Например: Августин (Августин Блажени); Лъв (Лъв Математик, Лъв Философ); Море (Черно море). При подредбата се спазва азбучният ред по първа буква на името. За удобство в Приложение 1 е публикуван списък само на рубриците, по който може да се търси и сравнява.

3. При предаване на името на византийската столица се използва формата, засвидетелствана в текста на ЖК, където срещаме само Цариград. Тъй като общоприетата за епохата форма Константинопол е използвана в историческата литература, в Част I тя се употребява успоредно и рубриката се нарича „Цариград (Константинопол)“.

4. Имената на народности се дават в граматичната форма, която е засвидетелствана в превода на текста на ЖК. Например: Агаряни; Римляни, Сарацини, Славяни (т.е. само в множествено число). Когато се срещат формите и за единствено, и за множествено число, тогава отбелязваме и двете, като ги отделяме със запетая: Юдеин, юдеи. В случаите, когато имаме съществително и произ-

водното от него прилагателно, те са отбелязани в една рубрика, но по следния графичен начин: Елини – елински; Евреин, евреи – еврейски.

5. В Част I поместваме определен брой рубрики, които не фигурират в текста на ЖК, но са важни за неговото разбиране. Например: Византия; Дати за честване на св. Константин-Кирил; Иконоборчество; Иконопочитание; Канонизация и др. Имената на византийските мисии, в които участва Константин-Кирил Философ, се обозначават така, както ги е приела историческата наука: Сарацинска мисия; Хазарска мисия; Моравска мисия, въпреки че в текста на ЖК тези словосъчетания не са засвидетелствани. За удобство пълният списък на тези понятия е даден в Приложение 2.

6. Във всяка рубрика е отбелязана главата (или главите) от ЖК, в които имената и понятията се срещат. По този начин те лесно биха могли да бъдат намерени в текста на ЖК в Част II.

7. Ако някое понятие в Част I е изписано в курсив, това е знак, че на него е посветена самостоятелна рубрика. Не се курсивират единствено имената на Константин-Кирил Философ и на Методий.

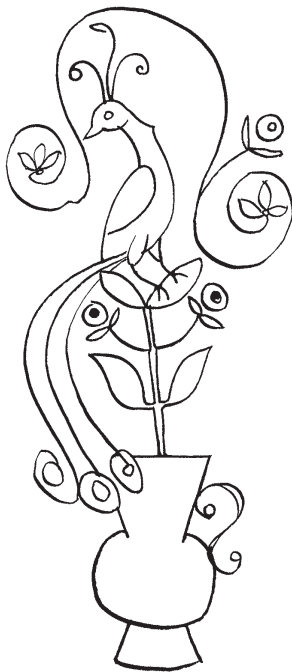
8. При обозначаването на историческото време боравим с формулировките „преди Христа“ (пр.Хр.) и „след Христа“ (сл.Хр.), които отговарят на „преди новата ера“ (пр.н.е.) и „след новата ера“ (сл.н.е).

9. Освен годините на раждането и на смъртта в Част I често се обозначава времето на заемането на длъжности (светски и духовни). В тези случаи те се дават в скоби, както следва: Николай I (858–13.XI.867); Адриан II (14.XII.867–25.XI.872).

10. Кавички се използват за заглавия на произведения и за имена на обекти. Например: „Обретение“; „Италианска легенда“; Църква „Света Мария, наречена „Ясли“; Църква „Свети Климент“; Църква „Света София“. Единственото изключение правим за двете пространни жития, чиито заглавия са въведени съкратено.

11. Кавички в Част I се използват и в случаите, когато се позоваваме на точни цитати от текста на ЖК.

12. В Приложение 3 даваме списък на всички използвани съкращения, включително и съкращенията на библейските книги, както са цитирани в текста на ЖК в Част II.

АВГУСТИН (АВГУСТИН БЛАЖЕНИ)

Аврелий Августин, известен като Августин Блажени (354–430 г.), е един от великите западни учители на Църквата – богослов, философ, *епископ* на Хипон Регий (град в днешен Алжир, близко до границата с Тунис).

Той е роден в Тагаст, провинция Нумидия (днешен Сук Ахрас в Алжир) в семейство, в което само майката е приела християнството. Самият Августин приема християнско кръщение години по-късно, като преди това извървява наситен със събития и духовни преживявания път. Първоначално учи в родния Тагаст, след това изучава граматика и риторика в съседния град Мадавър и продължава обучението си в Картаген. Става преподавател по риторика и граматика първо в Тагаст, а после и в Картаген, където се занимава и с научна дейност. През 383 г. пребивава в *Рим*, а от следващата година става преподавател по риторика в Медиолан (Милано). В Медиолан Августин се запознава с философията на неоплатониците Плотин и Порфирий, слуша проповедите на св. Амвросий Медиолански и се задълбочава в алегорическия метод на тълкуване на *Библията*. Именно от Амвросий Медиолански през 387 г. Августин приема кръщение. През 388 г. се връща в родния си град Тагаст, а малко по-късно, през 391 г., е ръкоположен за свещеник. По това време той създава *манастир* в Северна Африка и основните му занимания са да проповядва и да тълкува *Библията*. През 395 г. е издигнат за *епископ* на Хипон Регий, където умира.

Сред огромното литературно наследство на Августин Блажени най-известни и значими са автобиографичното му произведение „Изповеди“, в което той описва своите ду-

ховни търсения и преживявания, и съчинението „За Божия град“, което представлява апология на християнската вяра и църква. Заради безспорния му авторитет на Запад името му се появява в аргументацията на латинските духовници в гл. XVI на ЖК.

(Ц.Д.)

АВРААМ

Авраам е един от библейските *патриарси*, живял след Всемирния потоп. Той е праотец (родоначалник) на *евреите*, чрез сина си *Исаак* от Сара, и техен първи *патриарх*. Чрез синовете си от *Агар* и Хетура е прародител и на различни арабски племена (вж. *Агаряни*).

В ЖК името на Авраам е споменато девет пъти (във връзка със завета, който Бог сключва чрез него с *евреите*) в диспута при хазарския *каган* (гл. X).

(Ц.Д.)

АГАРЯНИ, вж. САРАЦИНИ

Агаряни са били наричани поданиците на *Арабския халифат*. Думата идва от собственото име на робинята Агар, която според Стария завет на *Библията* ражда на *Авраам* син *Измаил* (или *Исмаил*). Жената на *Авраам* Сара я прогонва и Агар се скита и живее с детето си в Арабската пустиня. Там синът ѝ израства и след време става родоначалник на арабските племена. По този начин се изпълнява старозаветното пророчество, че потеклото на *Авраам* от робинята Агар ще бъде „неизброимо като пясъка“. С времето всички мюсюлмани биват наричани агаряни или *измаилтяни*. И двете наиме-

нования са използвани в българския език през Средновековието и Възраждането като синоними на етнонима „турци“.

В гл. VI на ЖК се казва, че Константин Философ отива при „агаряните, наречени сарацени“.

(М.И.)

АДАМ

Животът на Адам е разказан в първата книга на Стария завет Битие. Адам е не само библейски персонаж, но и символичен образ на първия човек, праотецът. От Адам и прамайката Ева започва човешката история. Неслучайно се говори, че всички хора са Адамово потомство, и често се изброяват родовете от Адам до *Мойсей* и от *Мойсей* до Христа. Свидетелство за това откриваме в разговора между Константин Философ и мъдрия *хазарин* (гл. IX) и между Константин Философ и хазарския *каган* – когато е попитан какъв е по род, Константин Философ нарича себе си „Адамов внук“ (гл. IX). Да знаеш всички родове от Адам до *Мойсей*, а после – и от Адам до Христа, и да тълкуваш какво послание носи всеки един образ, през Средновековието се смята за признак на висока начетеност и духовно познание. В житието има още една такава сцена (в края на гл. XVII). И трите посочени епизода показват, че името на Адам се появява в ЖК, когато Константин Философ говори с нехристияни – това се случва в земите на *Хазарския каганат* и в *Рим*. Ако първоначално образът на Адам е бил свързан единствено с идеята за „първородния грях“, то в светлината на християнската вяра се утвърждава и символичното значение на Адам като предобраз на Христа.

(М.И.)

АДРИАН II

За римския *papa* се говори в последните две глави на ЖК, но името му е споменато еднократно само в началото на гл. XVII. В различните преписи на ЖК наред с думата „папа“ се среща и синонимната употреба на думите „апостолик“ и „папезж“. Това лексикално разнообразие не е запазено в съвременния български превод, там папа Адриан II е наричан „папата“, „самият папа“ (вж. *Папа*).

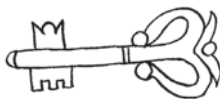
Папа Адриан II заема апостолическия престол (т.е. престола на св. ап. *Петър*, който се смята за пръв римски *episcopus*) след смъртта на своя предшественик папа *Николай I*. Ръководи Римската църква от 14.XII.867 до 25.XI.872 г. Датата на встъпването му в длъжност ни ориентира и кога точно Константин Философ и Методий със своите *ученици* са пристигнали в *Рим*. В отношението си към тях папа Адриан II спазва линията, начертана от папа *Николай I*. Вероятно от голямо значение по този въпрос е и позицията на *Анастасий Библиотекар* – приближен съветник и на двамата папи. В Кирило-Методиевата история Адриан II остава като папата, който приема славянските *учители*. Определя за техни помощници известните римски епископи *Формоза* и *Гаудерик* и разпорежда ръкополагането на Кирило-Методиевите *ученици* в духовни санове, като организира отслужването на *литургия* на славянски език в петте най-големи тогавашни църкви на *Рим* (гл. XVII). В последната гл. XVIII на ЖК четем в подробности и за смъртта и погребението на Константин-Кирил на 14 февруари 869 г. Оттук научаваме, че първоначално Адриан II се съгласява с молбата на Методий тялото на брат му да бъде отнесено във *Византия*. След това по съвета на

своите *епископи* той пожелава: „Заради неговата святост и обич аз, нарушавайки римския обичай, ще го погребя в моя гроб в църквата на свети апостол Петър“. В крайна сметка папското решение е съобразено с втората молба на Методий брат му да бъде погребан „в църквата на свети Климент, с чиито мощи е дошъл тук“ (вж. *Църква „Свети Климент“; Гроб на св. Константин-Кирил в Рим*).

Такива са сведенията за папа Адриан II в ЖК. Участието му в Кирило-Методиевата история не спира дотук, но следващите данни черпим вече от ЖМ и от други документални източници. Именно от тях научаваме, че в същата 869 или в следващата 870 г. Методий е ръкоположен от папа Адриан II за *епископ* на *Панония*. Връщайки се от *Рим* в славянското княжество обаче, Методий е задържан и затворен за цели три години от франкските *епископи*. Освободен е с намесата на Папския престол, но вече от следващия папа Йоан VIII (14.XII.872–15. XII.882).

В нито едно от двете жития на славянските първоучители не се споменава вмешателството на папа Адриан II в живота на Цариградската патриаршия и живота на България: той инициира Събора в Цариград през 869–870 г., но не успява да привлече България под своето покровителство. Това са събития, които косвено се отразяват и на дейността на Методий сред западните *славяни*.

(М.И.)

АЗБУКА (СЛАВЯНСКА; СТАРОБЪЛГАРСКА)

Българите сме от малкото народи, които знаят кой е създал азбуката им. Информацията е дадена в много от средновековните славянски произведения, но за първо между тях приемаме ЖК. В гл. XIV е написано, че Константин Философ работи с помощници, създава много бързо азбуката и веднага започва да я използва, за да преведе *Евангелието*, *Псалтира* и църковните служби. Тази азбука и преводите първоначално са предназначени за *моравците* от княжество то на *Ростислав*. В ЖК обаче не е казано с точност как се нарича славянската азбука, създадена от Константин Философ. Днес няма съмнение, че първата писмена система (първата азбука) е била глаголицата. На глаголица са били записани първите преводи. Глаголицата е азбуката, която Кирило-Методиевите *ученици* са донесли в България през 885 или 886 г., и през най-ранния книжовен старобългарски период в Плиска, Преслав и Охрид се пише и преписва на глаголица. Самото съществително име „глаголица“ идва от старобългарската дума за „говоря“ – глаголати. Едва втората старобългарска азбука, която е оформена в началото на X в. в България и която не е дело на Константин-Кирил, носи неговото име – кирилица. Тя е наречена така в памет на първосъздателя и първоучителя, за да се знае и запомни името му. Кирилицата е писмената система, запазена сравнително непокътната и до наши дни. Днес на кирилица пишат много славянски православни народи: българите, руснаците, украинците, сърбите, македонците са най-разпознаваемите между тях. Народи като чехите, словаците и донякъде поляците, които са приемници на старите славянски княжества, при-

ели *Моравската мисия* на Константин Философ и Методий, не са съхранили азбуката, тъй като са подчинени в църковно отношение на *Рим* и приемат латинското богослужение, а от края на IX в. те започват да пишат с латински букви на своите народностни езици.

В ЖК се говори само за първата славянска (старобългарска) азбука, наречена по-късно глаголица. Събитията, довели до формирането на втората азбука – кирилицата, се случват след смъртта на светите Константин-Кирил и Методий. Затова другата азбука не е спомената в ЖК и ЖМ.

(М.И.)

АКИЛА

Акила е книжовник от град Синоп в областта Понт (днешна Турция), който живее през първата половина на II в. сл.Хр. За известно време той приема християнството, а след това се обръща към юдаизма. Познат е преди всичко с това, че в периода между 125 и 128 г. превежда Стария завет от еврейски на гръцки език. Преводът му се отличава с голяма буквалност, тъй като Акила съзнателно се е стремил към точното предаване на оригиналния еврейски текст. Преводаческата му работа е била особено ценена от *евреите*.

Още от самото си начало християнството използва гръцкия превод на Стария завет на 70-те тълковници (Септуагинта), който е различен от този на Акила и затова малцина от най-учените хора са познавали неговия превод. Като един изключително образован филолог и богослов св. Кирил е познавал превода на Акила и го е използвал в диспута си с *юдеите* при хазарския каган (гл. IX).

(Ц.Д.)

АНАСТАСИЙ БИБЛИОТЕКАР

Името на римския *епископ* Анастасий Библиотекар (ок. 810 – ок. 879 г.) е споменато еднократно в ЖК наред с имената на епископите *Формоза*, *Гаудерик* и *Арсений* – всички те са посочени като участници в освещаването на славянските книги и ръкополагането на славянските *ученици* на св. Константин-Кирил и св. Методий (гл. XVII).

Анастасий Библиотекар е една от най-влиятелните фигури не само в *Рим*, но и в *Цариград*. Родствените му връзки с епископ *Арсений* и доброто му образование, включващо отлично познаване на гръцки език, го издигат във висшите дворцови и църковни среди. Много са дейностите, в които той участва, но в българската историография е известен най-вече с близостта си с Константин Философ и с намесата си във въпроса за самостоятелността на Българската църква. Някои учени предполагат, че тъй като е имал влияние пред двама от папите – *Николай I* и *Адриан II*, самият той е бил и инициаторът на идеята да бъдат поканени Константин Философ, Методий и техните *ученици* в *Рим*.

По-късно по молба на епископа на Велетри *Гаудерик* Анастасий Библиотекар превежда на латински език онези съчинения за св. *Климент Римски*, които Константин Философ е написал на гръцки, след като открива *моиците* му в *Херсон* (вж. *Гаудерик*). По въпроса за Българската църква Анастасий Библиотекар се намесва двукратно: като участва във формулирането на отговорите на папа *Николай I* до княз Борис-Михаил (вж. тук *Формоза*) и в Църковния събор в *Цариград* през 870 г., на който е било решено автономното положение на Българската църква. Именно Анастасий Би-

блиотекар е превел актовете на Цариградския събор от гръцки на латински.

Книжовната, преводаческата и дипломатическата дейност на Анастасий Библиотекар са много по-широки. Ще посочим само някои от тях, свързани пряко или косвено с Кирило-Методиевата история. Превежда съчиненията на Дионисий Ареопагит – един от ранните християнски гръкоезични автори, който е оказал огромно влияние и върху формирането на възгледите на Константин Философ. От латинските му съчинения ще посочим животоописанията на двама от папите, изиграли роля в Кирило-Методиевата история – *Николай I* и *Адриан II*. Вероятно е написал „Посланието до славянските князе Ростислав и Светополк (на *Моравия*) и Коцел (на *Панония*)“, с което папа *Адриан II* изказва одобрението си за славянското богослужение.

(М.И.)

АНИС (ПАТРИАРХ АНИС, ЙОАН VII)

За цариградския патриарх Йоан VII *Граматики* (837–843), наречен в ЖК „патриарх Анис“, се знае, че е роден през 70-те години на VIII в. във византийската столица, а сведенията за неговия произход са твърде противоречиви и са породили различни хипотези. Но независимо какво е потеклото му, всички извори свидетелстват за неговата изключителна начетеност и големи познания по граматика, което се потвърждава и от титулуването му като *Граматики*. Църковната си кариера започва в *манастира* „Св. Богородица Одигитрия“ в *Цариград*. През 814 г. император Лъв V (813–820) го избира да проучи и открие текстове на Отците

на Църквата в подкрепа на *иконоборчеството*. По това време във *Византия* тече многогодишният богословски сблъсък между почитателите на иконите (иконопочитателите) и противниците им (иконоборци). При император Михаил II (820–829) става учител на престолонаследника Теофил и именно с неговото влияние обикновено се обясняват иконоборческите възгледи на бъдещия император. По време на управлението на император Теофил (829–842) Йоан *Грамастик*, който тогава е на висшата духовна длъжност „синкел“ в близост до *патриарха*, застава начело на една от византийските мисии през 830 г. до *Арабския халифат*. Седем години по-късно той е избран за цариградски *патриарх* и е свален от патриаршеската катедра с възстановяването на *иконопочитанието* през 843 г. За живота му през този период се знае малко, дори и времето на смъртта му е определено приблизително – вероятно умира през 50-те или 60-те години на IX в. в заточение извън столицата.

Цялата гл. V на ЖК е посветена на диспута по въпроса за *иконопочитанието* между младия Константин Философ и вече сваления от патриаршеския престол Йоан VII *Грамастик*. В ЖК той е представен само като патриарх Анис. Изборът на това прозвище показва, че заради заниманията му с естествени науки *патриархът* е бил обявен за магьосник и е бил сравняван с египетския вълшебник Яний, споменат в Стария завет на *Библията*. Към това се добавя, че по времето, в което се води диспутът, сваленият *патриарх* вече е бил с доста лоша слава. Някои изследователи се съмняват, че опитаният в ЖК диспут е реален, но от хронологическа гледна точка е напълно допустимо двамата да са се срещнали. По

отношение на конкретното съдържание на спора трябва да се има предвид, че патриарх Йоан VII *Грамматик* е имал репутацията на отличен оратор, умеещ да убеждава красноречиво. Необходимо е да се подчертае, че *Диспутът със сваления патриарх Анис* е първата значима публична изява на младия Константин Философ. Победата срещу такъв силен противник бележи само началото на поредица от много словесни успехи на Константин-Кирил Философ.

(Ц.Д.)

АПОСТОЛ, АПОСТОЛИ

1. Думата е гръцка и означава „пратеник“. Иисус Христос избира за свои ученици 12 души, като по-късно числото им нараства до 70. Част от тях по-късно пътуват в различни страни и стават пратеници и разпространители на християнството. За апостолите като цяло (гл. I, XVI) или за определен апостол – като *Павел*, *Петър* и *Марко*, се говори неколккратно в ЖК (гл. I, XV, XVI). Всички апостоли се радват на особено почитание и в тяхна чест са наименувани редица църкви. В ЖК се говори за *църквата „Свети апостоли“* в *Цариград*, за *църквата „Свети Петър“* и за *църквата „Свети Павел“* в *Рим*.

По образа на първите апостоли в следващите векове за християнизацията на народите работят и други личности, след смъртта си канонизирани като светци (вж. *Канонизация*). Затова за тях говорим като за светци от апостолски тип. Такъв тип светци са св. Константин-Кирил и св. Методий, които по време на своите мисии разпространяват християнството. Тъй като са и създатели на писме-

ността на *славяните*, те биват почитани като славянски апостоли и учители.

2. Апостол (вж. *Библия*).

(М.И.)

АРАБСКИ ХАЛИФАТ

Според гл. VI на ЖК първата мисия на Константин Философ е сред „агаряните, наречени сарацини“. Единствената точна информация за тази мисия е, че по това време младият философ е бил на 24 години. Други точни указания няма. И все пак от текста на житието може да извлечем следните данни за *Сарацинската мисия*. Името на народа, при който отива мисията, се появява еднократно в ЖК – *измаилтянски народ*; по-нататък в гл. VI и VIII те са назовавани само *агаряни* или само *сарацини*; еднократно се появява определението *измаилтянски народ*, а царството им е наречено *Измаилтянско* в противовес на Римското. Начело на Измаилтянското царство седи „халифът, господарят на сарацините“. Шесткратно е споменато името на почитания от *агаряните* пророк *Мохамед*, но религията им не е точно назована. Освен титлата „халиф“ други титли не са посочени.

(М.И.)

АРСЕНИЙ

Името на римския епископ Арсений (неизв. – 868 г.) е споменато еднократно в ЖК наред с имената на епископ *Формоза*, епископ *ГAUDЕРИК* и *Анастасий Библиотекар* – всички те са посочени като участници в освещаването на славянските книги и ръкополагането на славянските *ученици*

на Константин-Кирил и Методий (гл. XVII). Известно е, че е родственик на *Анастасий Библиотекар*.

(М.И.)

АРХИЕПИСКОП

Пръв епископ (вж. *Епископ, епископи*); епископ с повече права и отговорности, управляващ няколко епископии. Архиепископите са избирани да стоят начело на по-обширни територии, които поради географски, исторически, църковни и политически причини са особено важни. Например в ЖК е споменат архиепископът на Херсон (гл. VIII). Методий също има сан „архиепископ“ – обозначен само с титлата си, без да е названа архиепископията му. От ЖМ научаваме повече подробности за неговото ръкополагане (вж. *Методий*).

(М.И.)

АСИКРИТ ГЕОРГИ ПОЛАША

Думата „асикрит“ е гръцка и се появява през VI в. Означава чиновник в императорската канцелария, който изпълнява длъжността на писар и секретар. Задълженията на асикрита са били разнообразни и са включвали дори задачи от дипломатически характер. Във *Византия* първият сред секретарите носи титлата „протоасикрит“ и е началник на асикритите. В *Константинопол* канцелариите на асикритите са били разположени в северната част на Големия императорски дворец, в близост до Хиподрума, и са били отворени и достъпни за посетители.

Асикритът Георги Полаша е персонаж, който се появява в гл. VI на ЖК: „Изпратиха го прочее, като му придадоха и

асикрита Георги Полаша“. Става въпрос за пратеничеството в *Арабския халифат* по време на *Сарацинската мисия*, като според житийния текст Константин Философ е заминал с помощник. Няма проблем с изясняването на длъжността „асикрит“, но в част от преписите на ЖК на това място са налице съществени смислови разминавания, засягащи името Георги, над които филолозите още дискутират. Това не ни позволява да сме сигурни в еднозначното им тълкуване, но тук приемаме изчисления от Христо Кодов превод.

(Ц.Д.)

БИБЛИОТЕКАР

Библиотекар (на гр. хартофилакс) във *Византия* е длъжност към църковната, манастирската, патриаршеската или императорската библиотека. Обикновено за библиотекарите са били избирани високообразовани църковни служители и монаси. В Константинополската патриаршия хартофилаксът освен задълженията на библиотекар и архивист е изпълнявал и ролята на секретар на *патриарха*, като е бил посредник между него и духовенството, получавал е писмата му, проучвал е кандидатите за свещеници и е изпълнявал и редица други важни задачи. Затова на тази длъжност са назначавани доверени на императорския двор лица, посочвани често от самия владетел. В ЖК става ясно, че дават тази длъжност на младия Константин Философ заради неговата образованост и професионални умения и с мотивацията, че само по този начин могат да го задържат близо до императорския дворец (гл. IV). Още един персонаж в ЖК носи прозвището библио-

текар – *Анастасий Библиотекар* (за него се споменава в гл. XVII).

(Ц.Д.)

БИБЛИЯ

Библията е строго определен сборник от свещени за юдейската и християнската религия книги. Възникването на библейските текстове обхваща голям период от време – от XIII в. пр.Хр. до II в. сл.Хр., като важен е и процесът на окончателното определяне на състава на Библията. Тя се състои от два големи дяла: Стар завет и Нов завет. Старият завет включва текстове, приемани за боговдъхновени и свещени от евреите (юдейската религия) и християните (християнската религия), а книгите на Новия завет се приемат като такива само от християните. Самата дума „библия“ е гръцка и означава „книги“, а като неин синоним се използва и названието *Писание* (*Свещено* или *Свето писание*).

Старият завет представлява разказ за историята на еврейския народ и общуването му с неговия Бог (Яхве). За основните принципи на юдаизма важно значение имат първите пет книги: Битие, Изход, Левит, Числа и Второзаконие, известни като Мойсеево Петокнижие. По-късно се появяват и книгите на приемниците на *Мойсей*. Уточняването на старозаветния канон е дълъг процес, но сега може да говорим за три групи книги в рамките на еврейската Библия (на Стариия завет): книги на закона (евр. Тора), книги на пророците (евр. Невиим или Набеим) и книги на писанията (евр. Кетувим). Езикът, на който са написани тези книги, е староеврейският, като само малки откъследи са съхранени на арамей-

ски език. Като се има предвид, че християнството възниква в лоното на юдейството, то книгите на Стария завет са много важни – те се възприемат като свещени книги от християните и тази традиция се утвърждава и в следващите векове. В православната традиция Старият завет съдържа 50 книги, от които 39 са канонични, т.е. приети за боговдъхновени и основополагащи за вярата книги, а 11 са неканонични, т.е. полезни като нравоучително четиво книги. По съдържание старозаветните канонични книги се групират условно в четири дяла: законодателно-исторически, исторически, дидактично-поетични и пророчески. Към законодателно-историческите книги спадат: Битие, Изход, Левит, Числа и Второзаконие. В тях се разказва за сътворението на света и човека и за живота на първите хора – *Адам* и *Ева*, съдържа се историята на старозаветните *патриарси* и еврейския народ до времето на *Мойсей*, както и законът, даден чрез *Мойсей* на евреите. Към историческите книги спадат: *Иисус Навин*, *Съдии Израилеви*, *Рут*, *Първа Царства*, *Втора Царства*, *Трета Царства*, *Четвърта Царства*, *Първа Паралипоменон*, *Втора Паралипоменон*, *Първа Ездра*, *Неемия* и *Еستير*, които представят историята на еврейския народ след *Мойсей* до края на *Вавилонския плен* (ок. 539/538 г. пр.Хр.). Дидактично-поетичните са *Книга на Йов*, *Псалтир*, *Притчи Соломонови*, *Книга на Еклисиаста*, или *Проповедника*, *Песен на песните*. Те предават в риторично-поетична форма старозаветното учение. Пророческите книги съдържат видения, разяснения на вероучителни истини и различни послания на старозаветните *пророци*. Книгите на големите *пророци* са: *Книга на пророк Исая*, *Книга на пророк Йеремя*, *Книга плач Йере-*

миев, Книга на пророк Йезекиил и Книга на пророк Даниил. Книгите на малките *пророци* са: Осия, Йоил, Амос, Авдий, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софоний, Агей, Захарий и Малахия. Неканоничните старозаветни книги се делят на три групи: исторически – Втора Ездра, Иудит, Първа Макавейска, Втора Макавейска, Трета Макавейска; премъдростни и дидактически – Премъдрост Соломонова, Премъдрост на Иисус, син Сирахов, Товит; и пророчески – Послание на Йеремия, Варух, Трета на Ездра. Новият завет разказва за Иисус Христос и за дейността на неговите ученици – апостолите. Новозаветните книги са възникнали до края на I в., а достигналите до нас оригинални текстове са написани на гръцки език. В състава на Новия завет влизат 27 книги, всичките канонични. Те също се делят на законодателни, исторически, учителни и пророчески. Законодателните новозаветни книги са четирите Евангелия – на *Матей*, *Марко*, Лука и Йоан

(срв. *Евангелие*). Историческа е само книгата Деяния на светите апостоли. В нея се разказва за основаването на Църквата и разпространяването на учението на Иисус Христос от неговите ученици – *апостолите*. Към учителните книги спадат 7-те съборни послания (на ап. Яков; първо и второ на ап. Петър; първо, второ и трето на ап. Йоан Богослов; на ап. Юда) и 14-те послания, свързани с името на ап. Павел (едно до римляните; две до коринтяните; едно до галатяните; едно до ефесяните; едно до филипяните; едно до колосяните; две до солуняните; две до Тимотей; едно до Тит; едно до Филимон и едно до евреите). Апостолските послания разкриват основни положения на християнското учение относно вярата и нравствения живот. Деяния на светите апостоли и апостол-

ските послания получават общото наименование *Апостол*, с което се обозначава и богослужебната книга, съдържаща четива от съответните новозаветни книги, използвани в богослужението. Пророческа е книгата Откровение (или Апокалипсис) на ап. Йоан Богослов, която символично разкрива участта на Църквата и света. С нея завършва Новият завет. Съставът на изброените книги е еднакъв за всички християни. Известно е, че Библията е преведена на много езици. Този процес започва много рано – първоначално старозаветните книги са били преведени на гръцки език, а по-късно по различно време и с различна интензивност цялата Библия е превеждана на други класически и народностни езици. Преводът на Священото *писание* на старобългарски език започва веднага след създаването на азбуката и в този процес участват светите Константин-Кирил и Методий и техните преки ученици. В славистичната наука се приема, че за Моравия те тръгват с превод на *Евангелието*, *Апостола* и *Псалтира*, които са били широко използвани в богослужението. За тези първи преводи, осъществени от св. Константин-Кирил и неговите помощници *ученици*, се говори още в ЖК (гл. XIV и XV). В края на живота си св. Методий превежда текста на целия Стар завет от гръцки на старобългарски, без последните три книги на Макавеите – сведенията са от ЖМ (гл. XV). Многобройните старозаветни и новозаветни цитати в ЖК (срв. *Цитати и цитирание в ЖК*) показват какво важно значение има библейският текст за средновековния български писател и неговите читатели.

(Ц.Д., М.И.)

БОЖИИ УГОДНИЦИ

Изразът се употребява еднократно в ЖК само в мн.ч. като синоним на светци. Появява се във връзка със защитата на иконите в гл. IV, където се говори за „изображения на Божиите угодници“. Пасажът кореспондира и с други места в ЖК, в които се визират светците.

(М.И.)

ВАРДА

Варда е виден византийски държавник – в историческите източници е указано, че той е кесар. В ЖК се посочва точно родствената му връзка с византийския император, без да се споменава постът му. Варда има арменски произход и е брат на царица Теодора. Започва кариерата си в армията. След смъртта на император Теофил Варда заедно с императрицата майка и *логотета Теоктист* е един от регентите на малолетния император *Михаил III*. Именно Варда през 856 г. помага на *Михаил III* да се освободи от регентите си и да поеме властта – майка му е отстранена, а *логотетът Теоктист* е убит. Колкото и силно да е било влиянието на Варда над *Михаил III*, то отстъпва пред това на адютанта му Василий (възкачил се по-късно на престола като Василий I Македонец). Така през 866 г. се стига до убийството на Варда. Деен и надарен администратор, Варда има участие в много от постиженията по време на управлението на *Михаил III*: покръстването на българския княз Борис I и мисиите на Константин Философ и Методий. Единственото споменаване на Варда в ЖК е в гл. XIV като един от насърчителите и организаторите на *Моравската мисия*.

(Ц.Д.)

ВЕЛЕГЛАВИ ЧОВЕЦИ

В гл. XV на ЖК има един неясен пасаж, който предизвиква множество предположения. Става въпрос за приписвани на западните духовници (*триезичниците* и *пилатовците*) неправилни (еретически) представи и практики, които далеч не са християнски: „И не само това говореха те, но проповядваха още и други безчестия, като казваха, че под земята живеят велеглави човеци, че всяка гад е дяволско творение и че който убие змия, ще се избави от девет гряха. Ако някой пък убие човека, три месеца да пие от дървена чаша, а до стъклена да се не докосва. При това те не забраняваха да се правят жертвоприношения по старите обичаи и да се сключват безчестни женитби“. Един от нашите отлични медиевисти от близкото минало – Иван Дуйчев, смята, че велеглавите човеци (т.е. хората с големи глави) в ЖК са назовани съществата, които живеят от другата, противоположната част на земното кълбо.

Тук няма да бъдат обсъждани неясните забрани от цитирания пасаж, тъй като съществуващите до момента хипотези не дават обяснение, което да бъде единодушно прието.

(М.И.)

ВЕНЕЦИЯ

Венеция е град-държава, основан върху няколко острова на големия залив на Адриатическо море в периода VI–IX в. Негов свещен покровител е апостол *Марко*, чиито *мощи* през 828 г. са пренесени тук от Александрия. Още от самото си създаване Венеция се превръща в основен посредник за връзка на Западния свят с *Византия*, като задълго запазва

зависимостта си от *Цариград*. Венеция придобива самостоятелност през VIII–IX в., но византийското влияние остава в обществения и културния живот, както и привилегиите за монопол в търговията с *Византия*. Именно по пътя на дипломатията, преговорите и търговската мрежа венецианците успяват да стигнат чак до страните от Близкия изток. През посочения период на територията на Западна Европа в мощен политически фактор се превръщат франкските владетели. Тяхното присъствие започва да се усеща и във Венеция. На този политически, социален и религиозен фон трябва да бъде разглеждан и прочутият *Венециански диспут* на Константин-Кирил Философ. Ако го приемем за достоверен (в което много изследователи не са убедени), той би трябвало да се е състоял през 867 г. Двамата братя и техните *ученици* минават през града, пътувайки от *Моравия* към *Рим*, и точно в този момент идва сблъсъкът им с тамошното духовенство („епископи, попове и черноризци“, както казва житиеписецът). Основното обвинение към славянските първоучители е преводът на *Писанието* на славянски и използването на този език в богослужението. Именно това право на славянските народи защитава в речта си нашият първоучител св. Константин-Кирил.

(М.И.)

ВЕНЕЦИАНСКИ ДИСПУТ

Според ЖК Венецианският диспут е последният публичен диспут на Константин Философ. Той е описан само в гл. XVI на ЖК и това поставя под съмнение историческата му достоверност. Що се отнася до формата му, за разлика от

другите диспути (с патриарх *Анис*, със *сарацините* и с *хазариите*) този не е построен в рамката на въпроси и отговори. Речта на философа във Венецианския диспут, така както е предадена от житиеписеца, е едно от най-емблематичните места в цялото житие. Същевременно тя е знакова и с това, че нейните идеи след 885 г. се разгръщат в България от следовниците на първоучителите. Речта на философа, предадена от автора на ЖК, звучи изненадващо актуално и през XXI в. Ето защо:

1. Писмеността е представена като изконно право на човека, сравнена е с Божията благодат, изразена чрез природните явления дъжд, слънце, въздух, които са еднакви за всички. Първоизточникът на тази идея е Евангелие от Матей, в което са предадени думите на Исус Христос: „защото Той оставя Своето слънце да грее над лоши и добри и праща дъжд на праведни и неправедни“ (Мат. 5:45). В ЖК тези думи се превръщат в риторични въпроси: „Не пада ли от Бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички? Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи? Кажете ми: дали смятате Бога за безсилен, та да не може да даде това, или го смятате за завистлив, та не иска [да го даде]?“ По този начин идеята на философа се подкрепя с най-силния аргумент.

2. След това се преминава към доказателствената част, която има историческа обосновка: изреждане на народите, които използват своя писменост и свои книги. Независимо че сега се опитваме да изясним дали всички посочени народи наистина са имали по онова време азбука, не това е важ-

ното в случая – важното е, че според ЖК народите не искат да са слепи и глухи и се борят за свое писмо и книги на свой език (срв. *Народите, които имат своя писменост*).

3. Ако втория аргумент може да определим като исторически, то третият аргумент е самото *Писаніе*. Щом първите му два аргумента не са достатъчни за неговите опоненти – латинските духовници, то не е възможно те да не приемат третия: „Ако не искате да разберете от тези [примери], то поне от Писанието познайте Божията воля“. Примерите са подбрани от Давидовите псалми, от подходящи за темата пасажии на евангелистите Йоан, *Матей*, *Марко* и Лука. Според ЖК речта на философа завършва с цитат от Първо послание към коринтяните на апостол *Павел*, който обхваща цели 35 библейски стиха.

Когато говорим за Венецианския диспут, за нас преди всичко е важно да подчертаем, че в ЖК е представен изключителният риторически талант на Константин Философ, способността му всеки следващ негов аргумент да е по-силен от предишния, а всички аргументи, взети заедно, да не подлежат на оспорване. Накрая авторът на ЖК използва един повтарящ се в житийните текстове израз, за да подчертае, че е включил само малка и не най-значимата част от казаното пред западните духовници: „С тези думи и с други по-силни ги посрами, остави ги и си отиде“. Речта на философа в гл. XVI има силно въздействие и по още една причина. Идеята в текста е не светецът да защити самия себе си и своите действия, а правото на *славяните* да имат своя писменост и книги. Макар че следващата по ред гл. XVII вече разказва за други събития, то в нея ключовите думи са отново „славянски книги“ и „литургия на славянски език“. (М.И.)

ВЕЧЁРНЯ

Вечёрнята е църковна служба от денонощния богослужебен кръг. Както подсказва наименованието, тя се извършва вечерта около залез-слънце. Основната тема е общочовешката благодарност за изминалия ден и молба за закрила през настъпващата нощ, интерпретирана чрез темите от Стария и от Новия завет за създаването на света и за идването на Исус Христос като Спасител на човечеството. Службата вечерня включва молитви, песнопения и четене на псалми.

Според гл. XV на ЖК, след като пристига в *Моравия*, св. Константин-Кирил превежда вечернята като част от „целия църковен чин“ (срв. *Утрения; Часове; Повечерие; Литургия*).

(Ц.Д.)

ВИЗАНТИЯ

Думата не е засвидетелствана в ЖК, но всички други топови, имена и титли поместват както териториално, така и хронологично разказаните събития в рамките на Византийската империя. В този смисъл ЖК отразява цялата вековна традиция от момента на създаването на Източната Римска империя до IX в.

През 330 г. император *Константин Велики* премества столицата на Римската империя на Изток. Той избира малкия черноморски град Византион и го превръща в забележителен императорски град, наречен по-късно на негово име. Така се ражда *Константинопол*, или както е наричан в славянските източници – град на царя, *Цариград*. Империята на *Константин Велики* наричаме Източна Римска империя, Византийска империя или просто Византия. По своето по-

литическо и административно устройство тя е приемница на Римската империя, но от 330 г. нататък обликът ѝ бързо започва да се променя. Така се стига до различията, довели до окончателното разделяне на римския свят. Това се случва през 395 г., когато император Теодосий разпределя империята между двамата си синове. От този момент нататък подвластни на Византия остават близоизточните провинции Сирия, Египет, Кападокия, Киликия, Фригия, като особено важно значение придобиват градовете Александрия, Антиохия, Дамаск, Лаодикея, Тир, Бейрут и др. Те се развиват като стопански, производителни, търговски, административни, религиозни, образователни и научни центрове. В същото време на Запад протичат редица политически промени, които водят до образуването на множество малки и по-големи кралства и княжества. В тези необратими процеси, които бележат цялото следващо хилядолетие, на Византия се пада ролята на посредник между Европа и Близкия и Далечния изток. Век след век картината се променя от германските нашествия, арабските завоевания, проникването на *славяните*. Така Византийската империя се превръща в пресечна точка на трите големи пространства: на цивилизацията на гръцкото християнство, на латинското християнство и малко по-късно – и на исляма.

Една от важните специфики на властта на византийския император е тази, че неговата личност обединява държавната и религиозната власт. От една страна, той е върховен законодател, военачалник, главен съдия и най-крупният притежател на земя. От друга – играе ролята на „външен епископ“, което му дава право пряко да се намесва в делата на Църквата. Така

всички правомощия се съсредоточават в неговите ръце. Този властови статут на императора започва да се формира още от времето на *Константин Велики* и дава отражение на развитието на християнската религия на територията на Византия през следващите векове. Ако с *Миланския едикт* през 313 г. *Константин Велики* е поставил християнството наравно със съществуващите тогава религии, то по-късно в същия век християнството вече става единствената призната религия. Не без участието на императора Църквата изгражда и своята йерархична структура. През 325 г. в гр. Никея в Мала Азия е проведен Първият Вселенски събор, който взема важни догматични и управленчески решения. През 381 г. в столицата *Константинопол* се събира Вторият Вселенски събор. Между многото приети на него решения важно място има определянето на първите по значимост патриаршии. Те са: Римската, Константинополската, Антиохийската, Александрийската и Йерусалимската. Константинополският (цариградският) *патриарх* се счита за втори църковен глава непосредствено след римския *архиепископ* (римския *papa*).

Картината, представяща Византийската империя през IX в., е следната. Земите на най-източните провинции на Византийската империя биват завзети от арабите (наричани още *агаряни* или *сарацини*), където се оформя *Арабският халифат*, просъществувал до XIII в. Процесът на асимилиране на *славяните* в Империята е към своя край – включени във византийското общество и приели християнството, те постепенно стават органична част от него. През IX в. окончателно е решен въпросът за *иконопочитанието* и *иконоборството* е отхвърлено. Нарастват мисионерските функции

на Византия, която се ръководи от идеята да се присъединят към Византийската църква и езически народи, които са териториално разположени далече от границите ѝ. Дейността на Константин-Кирил Философ е своеобразно отражение на големите събития във Византия от предходните десетилетия. Така например *Диспутът с патриарх Анис* е характерен за края на противоборството между иконоборци и иконопочитатели. *Сарацинската мисия* очертава част от конфликтните проблеми между християнската Византийска империя и ислямския *Арабски халифат*. *Хазарската мисия* очертава друг тип политически и религиозни проблеми. А *Моравската мисия* от политическа гледна точка представлява един пробив в Западна Европа, който има и по-късен отглас.

(М.И.)

ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ В ЦАРИГРАД (МАГНАУРСКА ШКОЛА)

Когато през IV в. е създадена Източната Римска империя, в своя разцвет са множество висши школи. През V в. заслужена слава добива Висшето училище в *Цариград*, което е открито с императорски указ през 435 г. В същото време някои от по-старите образователни центрове остават в периферията на Византийската империя. Независимо от различните си етапи на развитие в следващите векове училището в *Цариград* запазва своя статут на висша императорска школа. Към средата на IX в. то се помещава в императорския дворец Магнаура. Макар в ЖК името на Цариградското училище да не е назовано, учените предполагат, че става въпрос именно за Магнаурската школа, в която по онова време са преподава-

ли най-добрите учени на *Византия*. Като учители на младия Константин житиеписецът посочва *Лъв (Лъв Математик)* и *Фотий*. По това време в школата е запазена античната образователна система на седемте дисциплини, споменати и в гл. IV на ЖК: граматика, диалектика, реторика, аритметика, геометрия, астрономия и музика. По времето на Константин Магнаурската школа е реорганизирана от *логотета Теоктист* и тези науки са разделени на две групи: тривиум (trivium) – както показва името, те обхващат първите три науки, и квадравиум (quadrivium) – следващите четири. По такъв начин е бил обучаван и младият Константин в столицата. (М.И.)

ВИТЛЕЕМ

В *Библията* се споменават два града с името Витлеем. Първият е разположен на 9 км южно от *Йерусалим* и е известен като Витлеем Юдейски или Витлеем Ефратов, тъй като по-старото име на града е било *Ефрат*. В този Витлеем Юдейски са живели предците на цар *Давид* и се е родил Исус Христос. Вторият град с името Витлеем се намира 11 км северозападно от град Назарет в Галилея.

В ЖК (гл. X) се споменава първият град – Витлеем Юдейски, в библейски цитат по Книгата на пророк Михей и Евангелието от Матей.

(Ц.Д.)

ВОЕВОДА

Думата „воевода“ означава военен водач; пълководец. Тя се среща в ЖК един път в гл. VIII, в която се говори за „ха-

зарски воевода“, който със своята войска е нападнал „един християнски град“. В средновековната славянска книжнина откриваме случаи, когато с тази дума се заменят някои общоприети и в българския език гръцки титли – например замяната на *стратег с воевода*.

(М.И.)

ГАУДЕРИК (ГАУДЕРИК ВЕЛЕТРИЙСКИ)

Името на епископ Гаудерик в ЖК се споменава еднократно, наред с имената на епископ *Формоза*, епископ *Арсений* и *Анастасий Библиотекар*. Всички те са посочени като участници в освещаването на славянските книги и ръкополагането на славянските *ученици* на светите Константин-Кирил и Методий в *Рим* (гл. XVII). По време на тези събития Гаудерик вече е епископ на Велетри (затова в историографията е известен и като Гаудерик Велетрийски) и заема този духовен пост от 867 до 880 г. Тъй като катедралният храм на Велетри е посветен на св. *Климент Римски*, епископ Гаудерик е имал особено почитание към този светец, чиито *мощи* при пристигането си в *Рим* Светите братя връчват тържествено на папа *Адриан II*. Няма съмнение, че епископ Гаудерик Велетрийски може да разкаже за всичко това като очевидец и в средновековната книжнина са запазени доказателства. Съхранена е една средновековна латинска творба, написана между 876 и 882 г., която разказва за живота и пренасянето на *мощите* на св. *Климент*. Предговорът е написан от Гаудерик Велетрийски и в него той разказва как е създадена творбата. Епископ Гаудерик е възложил съставянето на „Житие на св. Климент Римски“ на опитния житиеписец от онова

време Йоан Химонид. Йоан Химонид се заема със задачата, но умира, без да успее да завърши произведението си. Тогава Гаудерик сам го довършва, като редактира и частта, написана до този момент от Йоан. В завършения си вид творбата включва три части: 1. Разказ за произхода на св. Климент Римски и неговото приемане на християнството, 2. Разказ за избирането му за римски *papa* и 3. Разказ за мъченическата му смърт и за „чудното му връщане на собствения престол след много години“. Тази трета част по своето съдържание съвпада със съответната част от т.нар. „Италианската легенда“, в която се споменава и името на Константин Философ като главен инициатор, участник в намирането на *мощите* и осъществител на връщането им в *Рим*. Във връзка с написването на посочените творби името на Гаудерик Велетрийски се споменава в още един документ – писмото, адресирано до него от *Анастасий Библиотекар*. От съдържанието му става ясно, че то е написано най-късно до 876 г. в отговор на молба на самия Гаудерик да му бъдат преведени гръцките съчинения за св. *Климент* (за съжаление, писмото на Гаудерик не е запазено). *Атанасий Библиотекар* предава със свои думи разказа за намирането на *мощите* на св. *Климент* така, както го е слушал от самия Константин Философ. Към него той добавя и сведения на един очевидец, който е бил в *Херсон* по време на намирането на *мощите*. *Анастасий Библиотекар* обяснява подробно, че съществуват три произведения, които Константин Философ написва на гръцки език по повод на откриването на *мощите*: 1. Химн, който *Анастасий Библиотекар* прилага в оригинал, без да го превежда; 2. Кратка история в превод от гръцки на латински (вж. „*Обретение*“);

3. Похвално слово – също в превод. Именно тези произведения са използвани при написване на латинската творба от Йоан Химонид и Гаудерик Велетрийски. Днес се приема, че ЖК е написано преди „Италианската легенда“, т.е. преди 882 г.

(М.И.)

ГОДИНА ОТ СЪТВОРЕНИЕТО НА СВЕТА

Днес ние си служим със системата за отброяване на годините от раждането на Иисус Христос насам (обозначавана като „след Христа“, „от новата ера“ или „от нашата ера“). В старите паметници обаче времето се отбелязва от „сътворението на света“. Още през Средновековието са използвани различни системи за преизчисляването на годината „от сътворението“ към „годината от Христа“. Това става със съответен индекс, който се приспада от годината на сътворението и се получава разпознаваемата за нас година. Преобладава мнението, че за ЖК е използвано византийското летоброене (Византийска ера), което има индекс 5508. Тъй като църковната година не започва от 1 януари, а от 1 септември (и продължава до 31 август на следващата година), затова за периода от 1 септември до 31 декември индексът е 5509. Ето защо от отбелязаната в ЖК година на смъртта на св. Константин-Кирил 6377 изваждаме индекса 5508 и получаваме 869 (6377–5508=869. Подялбата на годината от сътворението на света на периоди от по 15 години също има отношение към определяне на „годината от Христа“ (вж. *Индикт*).

(М.И.)

ГОЛИАТ

В гл. VI се визира битката на юношата *Давид* (като представител на еврейския цар Саул) с гиганта Голиат (филистимски воин). Този библейски сюжет е многократно припомнян в литературата и изкуствата и в него акцентът пада върху идеята, че победата на *Давид* над Голиат е победа не на физически по-силния, а на избрания от Бога бъдещ цар на *юдеите*. Юношата *Давид* сам пожелава да премери сили с Голиат – непобедим боец чужденец (противник от иноплеменниците), срещу когото не се решават да се изправят и най-силните израилски бойци. Отначало това желание предизвиква само недоверие и присмех: Голиат е огромен, *Давид* е малък; Голиат е въоръжен, в броня и умее да борави с меч, *Давид* е в пастирските си дрехи и с пастирската си тояга, а основното му оръжие са прашка и пет речни остри камъка. Само с едно прицелване и един камък *Давид* убива Голиат и с това обръща победата в полза на израилтянския цар Саул. В ЖК се говори вместо за пет камъка (както е в старозаветната библейска история), за три, като се прави аналогия, че тези три камъка символично представят идеята за Светата Троица.

(М.И.)

ГРАМАТИК

Класическото значение на названието „граматик“ е учен или *учител*. От един момент нататък във *Византия* думата започва да означава и писар или секретар и често се употребява като прозвище (както се използват за прозвища *Математик*, *Философ*, *Богослов*). В средновековната славянска книжнина названието „граматик“ е засвидетелствано за ви-

сокообразовани и занимаващи се с преписване и съставяне на книги книжовници. Обикновено граматичите са били мо­наси и по-рядко свещеници или светски лица, упражняващи своята книжовна дейност към някое духовно средище – църква, *манастир*, митрополитски център, патриаршия. Именно граматичите, заради тяхната образованост и умение да пишат правилно и красиво, са ставали най-често учители. В ЖК думата „граматик“ не се употребява като съществително, но имаме следната формулировка: „А там имаше един чужденец, който беше опитен в граматиката“ (гл. III), следователно възможно е той да е бил граматик. За Константин Философ също се казва, че той е опитен в граматиката, а в житието му се дава и следната информация: „Като стигна в Херсон, той изучи еврейския език и книжнина и преведе осемте части на граматиката, от което придоби по-голямо познание“ (гл. IV).

(Ц.Д.)

ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ

Св. Григорий Богослов е една от най-ярките фигури на християнската мисъл от IV в. Роден и отрасъл в провинция Кападокия в Мала Азия, той е един от тримата Велики отци на Източната църква – наред с Василий Велики и Йоан Златоуст (последните двама не са споменати в ЖК). Роден е ок. 330 г. в Арианз, близо до гр. Назианз, и е починал ок. 390 г. в Назианз. Оттам идва и прозвището му Назиански. Семейството му е знатно и влиятелно. Баща му първоначално е бил градоначалник, а след приемането на кръщение става епископ на Назианз. Майка му е сестра на прочут за времето

си ритор, самата тя е била ревностна християнка. Техният син Григорий получава най-доброто възможно за времето си образование – първоначално в родния Назианз, след това във висшите школи в Кесария Кападокийска, Кесария Палестинска, Александрия и Атина. След като завършва образованието си, Григорий остава за кратко време в Атинската школа като учител по риторика. Не след дълго се завръща в родния си град и там приема кръщение, като по настояване на баща си е ръкоположен за свещеник. През 379 г. Григорий отива в Цариград, където поема епископска катедра (380–381) и участва във Втория вселенски събор (381 г.). На следващата година се връща като епископ на Назианз (382–384 г.). Григорий Богослов е канонизиран за светец и Църквата чества паметта му на 25 януари.

Св. Григорий Богослов е плодовит автор, оставил голям брой съчинения: поетични творби, слова, писма. Творчеството му разглежда важни догматически въпроси, облечени в прецизни теологически формулировки. И макар че те са сложни и нелеки за възприемане, будят заслужен интерес у много християнски византийски писатели. Такъв интерес към текстовете на св. Григорий Богослов проявява от много ранна възраст Константин Философ, затова името на византийския мислител се появява на страниците на ЖК в гл. III. Знаейки за почитанието, което изпитва Константин Философ към Григорий Богослов, житиеписецът вплита и някои паралели между двамата. Така например в началото на гл. III е въведен епизодът със символичния сън на седемгодишния Константин, в който той избира за своя спътница и съпруга Божията премъдрост (срв. *София Премъдрост Божия; Сън,*

съновидение). Епизодът е много сходен с част от автобиографичните стихове, написани от св. Григорий Богослов. В тях св. Григорий Богослов разказва как в съновидение е видял две прекрасни девиси, олицетворяващи духовните добродетели Целомъдрие и Мъдрост. Те го приканили да се присъедини към тях с думите: „Ние двете седим близо до Христа“. За всеки образован читател през IX в. е било ясно, че епизодът от ЖК е своеобразен отклик на текста от творбата на особено почитания от малкия Константин св. Григорий Богослов. Също в гл. III е разказана още една случка от живота на юношата – как по време на лов с обучени соколи той, по Божие усмотрение, загубил любимата си птица. Това го подтикнало да се замисли за земния живот и за своите стремежи. Вземайки решение да се посвети на науката, той се заема да научи наизуст писанията на свети Григорий Богослов. После сам създава една вдъхновена молитва, в която се обръща директно към св. Григорий Богослов. Някои учени считат, че тази похвала-молитва е оригинално произведение на Константин-Кирил Философ, написано от него на гръцки език, а в ЖК е направен опит тя да бъде преведена на славянски в ритмизирана форма. В същата глава се казва, че, четейки беседите на св. Григорий Богослов, Константин се затруднявал да разбере точно смисъла им, което го довело до униние, но и до още по-голям стремеж да получи познание. Цялата гл. XVI на ЖК предава *Венецианския диспут* между Константин Философ и латинските духовници, поддръжници на триезичието. Обвинението, което те отправят към него, е, че до момента никой от мъдрите мислители – „нито апостолите, нито римският папа, нито Григорий Богослов,

нито Йероним, нито Августин“ не са измислили книги за *славяните*. Част от изследователите смятат, че на това място е по-вероятно да е стояло първоначално името на св. Григорий Велики, римски *papa* от VI в., който в православната традиция е наричан още и Григорий Двоеслов. Основанието за това се потвърждава от факта, че латинските духовници се опират на почитаните от тях латински теолози. Предположението за грешка се подкрепя и от текстовата традиция на ЖК: в една част от преписите на това място наистина четем Григорий Двоеслов, в друга част от преписите имената на латинските богослови са пропуснати. Преписът, от който е направен новобългарският превод, е представител на цяла група други преписи, в които стои името на отца на източното християнство Григорий Богослов – образа на славянския първоучител св. Константин-Кирил.

Пиетета към св. Григорий Богослов славянският първоучител св. Константин-Кирил е предал и на своите *ученици*. Известно ни е, че още в ранната старобългарска епоха в България през X в. са преведени сборници със слова на св. Григорий Богослов.

(М.И., Ц.Д.)

ГРОБ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ В РИМ

Най-достоверно сведение за гроба на св. Константин-Кирил откриваме в последните редове на ЖК. Там събитията са описани по следния начин: в подготовката на тържественото погребение на славянския апостол вземат участие римският *papa*, римските *епископи*, римските граждани, *гърците*, които по това време са в *Рим*, Методий и *учениците*

на двамата братя. Папа *Адриан II* настоява ковчегът с тялото да бъде погребан в църквата на свети апостол Петър (вж. *Църква „Свети Петър“*), а *Методий* изявява желание ковчегът да бъде пренесен в *манастира*, в който той е служил. В крайна сметка св. *Константин-Кирил* е погребан в *църквата „Свети Климент“* – „положиха го с ковчега в гроба, от дясната страна на олтара в църквата на свети Климент“. Така св. *Константин-Кирил* завинаги остава в *Рим* (ЖК, гл. XVIII). Това събитие се случва през месец февруари на 869 г.

По време на изграждането на новата църква през XII в., в нея е създаден и специален параклис в чест на св. *Константин-Кирил*, в който са пренесени *мощите* му и в който те остават почти до края на XVIII в. По време на Наполеоновите набези в Италия в края на XVIII или самото начало на XIX в., с цел да бъдат съхранени, *мощите* са изнесени извън *Рим*, като няма сведения къде точно. Тази неизвестност продължава чак до 60-те години на XX в., когато с търсенето им се заема доминиканският свещеник отец *Ленард Бойл*. Той открива, че *мощите* са положени в специална кутия (могилна ниша) и са запазени от римската аристократична фамилия *Матеи* в параклиса на тяхното имение в Северна Италия (на Адриатическото крайбрежие). През есента на 1963 г. се случват следните събития: наследниците на фамилия *Матеи* предават *мощите* на св. *Кирил* на тогавашния папа *Павел VI* в Сикстинската капела на Ватикана; от своя страна няколко дена по-късно папа *Павел VI* връща *мощите* в църквата „*Свети Климент*“ и те са положени в специалния параклис в горната базилика. Това събитие е от изключител-

на важност, тъй като е осъществено в годината, в която се чества 1100 години от създаването на славянската азбука.

Гробът на св. Кирил в старата подземна част на *църквата „Свети Климент“* е гробът, описан в ЖК, който и днес остава място за почитание и посещение. Над каменния гроб има мозаечно изображение на светеца от 1929 г., дело на известния български скулптор Любомир Далчев (брат на поета Атанас Далчев). На него е написано на български и на италиански език: „В памет на Българския равноапостол и просветител св. Кирил. От Българския народ“. Всяка година на 24 май българското правителство тържествено полага венци на гроба на своя апостол и просветител. Добре е известно, че много славянски народи приемат св. Константин-Кирил като покровител на науката и културата (между тях са руснаците, словаците, украинците, македонците) – тези народи също са поставили паметни плочи около гроба на светеца. Трябва да помним обаче, че преди всичко почитта на св. Константин-Кирил се свързва с България, тъй като нашата страна съхранява делото и паметта на славянския апостол повече от хиляда години.

(М.И.)

ГЪРЦИ

Този етноним се среща в ЖК само в мн.ч. С него се обозначават християнските жители на *Византия*: „Тогав папата заповяда на всички гърци, които бяха в Рим, а така също и на римляните, да се съберат заедно със свещи и да пеят над него и да му направят погребение, каквото биха направили на

самия папа“ (гл. XVIII). Житиеписецът прави разлика между гърци и *елини*.

(М.И.)

ДАВИД

Давид (1004–965 г. пр.Хр.) е библейски *пророк*, почитан и от трите монотеистични религии (юдаизма, християнството и исляма). *Евреите* считат, че от неговия род ще се роди Месията (вж. *Помазаният*), а християните вярват, че Иисус Христос е негов потомък. Давид е вторият след Саул владетел, който обединява териториално и народностно 12-те еврейски племена в държавата Израил. Той царства 40 години и царството му се простира от Египет до Месопотамия. Животът и подвизите му заемат значително място в историческата част на *Писанието*. Представен е не само като съвършен богоизбран владетел, образец за подражание държавник, но и като умен, проникателен съдник, поет и певец, прославящ Бога. С неговото име се свързват поетичните творби (псалми), които са събрани в библейската книга *Псалтир*. Както псалмите, така и образът на цар Давид се споменават често в старобългарските произведения. В ЖК два пъти Константин Философ е сравнен с него. Когато императорът му възлага *Сарацинската мисия*, той го напътства по следния начин: „Ти, като си служител ученик на Светата Троица, иди и им се противопостави. И нека Бог, съвършителят на всяко дело, който се слави в Троица – Отец, Син и Свети Дух, – да ти даде благодат и сила на словото и да те покаже като втори Давид, който победи Голиат с три камъка“ (гл. VI). Втори път такова сравнение се прави, когато Константин Философ

трябва да защитава славянската писменост и славянската *литургия* от латинските *клирици*: „Философът се бори с тях като Давид с иноплеменниците“ (гл. XV). Както се вижда, и в двата случая става въпрос за водене на борба, но сравненията отбелязват различни моменти от живота на библейския цар Давид.

(М.И.)

ДАНИИЛ

Даниил е един от големите старозаветни *пророци*. Живял е по времето на Вавилонския плен (VI в. пр.Хр.). Според преданието той е бил сред видните юдейски юноши, изселени във Вавилон. Там Даниил се обучава в царския дворец, става забележителен мъдрец и тълкувател на *сънища* и заема високи постове, като същевременно успява да запази бащината си вяра. Пророчествата му засягат по-близки и по-далечни предстоящи събития, свързани със съдбата на юдейския народ и човечеството като цяло.

В ЖК името на пророк Даниил се среща пет пъти в X и XI гл. в диспута при хазарския *каган*, а думите му се тълкуват от Константин-Кирил Философ пред *хазарите* като свидетелство за Христа.

(Ц.Д.)

ДАТИ ЗА ЧЕСТВАНЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ

В Православната църква св. Кирил се чества на 14 февруари. Това е датата на неговата смърт (неговото успение), която е посочена в гл. XVIII на ЖК. Константин-Кирил

Философ е обявен за светец наскоро след смъртта си, но за *канонизацията* му се знае сравнително малко.

Още в края на IX в. в България заради общото им дело – създаването на *азбуката* и първите преводи на *Писанието* на старобългарски език, Светите братя започват да се свързват в обща светителска двойка – първо ги наричат „първоучители“, а по-късно и „равноапостоли“ (т.е. равни на *апостолите*).

Най-ранното свидетелство за общо честване на първоучителите е на 25 август – дата, която е засвидетелствана в краткото им житие. Там двамата светци са почетени като „отци наши и Моравски архиепископи – Константин, наречен Кирил Философ, и брат му Методий, учители на славянския народ“. Доста по-късно, през XVII в., в Русия се утвърждава друга обща дата за тяхното честване – 11 май. Времето на нейната поява не е достатъчно изяснено. В книгата на Дмитрий Ростовски „Жития на светците“, издадена през 1700 г., при честването за 11 май е поместено общо житие за светите братя Константин-Кирил и Методий. През октомври 1849 г. при освещаването на българската църква в *Цариград* Неофит Рилски приема редовното честване на светите Кирил и Методий да бъде именно на 11 май.

През 1916 г. в България след смяната на Юлианския календар с Григорианския (когато се добавят 13 дни) 11 май се предатира на 24 май.

(М.И.)

ДИСПУТ С ПАТРИАРХ АНИС

Според ЖК Диспутът със сваления патриарх иконоборец Йоан VII Граматик, наречен *Анис*, е първата публична изява на младия Константин Философ. Темата е правотата на *иконопочитанието*. Макар че във *Византия* вече са изминали няколко години от официалното възстановяване на почитта към иконите, диспутът не е бил лек. Йоан VII се е славел с умението си да побеждава в словесните битки, затова в самото начало той високомерно заявява: „Изгониха ме с насилие, но не ме обориха, защото никой не може да противостои на моите думи“. После решава, че младостта на опонента му е обида за неговата възраст и опит. Скоро обаче на самия Йоан VII става ясно, че младият философ е добре запознат както с догматичните богословски текстове, така и с християнската житийна литература, притежава бърз ум и добре премерено слово, с което може да си служи успешно. Така още в началото Константин Философ успява да докаже, че диспутът е напълно правомерен и от този момент нататък може да се пристъпи към основния дебат: защо и как се почитат иконите и как е правилно да почитаме кръста като Христов символ. Използвана е въпросо-ответната форма: Йоан VII задава въпрос, Константин Философ отговаря. Текстът е кратък, но диалогът е много динамичен и това държи в напрежение читателя.

Редица изследователи на епохата и на ЖК смятат, че такъв диспут не е бил изобщо организиран и не е бил дори възможен, тъй като по това време сваленият патриарх иконоборец Йоан VII е бил в изгнание далеч от столицата. Реален или не, този епизод е агиографски обоснован. Той показва

най-общо каква е епохата, в която е израснал Константин Философ, какво е доверието на императорския двор към него и какви са неговите способности. Този кратък епизод от житието дава заявка за по-нататъшните успехи на Константин-Кирил Философ в диспутите в *Арабския халифат* (по време на *Сарацинската мисия*), в *Хазарския каганат* (по време на *Хазарската мисия*) и във *Венеция* (по време на *Венецианския диспут*).

(М.И.)

ДЪРВОТО АЛЕКСАНДЪР

Епизодът с дървото Александър е поместен в гл. XII. На път от *Хазарския каганат* към *Цариград* Константин Философ минава през земите на *фулското племе*. Там става свидетел как фулските мъже отдават почитание на дърво, което наричат с името Александър. В случая от значение е и смисълът на гръцкото име Александър „защитник на мъжете“ или „който покровителства, закриля мъжете“. Самото дърво е дъб, сраснал с череша и към него се отправят всички молитви – „особено за дъжд и за много други неща“. Изрично е указано, че на обредите не присъстват жени. В ЖК епизодът има нравствено-поучителен характер – Константин-Кирил убеждава фулските мъже да се откажат от почитанието и да повярват в християнската вяра. Това той прави с думите: „Бог говори за вас в Писанието“, позовавайки се на старозаветния пророк *Исайя*: „Ето, аз идвам да събера всички племена и всички народи и те ще дойдат и ще видят славата ми. И ще туря на тях белег, и от спасените измежду тях ще пратя сред

народите – в Тарсис, и във Фуд, и в Луд, и в Мосох, и в Товел, и в Елада, и в далечните острови, които не са слушали за моето име; и те ще възвестят сред народите моята слава, казва Господ Вседържител“. Така Константин Философ внушава на опонентите си, че всички народи ще бъдат обединени в преклонението си пред единия Бог. Вероятно той съзнателно използва в цитата еврейската форма на името на града – Фул (в гръцкия превод на старозаветния текст е Фуд; така е и в част от преписите на ЖК, включително и в превода на Христо Кодов), за да посочи, че това послание е конкретно насочено към населението на кримския Фул. Не е без значение за Константин Философ, че действието се развива на територия със засилено еврейско религиозно влияние, което предполага и познаване на старозаветните текстове. След словесното си поучение Константин Философ пристъпва към отсичането на дървото (вж. *Числа и дати*. 33). Фулският *старейшина* се покланя и целува *Евангелието*. Епизодът от ЖК е сходен с подобен епизод от латинското житие на покръстителя на северните немски племена св. Бонифаций, разказващ за събитията от 723 г. На път за Тюрингия св. Бонифаций се спира в гр. Гайсмар (област Хесен), където собственоръчно посича с брадва големия дъб, символизиращ германския бог Тор. С това предизвикателно действие срещу главното божество на германските племена се слага началото на тяхната християнизация. С материал от посечения дъб светецът изгражда и първия християнски параклис.

И двата епизода са свидетелство за времето, когато постепенно старите езически практики да се почитат дървета отстъпват на християнската обредност. (М.И.)

ДЪЩЕ СИОНОВА (СИОН)

Изразът „дъщеря на Сион“ („Дъще Сионова“) е едно от названията на *Йерусалим*. Сион е хълм и свещено място в *Йерусалим*, често наричан и планина. Сион или съчетанията „дъщеря на Сион“, „девица на Сион“, „крепост на Сион“ са наименования на *Йерусалим*, често използвани в библейски текстове с поетически характер.

Това обозначавање на *Йерусалим* се среща в ЖК (гл. X) в библейски цитат от Книгата на пророк *Захария*, в който се предсказва влизането на Иисус Христос в *Йерусалим*.

(Ц.Д.)

ЕВАНГЕЛИЕ

Евангелие (в превод от грц. – Благовестие) е общото наименование на първите четири книги от Новия завет на Библията. Тези книги са четирите Евангелия от Матей, Марко, Лука и Йоан. В различна степен и по различен начин те разказват за земния живот, смъртта, възкресението и възнесението на Иисус Христос, за неговата дейност и учение. Евангелието и *Псалтирът* се смятат за едни от първите книги, преведени на старобългарски от Константин-Кирил Философ и Методий.

ЖК свидетелства, че Константин-Кирил Философ често цитира и се позовава на Евангелието (гл. XII, XV, XVI, XVIII). Два пъти то е съчетано с определението Свето евангелие (гл. XII) и Христово евангелие (гл. XVIII). Цитират се предимно Евангелията на евангелистите *Матей* и Лука и кога-то се въвеждат цитатите, понякога се използват изрази като:

„евангелски книги“ (гл. VI); „евангелски думи“ (гл. XIV); „евангелско слово“ (гл. XV).

В гл. VIII се разказва, че Константин-Кирил по време на *Хазарската мисия* намерил „Евангелие и Псалтир, написани с рушки букви“ (вж. *Рушки букви*). Този факт показва, че св. Константин-Кирил е имал интерес към всички преводи на свещените книги.

(Ц.Д.)

ЕВРЕИН, ЕВРЕИ – ЕВРЕЙСКИ

В старобългарските паметници са въведени в употреба три думи за етнически и религиозен произход на жителите на древното Юдейско царство, които са запазени и в съвременния български език: „юдеи“ (ед.ч. „юдей“ или „юдеин“), „жидове“ (ед.ч. „жид“) и „евреи“ (ед.ч. „евреин“). *Юдеи* са *евреите* от древността. За българския език „жид, жидове“ е вече доста остаряла форма, която е запазена обаче в редица други славянски езици. Евреин, евреи е най-употребяваната днес форма. В преписите на ЖК са използвани и трите варианта, разбира се, в тяхната старобългарска форма, като картината е доста пъстра. Примерите се откриват в гл. VIII, IX, X, XI, XIII, XV, XVI и XVII. Първите четири посочени глави (VIII, IX, X и XI) представят участието на Константин Философ в *Хазарската мисия*; в XIII гл. се говори за свещения надпис върху *Соломоновата чаша*; в глави XV и XVI във връзка с изнамирането и използването на славянската *азбука* противниците на Константин Философ поставят въпроса за трите свещени езика: еврейски, гръцки и латински

(вж. *Триезичници*; *Пилатовци*); в гл. XVII накратко се споменава за диалог, проведен в *Рим* между Константин Философ и един евреин. В преписа, от който превежда Христо Кодов, само един път се среща прилагателното жидовски – „жидовски букви“ (гл. XIII). В новобългарския превод откриваме само множественото число *юдеи* (8 пъти) и прилагателното *юдейски* в ж.р. „юдейска гордост“ (само 1 път в гл. XI) и в значително по-малка степен евреин (2 пъти), евреи (3 пъти), еврейски (5 пъти). В ЖК се срещат и определенията „еврейски“ по следния начин: „еврейски език и книжнина“ (гл. VIII); „еврейски език“ като един от трите богоизбрани езика (гл. XV и гл. XVI); „еврейски обичай“ (гл. XII).

(М.И.)

ЕЛИНИ – ЕЛИНСКИ

Във времето, в което живее Константин-Кирил Философ, вече се прави разлика между *гърци* и *елини*. Като „елини“ се обозначават древните езически, предхристиянски *гърци*, жители на Древна Гърция. В този смисъл в ЖК се говори за елините в гл. IV и в гл. XII. А когато житиеписецът говори за жителите на *Византия*, които са християни, той ги назовава *гърци*.

(М.И.)

ЕМАНУИЛ

Името Емануил на еврейски означава „Бог е с нас“. Засвидетелствано е в Книга на пророк *Исайя*, където пророкът го употребява в предсказанието си за раждането на Месията

(вж. *Помазаният*). В Евангелието от Матей това пророчество се отнася до Исус Христос.

В ЖК името Емануил се среща в библейския цитат с пророческото предсказание на пророк *Исайя* (гл. X).

(Ц.Д.)

ЕПИСКОП, ЕПИСКОПИ

Думата „епископ“ има гръцки произход и означава надзирател, надзорник, настойник. В християнската традиция епископството е продължение на дейността на Христовите *апостоли* – то е най-високият сан в християнската църква. В зависимост от значимостта на църковното и административното ръководство на отделните християнски области епископите имат различни титли и длъжности. Така е било по времето на светите Константин-Кирил и Методий, така е и до днес. Има съществени разлики между именуването и задълженията в Западната и в Източната църква. В ЖК се споменават епископите на *Рим* и франкските епископи. Титлата *papa* е отредена за *архиепископа* на Римската църква, а народите, които през IX в. са независими от *Рим*, имат *патриарх* или *архиепископ* – това означава, че те имат не само църковна, но и държавна самостоятелност. Затова западнославянските князе се стремят да получат за страните си собствени епископи или *архиепископи*. В ЖК няколко пъти се използва думата „епископ“. В писмото си до император *Михаил III* княз *Ростислав* наред с другите неща иска да му бъде изпратен и епископ (гл. XIV). Във *Венеция* Константин Философ започва диспут с „епископи, попове и черноризци“ (гл. XVI), т.е. с най-висшите духовници, свещениците и монасите. В

последните две глави на ЖК се говори за римските епископи *Формоза*, *Гаудерик* и *Арсений* (гл. XVII) и за „римските епископи“, без да се споменават имена (гл. XVIII). В ЖК се говори и за *архиепископа* на Херсон (гл. VIII). Св. Методий също е посочен като *архиепископ* (гл. X), какъвто той става след смъртта на св. Константин-Кирил.

(М.И.)

ЕФРАТ

Река Ефрат извира от днешна Югоизточна Турция и се влива в Персийския залив. Тя е един от забележителните топоними в библейската география. Определя източната граница, най-далечния източен предел на земята, която Бог обещава на *евреите*, ако спазват Божия закон.

Името на река Ефрат се среща в ЖК в гл. X в библейски цитат от две старозаветни книги – Изход и Второзаконие.

(Ц.Д.)

ЕФРЕМ

Името се среща като лично и родово и като топоним:
1. Ефрем е син на библейския праотец (*патриарх*) Йосиф, сина на *Яков* и Рахил. Когато преди смъртта си праотецът *Яков* завещава на дванадесетимата си синове владичеството над земите на дванадесетте израилеви племена, *Яков* благославя не сина си Йосиф, а своя внук Ефрем. Той е осиновен от *Яков* и така получава самостоятелен статут, равен с всички синове на *Яков* – предци на останалите израилски племена (наричани още в *Библията* и „колена израилеви“). 2. Ефрем

е географско название на земите, населени от израилското племе Ефрем.

Споменаване на Ефрем в ЖК откриваме в библейски цитат от Книгата на пророк Захария (гл. X).

(Ц.Д.)

ЗАХАРИЯ

Захария е един от дванадесетте малки старозаветни *про-роци*. Пророческото му служение се разгръща след завръщането на *юдеите* от Вавилонския плен през 537 г. пр.Хр. Според оскъдните сведения за личността на Захария той произхожда от свещенически род, а вероятно сам е бил свещеник.

В ЖК името на пророк Захария се среща веднъж в гл. X, в която се цитира неговото предсказание за тържественото влизане на Иисус Христос в *Йерусалим*, празнувано от нас като Цветница.

(Ц.Д.)

ИНДИКТ

Индиктът е византийска мярка за време, обхващаща 15 години. Предполага се, че този тип система за отмерване на времето е въведена в края на III в., като за начало на годината се приема датата 1 септември. През Средновековието годините се броят от сътворението на света, а не от Христа (от новата ера), както днес сме свикнали. Така че индиктът се изчислява като *годината от сътворението на света* се разделя на 15; остатъкът при това изчисление представлява индиктът. При повечето дати през Средновековието се отбелязва и индиктът. В ЖК се казва, че св. Константин-Кирил

е починал „на четиринадесетия ден на месец февруари, индикт втори, в 6377 година от сътворението на света“. Следователно $6377:15=425$ с остатък 2, което значи, че Кирил е починал през втората година от 426-я кръг от по 15 години.

За приравняването на годината от сътворението на света на година от новата ера вж. *Година от сътворението на света и 14 февруари 869 година.*

(М.И.)

ИСАЙЯ

Исайя е старозаветен пророк (VIII в. пр.Хр.), чието име често се споменава в Новия завет, защото пророчества за раждането на Исус Христос и за други моменти от неговия живот. Пророческото му служение обхваща царуването на юдейските царе Озия, Йоатам, Ахаз и Езекия.

В ЖК името на пророк Исайя се среща общо 5 пъти, винаги свързано с ония цитати от неговата книга, които представят предобразно Исус Христос като Месия, т.е. говорят за бъдещото му рождество и за неговия земен път (вж. *Помазаният*).

(М.И.)

ИЗМАИЛТЯНСКИ НАРОД

За „измаилтянски народ“ и „измаилтянско царство“ се говори в гл. VI. Идва от собственото име на сина на робинята Агар – Измаил (вж. *Агаряни*). Той е родоначалникът на „неизброимия като пясък“ арабски народ. През Средновековието българските книжовници наричат всички мюсюлмани *агаряни* или *измаилтяни* (вж. *Арабски халифат*). (М.И.)

ИЗРАИЛ

1. Израил е името на библейския патриарх *Яков*, дадено му от Бога.

2. С етнонима Израил е назван народът, който произхожда от дванадесетте синове на патриарх *Яков*. Под водачеството на *Моисей* израилтяните напускат Египет и се установяват в Ханаан. При управлението на царете им *Давид* (1004–965 г. пр.Хр.) и *Соломон* (965–928 г. пр.Хр.) се създава едно централизирано и обединено царство. Това царство след смъртта на цар *Соломон* се разделя на две. Десет от дванадесетте племена се отделят от държавата и основават Северното царство Израил. Останалите два рода – на *Юда* и *Вениамин*, формират Южното царство, т.нар. *Юдея*. Северното царство Израил просъществува до 722 или 721 г. пр.Хр., когато след близо тригодишна обсада на столицата му *Самария* е превзето от асирийците.

В ЖК Израил се употребява в гл. X и в двата посочени смисъла: и като име на патриарх *Яков*, и като народа, който произхожда от него.

(Ц.Д.)

ИКОНОБОРЧЕСТВО

Във Византийската империя има един дълъг период (продължава повече от век – от 726 до 843 г.), в който традиционният култ към иконите е подложен на отричане. Нарича се иконоборчески период или иконоборчество, а привържениците му – иконоборци. Иконоборчеството има връзка със съпротивата на византийската (главно на военната) аристокрация срещу богатството и влиянието на *манастирите*, а

като имперска политика е възприето от император Лъв III (717–741) и се подема от неговите династични наследници. Основната изтъквана причина е, че Византийската църква трябва да бъде пречистена от прекомерното почитание към образите (иконите), което според иконоборците започва да граничи с идолопоклонничество и дори с магия. Борбата с *иконопочитанието* и иконопочитателите е всъщност борба със силното до момента влияние на монашеството във Византийската империя. Затова императорът започва да осъществява идеята си за концентрация на богословските и образователните елити в *Константинопол*. Така той може да ги контролира. През 726 г. император Лъв III забранява всякакво преклонение пред иконите, а през 730 г. нарежда всички изображения с изключение на кръста да се изхвърлят от църквите и да се унищожат, за да се ограничи силата на монасите и да се опровергават мюсюлманските обвинения в идолопоклонничество. Тази борба стига до крайности – до мъченическо избиване на монаси и иконопочитатели, до санкциониране на образовани учени и духовници, ограничаване на свободите на някои висши училища и безвъзвратно унищожаване на забележителни произведения на християнското изкуство. По време на иконоборческия период се стига до своеобразна духовна и религиозна криза и противопоставяне между западното и източното християнство. Папската власт в *Рим* през цялото време остава критична спрямо представителите на иконоборчеството във *Византия* и се опитва да се намеси във византийския спор. Дори владетелят на създадената през 800 г. римохристиянска империя Карл Велики заявява своята подкрепа към видимите символи на Божествената реалност

(икони и скулптури). Това допринася много за отдалечаването на източното от западното християнство (по това време двете църкви още не са формално разделени, но процесите, които довеждат до окончателния разрыв през *1054 година*, вече са започнали). През посочения иконоборчески век на Изток и на Запад протичат и множество политически и обществени трансформации, които видимо нямат връзка с борбата между иконоборци и иконопочитатели, но са свързани с тях. Всичко това показва, че иконоборското течение не може да се разглежда само като вътрешен религиозен проблем, то засяга всички сфери на живота във Византийската империя. Тъй като силата на иконоборчеството до голяма степен зависи от подкрепата на императорите, след като властта преминава в ръцете на императрица Ирина, през 787 г. тя организира иконопочитателите и свиква в град Никея (днес Изник в Турция) най-висшия орган в управлението на църковните дела – Седмия вселенски събор. Съборът възстановява иконопочитанието, но още половин столетие иконоборчеството има привърженици в държавата, включително и сред императорите. Едва през 843 г. се стига до окончателното му осъждане и утвърждаването на почитанието на иконите. Това става по времето на императрица Теодора – майка и регентка на малолетния император *Михаил III*.

Основните събития, в които централна фигура е Константин-Кирил Философ, се разиграват вече след възстановяването на *иконопочитанието*. Предполага се, че младежът пристига в Цариград някъде към 840 или 841 г. Във *Висшето училище в Цариград* вероятно е имало учители, представители на противоположни позиции, т.е. иконоборци и иконо-

почитатели, но младият Константин израства като истински вдъхновен почитател на иконите. В гл. V е представен един напрегнат словесен диспут между младия философ и вече възрастния свален от власт иконоборчески патриарх Йоан VII Граматик, наречен от иконопочитателите неуважително *Анис*: „По онова време цариградският патриарх Анис беше повдигнал в Цариград иконоборческа ерес, като казваше да не се почитат светите икони“. Информацията в ЖК е неточна от историческа гледна точка, но пък представя конкретни въпроси от споровете между иконоборци и иконопочитатели и демонстрира богословското умение на Константин-Кирил Философ да обори своя противник. Например на въпроса на *Анис* защо кръстът, когато е нарушен в целостта си, преставя да бъде християнски символ и не му се отдава почит, а образът на иконата винаги е обект на почитание, макар и да не е цял, философът отговаря: „Кръстът има четири части и ако една негова част липсва, той вече губи своя образ, а иконата само с лицето показва образа и подобие на оновова, за когото е нарисувана. Който я гледа, не вижда лице нито на лъв, нито на рис, а вижда лицето на първообраза“.

(М.И.)

ИКОНОПОЧИТАНИЕ

Още в самото начало на формирането на християнството започва да се развива и почитта към свещените образи (иконите) на Христос, Богородица, ангелите и светците. Чрез тях се постига както религиозно, така и естетическо въздействие. Това не са портрети в буквалния смисъл на думата, а концентриран израз на Божествената идея, образи симво-

ли. В същото време се стига до такъв вид преклонение, което е много сходно с езическото идолопоклонничество. Това поражда обратния процес на отричане на свещеността на иконите (вж. *Иконоборчество*). В някои части на Византийската империя като например сред населението на Мала Азия, което е силно повлияно от еврейската религиозна традиция или от новата мюсюлманска религия, напълно се отрича възпроизвеждането на човешкия образ (макар това да са символни изображения). В крайна сметка се стига до т.нар. иконоборчески период, продължил повече от един век, когато официалната религиозна и светска власт повежда борба срещу изобразителните християнски практики. През този дълъг век иконопочитанието във *Византия* не е унищожено, но то се поддържа най-вече от духовенството в отдалечените от столицата *манастири*. Редица религиозни мислители и учени, които са гонени заради приобщеността си към иконопочитанието, намират спасение именно сред монашеските обители.

Съществува един църковен документ, в който се определя догмата на иконопочитанието по следния начин: „Определяме светите и честни икони да се предлагат за поклонение също тъй, както изображението на честния и животворящ кръст, независимо от това дали са нарисувани с бои, или направени от мозайка, или се намират в светите Божии църкви, на осветени съдове и одежди, на стени и на дъсчици, или в домовете и покрай пътищата, а също тъй дали тези икони са на Господа Иисуса Христа и на Владичицата Богородица, или на честните ангели и на всички свети и праведни мъже“. Това е и най-краткият и точен текст, който дава отговор на въпроса какво трябва да разбираме под иконопочитание. (М.И.)

ЙЕЗЕКИИЛ

Йезекиил е един от големите старозаветни *пророци*. Живее през VI в. пр.Хр. по времето на юдейския цар Йехония (Йоахин) и е взет заедно с него в плен във Вавилония. Именно по това време той е бил призован за пророческо служение.

В ЖК името на пророк Йезекиил се среща веднъж в гл. X. Там в спора с хазарите св. Константин-Кирил интерпретира свободно думите на пророка, че Бог ще замени Мойсеевия закон на *евреите* с нов, т.е. с Новия завет.

(Ц.Д.)

ЙЕРЕМИЯ

Йеремия (VII в. пр.Хр. – VI в. пр.Хр.) е един от големите старозаветни *пророци*. Пророческото му служение обхваща управлението на последните петима юдейски царе преди Вавилонския плен.

В ЖК името на пророк Йеремия се среща четири пъти в гл. X, в която се предава *Хазарската мисия*. В спора си с *юдеите* върху Мойсеевия закон Константин Философ привежда дълги пасажи от Книгата на пророк Йеремия.

(Ц.Д.)

ЙЕРОНИМ (ЙЕРОНИМ СТРИДОНСКИ)

Пълното му рождено име е Софроний Евсевий Йероним (ок. 347 г. – 419 или 420), познат като Йероним Стридонски, по името на родното му място гр. Стридон, който е разположен на границата между Далмация и Панония. Произхожда от аристократично християнско семейство, което му осигурява възможност за добро образование в Рим. Там той учи

при изтъкнатия *граматик* Елий Донат, изучава граматика, поетика, риторика и класическите латински автори като Цицерон и Вергилий. В *Рим* през 366 г. Йероним приема християнско кръщение, а след това продължава образованието си в Трир, който по това време е значим римски град и епископски център. Там Йероним открива аскетизма. По-късно се свързва с кръга на аскетично настроените духовници в Аквилея. През 374 г. предприема пътуване на изток до Антиохия и Сирия, където в Халкидската пустиня води строг отшелнически живот, без да прекъсва книжовните и научните си заниманията. По това време Йероним усъвършенства познанията си по гръцки език и започва да учи еврейски, което по-късно му помага в преводите и тълкуванията на *Библията*. В Антиохия е ръкоположен за свещеник, а през 381 г. посещава *Цариград*. От 381 до 385 г. Йероним става *библиотекар* и личен секретар и съветник на папа Дамас (366–384) в *Рим*. Напуска Вечния град след смъртта на *папата* и отново се отправя към Светите земи, пътува в Сирия и Египет, като накрая се установява във *Витлеем*. Там именно свършва земният му път.

Книжовната дейност на св. Йероним е голяма по обем. Той е автор на множество тълкувателни, догматико-полемически, исторически и агиографски произведения, но е известен преди всичко като преводач на *Библията* на латински език. Неговият превод остава в историята под названието Вулгата.

Всичко това обяснява защо по време на *Венецианския диспут* в гл. XVI противниците на св. Константин-Кирил се

позовават именно на неговия авторитет – безспорен за латинския свят.

(Ц.Д.)

ЙЕРУСАЛИМ

Древен град, който става столица на обединеното царство на израилтяните по времето на цар *Давид*. Тук се разиграва драматичният процес срещу Иисус от Назарет, в който той е осъден на смърт от Синедриона и римския прокуратор *Пилат Понтийски*. Свещеният град Йерусалим в ЖК не е място на действие. Той се появява четирикратно само в библейски *цитати*, използвани от Константин-Кирил Философ в диспута му с *юдеите* по време на *Хазарската мисия* (гл. X).

(М.И.)

ЙЕСЕЕВ КОРЕН

Йесей е баща на цар *Давид*. Пророк *Исайя* е предсказал, че *Помазаникът* ще произлезе от Давидовия род. За християните предсказанието се е сбъднало и чаканият *Помазаник* (Месия) е Иисус Христос, т.е. изразът „Йесеев корен“ от пророчеството на *Исайя* означава, че Иисус Христос е потомък на цар *Давид*. По-късно мотивът „Йесеев корен“ или „Дърво Йесеево“ (т.е. родословното дърво на Йесей) се превръща в разпространен иконографски сюжет, засвидетелстван както в източните, така и западните паметници.

Изразът се среща в гл. X на ЖК в библейския цитат по Книгата на пророк *Исайя*.

(Ц.Д.)

ЙОВ

В библейската Книга на Йов се разказва, че Йов бил благочестив и справедлив човек. Бил благословен с всички земни блага – имал седем синове, три дъщери и голямо богатство. Но дошъл моментът, в който Бог решил да изпита неговото благочестие и вяност. Засипал го с многобройни и все по-тежки беди, на които Йов устоявал до момента, в който нещастieto го сломило. Дори и когато проклинал живота си, Йов обаче не се отрещъл от Бога и продължавал да е искрено вярващ. Настоявал обаче да получи отговор за причината на нещастията си и справедливост. Накрая Бог се убедил в силната вяра на своя раб Йов и му възстановил предишния живот. Някои от думите, които изрича Йов, са станали самостоятелни фрази, употребявани и днес: „Господ даде, Господ и взе“, което означава, че невинаги страданието е дадено заради сторени грехове; понякога това е просто изпитание. Друга подобна негова фраза е: „Нима доброто ще приемаме от Бога, а злото не ще понесем?“.

Когато в някое средновековно произведение героят бива сравнен с Йов, това означава, че той е праведник във всичко верен на Бога и че е готов да понесе всякакви изпитания, без да роптае. Така е в гл. II, в която за бащата на Константин се казва: „Той беше благоверен и праведен и спазваше напълно всички Божии заповеди, както някога Йов“.

(М.И.)

КАГАН

„Каган“ (или „хаган“) е дума, която се свързва основно с тюркските народи. Ние познаваме титлата кан (хан) от

историята на прабългарите, а каган (хаган) има значение на „хан на хановете“. В ЖК титлата е използвана, за да бъде обозначен владетелят на Хазария, оттам и назоваването в изследователската литература на Хазарската земя като *Хазарски каганат* (словосъчетание, което не е засвидетелствано на страниците на ЖК).

(М.И.)

КАНОНИЗАЦИЯ

Канонизацията е акт от страна на Църквата, чрез който исторически съществувал човек след смъртта си е причислен към групата на светците и става част от безплътните небесни покровители на всички християни. В учението на Църквата светците са посредници между Бога и хората, техният земен живот в известен смисъл е отражение на небесната святост. Канонизират се лица, които са загинали за Христа и Църквата, водили са праведен живот, покръствали са страни или групи от хора, допринесли са за запазване на християнството по света, посветили са се на духовен живот в *манастирите* или са извършвали други светителски дела. Канонизацията не е бърза процедура, защото е съпроводена с внимателно проучване на живота на човека от специално избрани за това църковни деятели, натоварени да докажат достойнството му като светец. Често официалната канонизация се предхожда от местно почитание (в определен регион, селище или страна), тогава говорим за местен култ, подкрепен от страна на местната църква. Когато се осъществи официално провъзгласяване, канонизираните светци получават своя дата в календара и се почитат тържествено на нея със специални

творби (служба, житие и похвално слово); изобразяват се на икони и фрески, като знаковото им различие е светлинното сияние около главата, т.нар. ореол, или нимб. За канонизацията на св. Константин-Кирил вж. *Дати за честване на св. Константин-Кирил*.

(М.И.)

КАСПИЙСКАТА ВРАТА НА КАВКАЗКИТЕ ПЛАНИНИ

В началото на гл. IX в. агиографът ни дава едно много точно описание за местоположението на Хазарската земя (*Хазарския каганат*): „между Меотийското езеро и Каспийската врата на Кавказките планини“. „Каспийска врата“ е наименованието на Дербентския проход между Кавказ и Каспийско море. Там се е намирала лятната резиденция на кагана (вж. *Меотийско езеро*).

(Ц.Д.)

КЛАНЯМЕ СЕ НА ИЗТОК

В средновековната философия и култура посоките на света носят определена символика. Така „изток“ и „запад“ стават противоположни понятия. В християнството изтокът символизира „изгряващото слънце на правдата“, както се определя второто лице на Светата Троица – Иисус Христос. Това е посоката на спасението. Западът в християнските представи е тъмнината, символ на греха и смъртта. Храмовото строителство и всичко, свързано с божественото, е ориентирано на изток. Вярващите по време на служба и молитва се обръщат на изток. Олтарът (най-свещената част в хрис-

тиянската църква) и иконостасите също са ориентирани на изток. Когато в гл. VIII на ЖК се казва: „Ние открай време познаваме единия Бог, който е над всичко, и нему се кланяме на изток“, това означава, че тези, които го казват, спазват християнските обичаи.

(М.И.)

КЛАНЯТ СЕ НА ЗАПАД

Молитвеното ориентиране на *юдеите* е в посока към *Йерусалим*, а на мюсюлманите – към Мека, т.е. към техните свещени центрове. Изразът „който от вас се кланя на запад, или се моли по еврейски обичай, или пък следва сарацинската вяра“ (гл. XI) обозначава религиозното различие и в символичен пространствено-геометричен план.

(М.И.)

КЛИМЕНТ (КЛИМЕНТ РИМСКИ)

За св. Климент Римски в ЖК се разказва няколко пъти и основната причина за това е, че на път за *Хазарския каганат* Константин Философ открива *мощите* му в *Херсон* (гл. VIII). По-късно той занася тези *мощи* в *Рим* (гл. XVII). С това пренасяне на *мощите* двамата Първоучители и тяхното дело придобиват авторитет пред духовенството и гражданите на *Рим*. След смъртта на славянския първоучител е решено тялото му да бъде положено в *църквата „Свети Климент“* в *Рим* (гл. XVIII). Изказана е хипотезата, че св. Климент Охридски, един от най-близките *ученици* на светите братя Кирил и Методий, който е с тях от ранна младост, приема

името Климент в чест на римския светец (за св. Климент Охридски не се споменава в ЖК).

Данните за св. Климент Римски (I в.) в латинската литература не са много и на места са доста противоречиви. Той е съвременник на светите апостоли *Петър* и *Павел* и техен последовател. Безспорно е автор на Послание до коринтяните – едно от най-ранните свидетелства за авторитета на Римската църква. Не е много ясно кога св. Климент Римски заема папския престол, оттам идва и колебанието дали той е първи, втори или трети поред *папа* след св. апостол *Петър*. С годините е станал обект на многобройни легенди. В източниците се описва, че при император Траян (98–117) папа Климент е изпратен в изгнание на полуостров Крим и принуден да работи в мините. Там мисионерската му дейност сред войниците и другите затворници е била толкова успешна, че за отмъщение римляните го завързали за една котва и го хвърлили във водите на *Черно море*. Легендата за мястото на изгнанието и смъртта му е станала толкова популярна, че векове по-късно, преминавайки през района на *Черно море*, Константин Философ предприема стъпки към намиране на *моциите* на римския светец. В ЖК това събитие е представено като боговдъхновено. Константин Философ написва няколко творби в чест на св. Климент Римски (вж. *Гаудерик; Константин-Кирил Философ, „Обречение“*).

(М.И.)

КЛИР

Думата е гръцка и означава духовно съсловие, духовенство. Използва се и в българския език. В ЖК се появява в

гл. VIII, когато се разказва за намирането на *мощите* на св. *Климент Римски*.

(Ц.Д.)

КЛИРИЦИ

В ед.ч. думата е „клирик“ – свещеник, духовник. В ЖК е употребена само в мн.ч. за латинските клирици, т.е. духовници (гл. XVI).

(М.И.)

КНИЖНИЦИ

Книжниците са *юдеи*, които са се посветили на изучаването на Мойсеевия закон (вж. *Мойсей*). Като отделно съсловие те се споменават както в Стария, така и в Новия завет. Основно са се занимавали с преписване на книгите на *Писанието* и с тяхното тълкуване. Те са се придържали към буквалното тълкуване на религиозния закон, затова са упреквани във формално отношение към вярата и външно спазване на религиозните предписания. Според Новия завет те са избличавани от Иисус Христос най-вече заради лицемерието си.

Книжниците, наред с *фарисеите*, се споменават в гл. XVI на ЖК в библейски цитат от Евангелието от Матей и са наречени още и „законоучители“.

(Ц.Д.)

КНЯЖЕНИЕ

В гл. IV *логотетът* предлага на младия Константин светска кариера и му говори за получаване на княжение и по-къс-

но длъжност на *стратег*. Думата има две значения, като и двете са възможни в посочения пасаж. 1. Власт, господство; благородническо достойнство, княжеско звание; управление на княжество – идва от княз. 2. Владение, княжество, административна единица, която е по-малка от административната единица, наречена тема. От друго произведение, посветено на св. Методий, научаваме, че в продължение на десет години той е бил управител (архонт) на славянско княжество.

(М.И.)

КНЯЗ

Монарх, който не е коронован (не е крал). Владетел на княжество. В ЖК думата „княз“ е използвана общо пет пъти, като два пъти е в библейски цитати (гл. X и XII). Титлата е засвидетелствана преди всичко когато се говори за *Ростислав* (моравския княз) и *Коцел* (панонския княз). Княз се използва в ЖК и в значение на висока аристократична титла: „Моравският княз Ростислав направи съвет със своите князе“ (гл. XIV).

(М.И.)

КОНСТАНТИН (КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ)

Император Константин I Велики (роден през 272 на Балканския полуостров, в днешния град Ниш – умира през 337 г., погребан е в *Константинопол*, днешен Истанбул) остава в историята с това, че с решенията на *Миланския едикт* през 313 г. поставя християнската религия наравно с останалите религии в Римската империя. Той изгражда Из-

точната Римска империя и издига за център построената от него столица *Константинопол*, т.е. градът на Константин, или *Цариград*. Много често в средновековната литература успешните владетели са сравнявани с император Константин Велики или направо са наречени „Втори Константин“, „Нов Константин“. Такова сравнение има и в края на гл. XIV на ЖК. Когато византийският император изпраща Константин Философ на *Моравската мисия*, му дава писмо до княз *Ростислав*. Текстът на това писмо е запазен единствено в ЖК. В него се казва, че със своите дела княз *Ростислав* ще остави спомен за себе си в бъдните поколения, „подобно на великия цар Константин“.

(М.И.)

КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ – СВ. КИРИЛ

Традицията на празничните чествания на създателите на славянската *азбука* е наложила устойчивите словосъчетания „св. св. Кирил и Методий“ (което се произнася „светите Кирил и Методий“) или разширеното „светите славянски равноапостоли Кирил и Методий“. Но когато се говори само за по-младия от братята, той бива назоваван по различни начини: или само Константин, или само Кирил, или Константин-Кирил, или Константин Философ, или Кирил Философ. Всяко от тези именувания има своето основание, тук ще проследим основните употреби според ЖК:

а) *Константин* е кръщелното светско име на славянския апостол. В ЖК то се среща рядко. От I до IV глава се употребява 5 пъти, в гл. VIII – 1 път, а в гл. XIV го срещаме като *Константин Философ*.

б) *Философ* е почетно звание, давано както на светски, така и на духовни лица. Константин го получава, след като завършва *Висшето училище в Цариград* и на свой ред става преподавател по философия в него. По всичко личи, че *философ* се възприема като особено авторитетна титла, с която агиографският герой е бил известен на съвременниците – това е призвание за изключителните му способности.

в) *Кирил* е монашеското име на славянския първоучител. В гл. XVIII на ЖК се казва, че болният вече Константин 50 дни преди смъртта си приема монашество с името Кирил. По традиция встъпването в монашество се приема за второ раждане и второ кръщение на човека, затова му се дава ново име, като обикновено се запазва първата буква на старото. Така е и в конкретния случай: **Константин** (светско име, което остава и като духовно) и **Кирил** (монашеско).

Живота на Константин-Кирил Философ възстановяваме основно по текста на ЖК. Той е роден през 826 или 827 г. в *Солун* в семейството на *Лъв Друнгарий* като *седмо*, последно дете. В ЖК името на неговата майка не е посочено. От малък проявява интерес към духовен живот и това е забелязано от родителите му. Рано загубва баща си – не е уточнено на каква възраст е бил, но вероятно между 7-ата и 14-ата си година. Около 842–843 г. започва да учи във *Висшето училище в Цариград (Школа Магнаура)*. Около 847 г. е ръкоположен в духовен сан (като при това първо ръкополагане не сменя името си). По това време е назначен за *библиотекар* (секретар на *патриарха*), а *шест* месеца по-късно става преподавател по философия в *Магнаурската школа*. Оттам идва и званието му философ. През 851 или 855 г. е осъществена *Сарацинска-*

та мисия (вж. и *Арабски халифат*). Малко по-късно, през 856 г., Константин се оттегля в *манастира* на брат си *Методий*. През 860 г. започва *Хазарската мисия*, в която участват и двамата братя. На път за *Хазарския каганат* Константин за известно време остава в *Херсон*, където изучава *самаритански език*. Открива *мощите* на папа *Климент Римски*. Днес изследователите са на мнение, че той е открил *мощите* на св. Климент Анкирски или на някой друг местен светец със същото име, но тогава се е смятало, че това са *мощите* на римския папа *Климент*. Тези *мощи* играят важна роля в Кирило-Методиевата история по-нататък (вж. *Климент; Църква „Свети Климент“*). Началото на следващата и най-важна мисия – *Моравската мисия*, е през 862–863 г. Дватамата братя са изпратени от византийския *император Михаил III* при княза на *Моравия Ростислав*. Във връзка с тази мисия Константин създава *азбуката* и още във *Византия*, преди заминаването, полага началото на славянския книжовен език чрез превода на *Евангелието* и *Псалтира*. В *Моравия* Константин и *Методий* организират религиозния и просветния живот, като използват създадения от тях книжовен език, основан на говора на българските *славяни* от Солунско. Според *ЖК* престоят им е бил 40 месеца или малко повече от 3 години, т.е. до 866 г. Между 866 и 867 г. по молба на княз *Коцел* те пребивават в *Панония*, където също въвеждат славянската писменост и богослужение. По пътя за *Рим* минават и през *Венеция*, където участват в диспут с привържениците на схващането, според което свещени езици са само еврейският, гръцкият и латинският (вж. *Венециански диспут*). Извикани в *Рим* от папа *Николай I*, те пристигат

във Вечния град в самия край на 867 или дори в самото начало на 868 г. Там са посрещнати тържествено от вече избрания следващ римски папа *Адриан II* (14.XII.867–25.XI.872). Именно на него те предават *мощите* на св. *Климент Римски*. *Адриан II* освещава славянските книги, ръкополага някои от преките *ученици* на Константин и Методий за свещеници, като дава възможност на славянските мисионери да отслужат тържествено богослужение на славянски език в няколко от най-големите римски църкви. Константин се разболява и малко преди смъртта си приема монашеското име Кирил, с което е известен и до днес. След 50 дни, на 14 февруари 869 г., Константин-Кирил умира на 42 години. Погребват го тържествено в базиликата „Сан Клементе“ (вж. *Църква „Свети Климент“*), където *мощите* му се пазят и до днес.

(М.И.)

КОРАН

Според ислямската традиция Коранът е свещена книга, дарена от Аллах на пророка *Мохамед*. Записван е в продължение на 23 години, като началото е положено през 610 г. Състои се от 104 сури (глави), които на свой ред са поделени на аяти (откъси). Текстът и последователността на свещените книги окончателно е утвърден от Съвета на най-уважаваните ислямски теолози през X в. Думата „Коран“ не се появява в ЖК, но по време на *Сарацинската* и на *Хазарската мисия* често мъдрите мъже там споменават името на *Мохамед* и цитират от неговата *Свещена книга*. От думите на Константин Философ става ясно, че той също познава текста на Корана и може да си служи с цитати от него (гл. VI и XI). В превода

на новобългарски Христо Кодов отбелязва три точни цитата от Корана.

(М.И.)

КОЦЕЛ

В ЖК името на панонския княз е споменато двукратно в гл. XV. Приема се, че то е славянско, но с латински произход. Макар че името на неговото княжество не е точно упоменато в ЖК, от други агиографски и исторически произведения знаем, че става въпрос за *Панония*. Коцел е княз на *Панония* в периода 861–874 г. Той е син на княз Прибина – първия известен владетел на княжество Нитра (825–833), а по-късно и княз на *Панония* (840–861). От латинските паметници е известно, че Коцел е християнин и „граф на славяните в Панония“, васален на източнофранкските владетели. По времето, когато Константин-Кирил и Методий са в *Моравия* при княз *Ростислав*, Коцел поема нов политически курс – той се опитва да се освободи от източнофранкското влияние и да осъществи съюз със съседното Моравско княжество. В продължение на три години той е имал възможността да наблюдава как Светите братя изграждат църковния живот в *Моравия*, затова, когато те отново минават през неговите владения, ги кани специално, посреща ги радушно и им дава 50 свои поданици да бъдат обучени като *ученици*.

(М.И.)

ЛИТУРГИЯ

Литургията е най-важната служба в християнската църква и заема централно място в богослужението. Тя е

богослужебно последование, в което се извършва тайнството евхаристия (претворяване на хляба и виното) като припомняне на изкупителната жертва на Исус Христос. Според църковното предание литургията е установена на *Тайната вечеря* – това е вечерята на Исус Христос с учениците му преди неговото залавяне и осъждане. През вековете в православната богослужебна практика възникват и се оформят три основни разновидности на литургията: Златоустова (Литургия на св. Йоан Златоуст), Василиева (Литургия на св. Василий Велики) и Преждеосвещена (Литургията на предварително осветените дарове). Най-често се изпълнява Златоустовата литургия. Василиевата се служи само десет пъти през годината, а Преждеосвещената се изпълнява само в определени дни (сряда и петък) на Великия пост. Литургията се състои от три основни части. Първата се нарича „Проскомидия“, което представлява подготовка на евхаристийните дарове (хляба и виното). Втората част се нарича „Литургия на оглашените“ (миряните, които се готвят да приемат кръщение), по време на която се четат определени откъси от *Евангелието* и *Апостола* (вж. и *Библия*). Третата част се нарича „Литургия на верните“ (тези, които вече са кръстени), по време на която се освещават евхаристийните дарове. Старобългарският превод на литургичните текстове е свързан с дейността на Константин-Кирил Философ по време на *Моравската мисия*. Според гл. XV на ЖК след пристигането си в *Моравия* Константин Философ превел литургията като част от „целия църковен чин“. Също така според текста на ЖК в гл. XVII в няколко църкви в *Рим* е отслужена литургия на славянски език (срв. *Църква „Света Дева*

Мария“, която се нарича „Ясли“, Църква „Свети Петър“, Църква „Света Петронила“, Църква „Свети Андрей“ и Църква „Свети Павел“). Тук не засягаме разликите между литургичните практики на Източната и Западната църква, както и богослужебния ред, спазван през IX в., но трябва да се знае, че такива са съществували. Всички правила за църковно служене са обект на изследване от науката литургика. (Ц.Д.)

ЛОГОТЕТ (ТЕОКТИСТ)

„Логотет“ е титла на висш държавен чиновник във Византийската империя. Произходът на службата не е докрай изяснен, но се знае, че първоначално е ставало въпрос за финансови чиновници с разнообразни задължения (събирали са данъци, упражнявали са финансов контрол на различни държавни учреждения и др.). Промяна в статута на логотетите настъпва през VII в. Тогава са оформени четири институции (наречени логетизиони), всяка от които е ръководена от логотет: на армията, на съобщенията, на държавната хазна и на държавните стада. По-късно се оформя институцията на секретаря – контролиращ цивилната администрация, и на частното императорско съкровище. Длъжността „велик логотет“ се появява през XII в. и съчетава в себе си функциите на посланик, пръв министър, министър на външните работи, министър на вътрешните работи, финансов министър. Постепенно титлата „логотет“ се превръща само в почетно звание, като през XIV в. единствено великият логотет запазва своите задължения и роля.

В ЖК думата „логотет“ се споменава четири пъти в гл. III и IV, без обаче да се свързва с конкретно историческо име. При първото позоваване наред с гръцката титла се въвежда и нейното славянско съответствие: „царският управник, който се нарича логотет“. Именно той е фигурата, с чиято протекция младежът Константин е приет във *Висшето училище в Цариград*. Някои изследователи смятат, че *Лъв Друнгарий* визира именно логотета, когато на смъртния си одър уверява съпругата си по следния начин: „Вярвай ми, жено, надея се на Бога, че той ще му даде такъв баща и настойчирик, който устройва всички християни“ (гл. II). Дали това тълкувание е вярно или не, е трудно да се каже, но при всички случаи, пишейки за логотета, житиеписецът е имал предвид реално съществувала личност. Става въпрос за Теоктист (неизв. – 20.XI.855), който е регент на малолетния император *Михаил III* и съветник на императрицата майка Теодора. Още в предходните спрямо житийния текст събития Теоктист застава начело на политиката, провеждана от нея в защита на *иконопочитанието*. Бил е високообразован покровител на науките, важен фактор в реформирането на висшето образование в следиконоборческата епоха. Именно той подпомага кариерата на философа *Лъв Математик* и го кани за столичен преподавател. В ЖК логотетът (Теоктист) през цялото време запазва доброто си отношение към младия Константин, който също се утвърждава като философ: дава му възможност да живее в дома му, беседва с него на различни теми – например какво е философия, оказва му достойнство и почит и като цяло всячески се стреми да разбере Константиновата душевна и умствена нагласа, за да му осигури

длъжност според уменията му. Така чрез неговото застъпничество пред царицата (Теодора) Константин заема длъжността „библиотекар на патриарха в „Света София“. Зад всичко това някои учени предполагат роднински връзки между двамата, но за такива няма исторически доказателства.

(Ц.Д.)

ЛЪВ (ЛЪВ ДРУНГАРИЙ)

В гл. II на ЖК се дават сведения за бащата на Константин: той се казва Лъв и заема „друнгарска длъжност под властта на стратега“, т.е. бил е друнгарий. Между VI и VIII–IX в. във *Византия* „друнгарий“ е висок офицерски чин, подчинен на *стратега*, както е отбелязано и в житието. В началото на IX в. бащата Лъв е заемал тази длъжност в големия град *Солун*, като е възможно да е служил в имперската флотилия, предвид факта, че във флотите на темите адмиралът е носел званието *стратег*. Към X в. във *Византия* званието „друнгарий“ изчезва. В други славянски паметници думата не е засвидетелствана.

(М.И.)

ЛЪВ (ЛЪВ МАТЕМАТИК, ЛЪВ ФИЛОСОФ)

Лъв е споменат като един от учителите на младия Константин във *Висшето училище в Цариград* (гл. IV). И въпреки това точно сведение от ЖК не всички изследователи приемат, че пътищата на двамата философи действително са се пресекли в *Магнаурската школа*. Безспорно е обаче, че личността и дейността на Лъв като математик, астроном и философ са оказали влияние върху Константин Философ.

За Лъв Математик се знае, че е роден в края на VIII или началото на IX в. в аристократично семейство, което има роднински връзки с патриарх Йоан VII *Грамати*к, също споменат в ЖК като сваления патриарх иконоборец *Анис*. В *Цариград* Лъв изучава граматика и поетика, след това продължава обучението си на остров Андрос, където при неизвестен учител преминава курсове по философия, риторика, аритметика и музика. Самият той по-късно, през 20-те години на IX в., основава частно училище, в което преподава аритметика, геометрия, астрономия и музика. Заради славата си на талантлив учител той получава покана от *халифа* на *Арабския халифат* да преподава в Багдад. Научавайки за тази покана, византийският император Теофил (829–842 г.) го задържа във *Византия*, като го назначава за преподавател в училището към църквата „Свети Четиридесет мъченици“ в *Цариград*. От 840 до 843 г. Лъв е бил *епископ* на *Солун*. Отстранен е от епископската длъжност поради обвързаността му с *иконоборчеството* и с патриарха иконоборец Йоан VII *Грамати*к (вж. *Анис*). След 843 г. Лъв се завръща в *Цариград* и става преподавател в *Магнаурската школа*. Умира около ок. 869–870 г.

Творчеството на Лъв Математик обхваща различни области на знанието. Писал е научни съчинения като например „Трактат върху значението на слънчевото затъмнение“. Приписват му се също поетически и риторически произведения – стихотворения, посветени на антични философи и математици. Лъв Математик има славата и на изобретател – приписва му се създаването на сложни технически съоръжения, между които и оптичния телеграф (система, при която

чрез светлинни сигнали са се предавали съобщения между столицата и византийско-арабската граница). Приносът му към развитието на математиката е в това, че пръв е използвал буквите като алгебрични символи.

(Ц.Д.)

МАДЖАРИ

Маджари е другото наименование на унгарците – азиатски народ, който прави своите първи набези на европейския континент през IX–X в. и основава своя държава в Централна Европа. В гл. VIII на ЖК еднократно се говори за тях, когато Константин Философ на път за *Хазарския каганат* се сблъсква с тях: „В първия час, когато си правеше молитвата, нападнаха го маджари, които виеха като вълци и искаха да го убият“ (вж. *Часове*). От този не много ясен от историческа гледна точка пасаж се разбира само, че маджарите са били възприемани като див и необуздан народ, който св. Константин-Кирил успява да укроти чрез поучителните си слова.

(М.И.)

МАРКО

Според преданието евангелист Марко е един от седемдесетте Христови *апостоли*. От новозаветните книги за него се знае, че по произход е бил *юдеин* и се е казвал Йоан, известен и с латинското си име Марк (Марко). Майка му Мария е била християнка, а в дома ѝ по време на гоненията се провеждали събранията на Църквата на апостолите. Апостол и евангелист Марко е участвал в някои от пътуванията на апостолите *Павел*, *Варнава* и *Петър*. По своето съдържание и характер

Евангелието от Марко е било предназначено за християни от езически произход. За това свидетелства например слабото позоваване на Стария завет и разясняването на неща, интересни за езичниците – например юдейски обичаи.

В ЖК името на евангелист Марко се среща веднъж в гл. XVI, като е свързано с цитат от неговото Евангелие.

(Ц.Д.)

МАЛАХИЯ

Малахия е един от дванадесетте малки старозаветни *пророци*. Живял е през V в. пр.Хр. по време на персийското господство.

В ЖК името на пророк Малахия се среща веднъж в гл. X, в която се предава *Хазарската мисия*. В спора си с *юдеите* Константин Философ привежда цитат от Книгата на пророк Малахия като свидетелство, че предсказанията на *пророците* са се изпълнили и чаканият от *евреите* Месия (вж. *Помазаният*) вече е дошъл.

(Ц.Д.)

МАНАСТИР

Манастирите (назовавани още и обители) са вид християнски общежития, които се характеризират със своята организирана форма на духовен живот. Те се появяват рано, първоначално на териториите на първите християнски общности. Монасите не могат да имат семейства, в манастирите те спазват правила, различни от правилата и законите, от които се ръководят светските хора и общества. Правилата и законите се определят от устава на манастира, съобразени са

с богослужебния ред на църквата, в чиято юридическа власт са, подчиняват се на *епископа (архиепископа)* и на поставения от него игумен. Игуменът ръководи духовния и трудовия живот и следи за спазването на всички ограничения от земните блага. Манастирските комплекси са изградени така, че да могат да функционират като самостоятелни колективни цялости и по замисъл те представляват един затворен свят. Почти едновременно възниква както общежитийното монашество в манастирите, така и пустиножителството, при което оттеглящи се от света хора живеят в усамотение в планини, пещери, пустини, в скитове и землянки, изобщо в отдалечени и самотни места.

Първоначално в Мала Азия, а после и в цяла Европа общежителните манастири се превръщат в имотни стопанства, имащи възможност да отделят средства и хора за духовна, книжовна и научна работа. Неоднократно в ЖК се посочва, че именно към такъв живот се стреми през цялото време Константин Философ. Това се вижда в гл. IV, в която се разказва как като млад той избягва за *шест месеца* в „един манастир на Тясното море“. И досега остава неясно кой точно е манастирът, но топонимът *Тясното море* насочва към областите около Босфора. Вторият път е в гл. XVIII, когато Методий моли папа *Адриан II* да бъде пренесено тялото на брат му в родината: „Майка ни ни е заклела, който от нас пръв почине, [другият] да го пренесе в братовия му манастир и там да го погребее“. Вероятно става въпрос за манастира, в който по-големият брат е бил игумен и за който се спомена в гл. IV на ЖМ. Точното му местоположение не е известно,

но е изказана хипотеза, че това е богат манастир на име Полихрон в района на Сигриани.

(М.И.)

МАТЕЙ

Евангелист Матей е един от дванадесетте Христови апостоли. Той е написал първото от четирите Евангелия (вж. *Евангелие*). Рожденото му име е Левий, син на Алфей, и преди да стане Христов ученик, е бил митар (лице, което събира данъци и такси). За неговия живот няма никакви други сведения в Новия завет. Според преданието след Възкресението и Възнесението на Иисус Христос апостол и евангелист Матей първоначално дълго време проповядвал *Евангелието сред юдеите* в Палестина, след което проповядвал и сред други народи, като умрял мъченически в Етиопия. По своето съдържание и характер Евангелието от Матей е насочено предимно към *евреи*, които са приели християнството. Апостол и евангелист Матей цели да покаже, че именно Иисус Христос е обещаният в Стария завет Месия (вж. *Помазаният*). Поради това неговото Евангелие най-много сред останалите се опира на старозаветната традиция – най-често използва старозаветни цитати, привежда старозаветни пророчества за обещания Месия, като посочва, че те са се изпълнили с идването на Иисус Христос.

В ЖК името на Матей се среща веднъж в гл. XVI, като е свързано с цитат от неговото Евангелие.

(Ц.Д.)

МЕОТИЙСКО ЕЗЕРО

В началото на гл. IX на житието агиографът ни дава едно много точно описание за местоположението на Хазарската земя (*Хазарския каганат*): „между Меотийското езеро и Каспийската врата на Кавказките планини“. Меотийско езеро е старото гръцко наименование на Азовско море, което е важно за *Византия* със солните си находища и търговските маршрути на север за Русия през река Дон и на изток към Китай. То е свързано с *Черно море* чрез протока, наричан Кимерийски босфор (дн. Керченски проток).

(Ц.Д.)

МЕТОДИЙ

Методий е монашеското име на по-големия брат на Константин-Кирил Философ. Не е известно какво е било светското му име, а кога точно е роден, може само да предполагаме. В науката се приема, че вероятно е роден между 810 и 820 г., което поражда множество хипотези за определянето на конкретните събития от неговия живот. Няма точни сведения за образованието на Методий, но като син на византийски висш сановник се предполага, че е получил добра подготовка, свързана с бъдещото му светско поприще. В продължение на десет години той е бил архонт, т.е. управител на славянско княжество. Това означава, че е имал политическа и военна власт (събирал е данъци, раздавал правосъдие, строил дворци и крепости, в случай на война – организиран войските и заставал начело на всеки военен поход). Според една поетична църковна творба, дело на Методиевия ученик Константин Преславски – „Служба за

св. Методий“, той имал семейство и деца, но ЖМ не споменава за това. В някакъв преломен момент от живота си Методий се оттегля от света и става монах в *манастир* на планината *Олимп* в Мала Азия. Вероятно тогава той приема новото си духовно име Методий, с което име е останал в историята и до днес. В този *манастир* пребивава и Константин Философ след *Сарацинската мисия* (гл. VII). Съществува недоказана научна хипотеза, че тогава (през 855 г.) двамата обмислят създаването на славянската *азбука*. Със сигурност може да се каже, че съдбите на братята се преплитат завинаги от 860 г. нататък, когато те заминават на *Хазарската мисия*. Според гл. VIII на ЖК по това време Методий превежда част от произведенията на Константин Философ, посветени на св. *Климент Римски*, които първоначално са били написани на гръцки език. След завръщането си от *Хазарската мисия*, около 861 г., Методий става игумен на богатата обител Полихрон, чието местоположение не е сигурно идентифицирано. Следващата мисия, започнала през 862–863 г., е известна като *Моравска мисия* и обединява усилията на двамата братя. Оттам нататък до смъртта на Константин-Кирил те са заедно навсякъде: през 866–867 са в *Панония* и във *Венеция*, а в края на 867 или началото на 868 г. заедно с *учениците* си пристигат в *Рим*, носейки тържествено *мощите* на св. *Климент Римски*. Там Методий участва в големите събития, свързани с отслужването на славянската *литургия* в най-големите римски църкви. По-късно е свидетел на боледуването на своя по-млад брат, който в края на живота си приема монашески обет и монашеското име Кирил. В началото на 869 г., когато Константин-Кирил Философ умира,

Методий е сред тези, които го изпращат във вечния му път. И ако Константин-Кирил Философ завинаги остава в *Рим*, то Методий продължава да защитава общото им дело – славянската *азбука* и църковните служби на славянски език, още дълги години. В същата 869 г. Методий се връща обратно в *Панония*, откъдето повторно е изпратен от княз *Коцел* в *Рим*, за да бъде ръкоположен за (*архи*)*епископ*. Само с този висок църковен сан той може да ръководи и църковния живот на *славяните* в *Панония*. Още през 870 г. обаче Методий е задържан от франкските *епископи* и е изправен на съд с обвинението, че си е позволил да служи в области, които са под юрисдикцията на германското духовенство в Регенсбург. За близо три години Методий е изпратен на заточение в *манастира* на остров Райхенау, който се намира в Боденското езеро. През 873 г. с помощта на папа Йоан VIII (14.XII.872–15.XII.882) е освободен и ръкоположен за *архиепископ* на *Моравия*. Някои световноизвестни чуждестранни учени смятат, че целият увод в ЖМ пресъздава в писмен вид част от речта, която Методий е произнесъл по време на ръкополагането си за *архиепископ* в *Рим*. Няколко години по-късно, през 879 г., отново му се налага да пътува до *Рим*, за да защити за пореден път правото църковните служби да се извършват на славянски език. В ЖМ се съобщава, че през 881–882 г. Методий за кратко се връща в *Цариград*, за да представи пред императора и патриарха резултатите от *Моравската мисия*. Тогава той оставя във византийската столица двама от *учениците* си – презвитер и дякон, с преведените на славянски книги (не се уточнява точно кои). От 882 до 885 г. протича един от периодите в живота на Методий, в който

той разгръща усилена църковна и преводаческа дейност. ЖМ дава сведения, че с помощта на *учениците* си Методий превежда всички книги на Стария завет на *Библията* (с много малки изключения). Това е един изключителен преводачески подвиг. По този начин *славяните* се сдобиват не само с тези части от Стария завет, които са необходими за богослужението, но и с останалите текстове, които грамотният човек би могъл да чете самостоятелно. Този първи превод на *Библията* е бил възстановен, доколкото е било възможно, по-късно в България и следи от него остават в следващите преводи. Наред със Стария завет Методий превежда и един самостоятелен кодекс от църковно-юридически текстове, наречен „Номоканон“. В неговото житие четем също, че е превел и „Отеческите книги“, за съдържанието на които има различни предположения – най-правдоподобното от тях е, че под това заглавие се крият творбите на Отците на Църквата. Също от ЖМ научаваме, че Методий е написал и „Канон за св. Димитър Солунски“. Преклонението пред св. Димитър е било много голямо – той е не само покровител на *Солун*, родния град на светите братя Константин-Кирил и Методий, но и техен покровител. В края на живота си с тази своя творба Методий му отдава последна почит. Св. Методий умира на 6 април 885 г. в *Моравия*, където е погребан. За съжаление, днес не е известно къде точно е неговият гроб – и по този въпрос има различни хипотези. Св. Методий славянобългарски е провъзгласен за светец вече в България, където в края на IX или началото на X в. е извършена неговата *канонизация* и където са написани старобългарските творби за негова прослава: пространно житие (ЖМ), проложно житие,

две служби (от св. Климент Охридски и от Константин Преславски) и общо похвално слово за двамата братя (за което се предполага, че е дело на св. Климент Охридски). Както при всички светци, датата на смъртта му (в православната традиция се използва терминът „успение“) се превръща и в дата на неговото църковно почитание. Тази дата е отбелязвана в повечето средновековни произведения, а в няколко случая тя става дата за честване на двамата братя, тя и днес е църковен празник у нас. По-късно се е оформило общото почитание на светите братя Константин-Кирил и Методий на 11 май (църковен) и на 24 май (общобългарски празник).

(М.И.)

МИЛАНСКИ ЕДИКТ

Отношението към християните се променя по време на император *Константин Велики*, който проявява подчертана търпимост към тях. През февруари 313 г. съвместно с император Лициний двамата августи на Римската империя обявяват приемането на законово решение – т.нар. Милански едикт, с което провъзгласява християнството за равнопоставена спрямо другите разрешени в Римската империя религии. С времето постепенно името на император Лициний остава в сянка и в историята Миланският едикт започва да се свързва само с *Константин Велики*.

(М.И.)

МИХАИЛ III

Михаил III е византийски император (842–867 г.). В гл. XIV на ЖК е наречен с името си само един път – цар Михаил, и

многократно е наричан само „царят“. Роден е през 840 г. като син на император Теофил (829–842) и императрица (царица) Теодора. След смъртта на баща си през 842 г. е обявен за византийски император, но тъй като е малолетен, управлението се ръководи от майка му, вуйчо му *Варда* и *логотета* (*Теоктист*) – и тримата са споменати в ЖК. Силно влияние върху Михаил III имал вуйчо му *Варда*, на когото той дал титлата „кесар“ и който му помага през 856 г. да отхвърли регентството и да се провъзгласи за единствен владетел на *Византия*. По време на своето управление Михаил III воюва с арабите, продължава с подчиняването на *славяните* най-вече на полуостров Пелопонес, прави опит да противодейства на засилилите се еретически движения. Под влияние и с помощта на кесаря *Варда*, патриарх *Фотий* и *Лъв* (*Математик*) той организира възстановяването на *Висшето училище в Цариград* към Магнаурския дворец. По време на управлението на император Михаил III България приема християнството, а императорът е кръстник на княз Борис и му дава името си – Михаил. Мисиите, в които участва Константин Философ, също са по инициатива на Михаил III, като най-важната от тях е *Моравската мисия*. С времето обаче Михаил III попада под влиянието на адютанта си Василий (бъдещият император Василий I Македонец), от когото губи трона.

(Ц.Д.)

МИХЕЙ

Михей е един от дванадесетте малки старозаветни *пророци* от VIII в. пр.Хр. Пророческото му служение обхваща царуването на юдейските царе Йотам, Ахаз и Езекия. В ЖК

името на пророк Михей се среща веднъж в гл. X, в която се цитира неговото предсказание за раждането на Исус Христос във *Витлеем*.

(Ц.Д.)

МОЙСЕЙ

Мойсей е много важна фигура в Стария и в Новия завет. С авторството му се свързват първите пет книги на *Библията*, известни като Петокнижие или Мойсеево петокнижие. Предполага се, че Мойсей е живял през XIII в. пр.Хр. и според библейския текст целият му живот е белязан от изключителност. Когато той се ражда, *евреите* са под египетско робство и има заповед от фараона всички новородени момчета да бъдат избивани. За да го спаси, неговата майка го пуска в кошница по водите на реката и течението го отнася до фараоновия дворец. Там детето е намерено и получава името Мойсей, което според някои библеисти означава „изваден от водата“. Отгледан е в египетския дворец, без никой да подозира еврейския му произход. След години Бог избира Мойсей да спаси своите сънародници израилтяните от египетското робство. Чрез жезъла на Мойсей Бог разделя водите на *Червено море*, позволявайки на бягащите *евреи* да преминат на другия бряг. Така Мойсей ги повежда през пустинята, за да търсят Обетованата (обещаната) земя, и многократно ги спасява със своята мъдрост и с помощта на Бог. На Синайската планина получава скрижалите с Десетте Божии заповеди и ги предава на своя народ. Затова той е наречен „законодател“, а също и „първосвещеник“, защото под негово ръководство е построена *скинията* (подвижният

храм на *евреите*), където провежда богослужението заедно с брат си Аарон. В ЖК името на Мойсей е споменато осем пъти, а Мойсеевият закон – четири пъти. В един от диспутите Константин Философ отбелязва, че и свещената книга на исляма (*Коран*) също почита Мойсей като пророк.

(М.И.)

МОНАШЕСКИ ОБРАЗ; МОНАШЕСКИ ЧИН

Константин Философ приема духовен сан още съвсем млад веднага след като завършва *Магнаурската школа*, когато по инициатива на *логотета* и императрицата го постригват със съответните обреди и приема първата степен „на поповство“ – както е написано в старославянския текст (гл. IV). Но пълно монашеско посвещение той получава едва преди смъртта си в *Рим* през 869 г.: „На следния ден той прие светия монашески образ, и като прибави светлина към светлина, нарече се с името Кирил. И в този [монашески] чин прекара петдесет дни“ (гл. XVIII). Вероятно това е станало в някой от гръцките *манастири* в *Рим*, където са пребивавали с Методий и *учениците* си. При встъпване в монашество се дават определени обети и се извършва чин на пострижение. Приелият монашество приема и ново духовно име, като традицията е да се запази първата буква на рожденото (светското) име. Константин Философ е избрал името Кирил вероятно в чест на Кирил Александрийски, един от учителите на Църквата.

(Ц.Д.)

МОРАВИЯ

В ЖК в гл. XV два пъти се появява топонимът „Моравия“. В гл. XIV се среща словосъчетанието „моравски княз“ и думата „моравци“ – жители на Моравия и поданици на моравския княз. Това показва, че в средата на IX в. е съществувало княжество с това име, управлявано от княз *Ростислав*.

Моравия (Морава) е държава, разположена на значително голяма територия в Централна Европа между реките Дунав, Дие и Морава. В гръцките и латинските извори тя е наречена Велика Моравия. Затова днес, когато се пише и се говори за Ростиславовата държава, я наричаме преди всичко Велика Моравия, но използваме също: Моравия (Морава), Великоморавско княжество. Мисията на светите братя Константин-Кирил и Методий определяме като *Моравска мисия*, а историческия и културния период по онова време обозначаваме като *моравски*. Моравия е изиграла важна роля в политическата история на Европа и определено е била фактор при създаването на *славянската азбука* и нейното разпространение. Просъществувала е около един век. Макар че в ЖК се говори само за княз *Ростислав*, тук ще споменем и другите познати от историята имена, свързани с княжеството. Народното название „моравци“ (среща се и като „моравяни“) се появява за първи път през 822 г., а първият известен моравски владетел е Моймир I (ок. 830–846). Той не само организира държавата, но успява да присъедини към нея нови територии (например град Нитра). По този начин княжеството става по-силно, като през следващите години процесът на приобщаване на чужди земи продължава. През 846 г. на престола се изкачва княз *Ростислав*, който е пле-

менник на Моймир. Именно *Ростислав* си поставя за цел да направи своята държава самостоятелна в политическо и църковно отношение. Макар че през 852 г. владетелят на Източната Франкиска империя крал Лудвиг Немски (843–877) го осъжда за неподчинение, *Ростислав* не се отказва от своята идея и печели по-нататъшни военни и политически победи. По отношение на църковния живот на своето княжество *Ростислав* също предприема редица действия. През 861 г. той моли папа *Николай I* да изпрати християнски мисионери, но искането му не е удовлетворено. През 862–863 г. със същата молба *Ростислав* се обръща и към византийския император *Михаил III*. Това негово действие е отразено в гл. XIV на ЖК и с това се поставя и началото на *Моравската мисия*. Между 864 и 884 г. събитията на земите на Моравското княжество са много бурни и драматични – едно след друго следват военни действия между франките и *моравците*, които водят до териториални промени. На политическата сцена се появява княз Светополк, който сваля от престола *Ростислав*, допуска управлението на Моравия да се поеме от франкските графове, но по-късно им се противопоставя и се обявява за моравски княз. През 847 г. Светополк присъединява към Моравия и земите на висляните (*славяните*, които живеят по поречието на река Висла, днешна Южна Полша), а през 882–884 г. прави същото с областите, населени от чешките племена. Вече през 880 г. Методий е реабилитиран от папа Йоан VIII и изпратен като *архиепископ* на Моравското княжество, където работи усилено със своите *ученици* до смъртта си на 6 април 885 г. След това обаче ситуацията коренно се променя, тъй като Моравия не запазва Кирило-Методиевото дело.

Под напора на франкските *епископи учениците* на славянските просветители са изгонени. Макар за свой приемник Методий да е посочил ученика си Горазд, в действителност архиепископската катедра се поема от изявения противник на славянското дело *епископ* Вихинг. Дните на Великоморавското княжество обаче също са преброени – през 894 г. умира Светополк и на престола се възкачва Моймир II. В държавата започват междуособни борби, в резултат на които част от местните князе откъсват от територията ѝ своите народносни общности и влизат в други териториални и политически съюзи. Това принуждава Моравия през 901 г. да сключи мир с франките, за да се предпази самата тя от нападения. Независимо от тези защитни действия през 905–906 г. унгарските племена унищожават държавата. От този момент нататък Велика Моравия престава да съществува на картата на Европа и историческите извори вече не я споменават.

И до днес обаче на територията, на която се е намирало Великоморавското княжество, се извършват много археологически проучвания с цел да се изяснят историческите факти и събития. По този начин са разкрити общо 12 крепости от великоморавския период, между които най-известните са Микулчице и Старе Место край Ухерске Храдище (днес в Чехия) и Девин и Нитра (днес в Словакия).

В съвременната историография съществува и още една хипотеза за това къде се е намирала средновековната Моравия. Това е хипотезата на американския изследовател от унгарски произход Имре Боба. Той смята, че са съществували две средновековни области с еднаквото име Морава (Моравия) и че в ЖК става въпрос за Моравия, която тога-

ва се е намирала в земите на средновековна България и е обхващала териториите от долината на река Тимок до реките Сава и Драва. Той смята, че мисията на светите братя Константин-Кирил и Методий се е осъществила именно в тази балканска Моравя. Хипотезата е много интересна, но не се съгласува с голяма част от изворовия материал, а също така и с археологическите резултати.

(М.И.)

МОРАВСКА МИСИЯ

Колкото и да е странно, трябва да признаем, че в ЖК Моравската мисия не е представена като централна. Ако сравняваме всички описани мисии, ще забележим, че те са равнопоставени и на никоя не се акцентира специално. Нещо повече, Моравската мисия не е толкова подробно описана, както *Хазарската мисия* например. Вече през X в. в България в по-късните съчинения, посветени на Светите братя, на Моравската мисия започва да се гледа като на причина за създаването на славянската писменост, приета по-късно като официална в България и известна днес като старобългарска. През епохата на Българското възраждане Моравската мисия, и по-специално създаването на *славянската азбука*, заема своето централно място и формира българското национално самосъзнание. Затова да си припомним събитията, описани в гл. XIV и XV на ЖК.

В двора на византийския император *Михаил III* пристига пратеничество от княз *Ростислав*, владетеля на приелата вече християнството *Моравия*. Молбата му е *Михаил III* да изпрати *епископ* и *учител* и да създаде *азбука*, за да може

да се служи в църквите на разбираем славянски език. Избирайки да изпрати братята Константин Философ и Методий, византийският император изпълнява молбата на княз *Ростислав* само наполовина. Нито Методий, нито Константин са имали високи духовни санове – те не са били *епископи*, но са били най-подходящите *учители* за далечното славянско княжество. Те са заминали като обикновени мисионери, но пък Константин Философ е имал дарованието и вдъхновението да създаде славянската *азбука* още преди да тръгне на път. Това той прави по заповед и по благоволение на императора и *патриарха*. Разбираме го от разменените между тях думи. Константин се интересува дали моравяните имат писменост на своя език, на което императорът отговаря отрицателно. Тогава философът пита: „Кой може тогава да пише думите си на вода и да си спечели име на еретик?“. Истинският смисъл на въпроса му е дали той самият има право, дали му е позволено да създава писменост и книги на славянски език, тъй като е известно, че само два са официалните литургични езика в Европа – гръцкият и латинският. Получил насърчение от императора и *патриарха*, Константин Философ пристъпва към действие. Създадената от него *азбука* не е подражание на известните дотогава, а е наистина авторска творба. Старославянските писмени знаци изразяват изключително точно старославянските звукове. Веднага след като я създава, Константин Философ започва да превежда най-важните богослужбени книги и да записва текстовете на преводите с новата писменост. *Азбуката* и до днес буди възхищение у филолозите, а преводът на *Евангелието* е едно завършено майсторско дело, граничещо с истинско чудо. Направеното

от философа принадлежи към най-значителните филологически постижения, които историята познава. В тази работа Константин-Кирил е имал помощници, но това не омаловажава неговия филологически подвиг. Тръгвайки за *Моравия*, Светите братя и техните помощници са носели *азбуката*, превода на *Евангелието*, а вероятно и най-важните книги, необходими за църковните служби на славянски език. Те са носели със себе си и убеждението на апостол *Павел*, че при Бога няма разлика между първостепенни и второстепенни езици и че всички народи еднакво са призвани да го почитат в своите християнски църкви. Още с пристигането си при *Ростислав* Константин Философ „за кратко време“ превежда целия църковен чин и започва да обучава избрани книжовници на новата писменост и на богослужебната книжнина. В този смисъл дейността на византийските мисионери Константин Философ и Методий е била решаваща за *славяните*, но и за цялата европейска история. Чрез своята писменост и *литургия* славянските народи са се наредили в духа на християнската универсалност до другите християнски културни народи.

(М.И.)

МОРАВЦИ – МОРАВСКИ

В ЖК моравците са поданиците на княз *Ростислав* – жителите на *Моравия* (Морава). Всичко, което принадлежи на или е свързано с *Моравия*, се определя като *моравско* – „моравски княз“ и т.н.

(М.И.)

МОРЕ (ЧЕРНО МОРЕ)

Морето, което се споменава в гл. VIII на ЖК, не е именувано, но според всички съпътстващи данни става ясно, че това е Черно море. Не може да се каже с точност какъв е бил маршрутът на участниците в *Хазарската мисия*, но както е отбелязано, те спират в *Херсон*. Именно в черноморските води Константин Философ намира *мощите* на св. *Климент Римски*. Черно море е вътрешно море между Югоизточна Европа и Мала Азия, но въпреки изолираността си, посредством протока Босфор е свързано с Мраморно море, което чрез Дарданелите (срв. *Тясното море*) се свързва със Средиземно море. За *Византия* Черноморският регион е бил от стратегическа важност. Морето е било продоволствен източник на риба главно за *Константинопол*, а чрез морската търговия Византийската империя се е снабдявала главно с две категории стоки: зърнени култури и метали. Също така през акваторията му преминавали важни търговски пътища, които свързвали *Византия* с Централна Европа, Русия, Кавказ, Централна Азия и Китай. Поради тези причини, а и за да попречи на чужди сили да се заселват в района и така да застрашават столицата *Константинопол*, *Византия* през цялото си съществуване се е стремяла да запази контрола над Черно море.

(Ц.Д.)

МОХАМЕД

Мохамед е роден през 570 г. в Мека (днес градът се намира на територията на Саудитска Арабия) и умира през 632 г. На 40-годишна възраст получава прозрение за своя-

та пророческа мисия. От този момент нататък той започва да проповядва и да формулира принципите на ислямската религия. Също като юдаизма и християнството, ислямът е монотеистична религия – почита се един Бог, а не много богове. В исляма той се нарича Аллах, а Мохамед е неговият пророк, последователите им се наричат мюсюлмани. Свещената книга за исляма е *Коранът*. Формирането на исляма като религия се отнася към VII в. Развитието ѝ води до остро противопоставяне между християнство и ислям.

Името на *Мохамед* се споменава два пъти в ЖК в гл. VI. Един път на него се позовават *агаряните*, а веднъж това прави самият Константин Философ, цитирайки глава (сура) от *Корана*.

„Аллах“, „Коран“, „ислям“, „мюсюлманин“ („мюсюлмани“) са думи, които няма да прочетем на страниците на ЖК, но се налага да ги използваме, когато изясняваме историческите мисии на Константин-Кирил Философ.

(М.И.)

МОЩИ

Думата „мощи“ съществува само в мн.ч. и често се среща в словосъчетанието „свети мощи“. По този начин се наричат свещените останки на праведни приживе хора, канонизирани след смъртта им като светци. Светите мощи на светците са обект на специална почит от страна на християните, защото носят благодат и творят чудеса. През Средновековието се приема, че църквите, в които се съхраняват мощи, са благословени и защитени. Традицията при освещаване на църква и днес повелява в нея задължително да бъдат прене-

сени свети мощи. Пренасянето на мощи е сакрално събитие, което винаги е предизвиквало особено внимание. Затова възникват и специални „разкази за пренасяне на мощи“, а често те са свързани с установяване на нова дата в календара на светците. Наличието на свети мощи води и до построяване на храмове и съхраняване на паметта за светеца покровител. Чудесата, които мощите извършват, са записвани или се предават устно, свързани са най-често с изцеления, наличие на светлина и благовонен аромат. Разказите за пренасяне на мощите могат да съществуват самостоятелно (като отделни произведения) или да са част от житийния текст. В ЖК няколко пъти се говори за мощите на св. *Климент Римски*: когато в *Херсон* Константин-Кирил ги открива по чудодеен начин (гл. VIII); когато тържествено ги предава на папа *Адриан II* в *Рим* (гл. XVII) и когато се взема решение и самият Константин-Кирил да бъде погребан в *църквата „Свети Климент“* в *Рим*. Така в рамките на ЖК са застъпени и двата мотива: „пренасяне на мощи“ и „чудеса с мощи“. В края на житието е поместен един пасаж, в който се говори за гроба на св. Константин-Кирил (вж. *Гроб на св. Константин-Кирил в Рим*). Без да се споменава думата „мощи“, се описва тяхната святост и се говори за чудесата, които всички са видели.

(М.И.)

МЪЧЕНИК, МЪЧЕНИЦИ

Мъчениците са светци, загинали за вярата. Най-много загинали за християнската вяра има в началните векове от I до III, преди християнството да се утвърди като официална религия. Техните страдания са описвани в т.нар. „Мъчени-

чески актове“, най-старите от които са датирани от II в. Тези актове представляват лаконични доклади за смъртта на мъченика и събитията, случили се непосредствено преди това. Твърдостта във вярата и пренебрежението към смъртта на някои от мъчениците са повлияни от разказа за убийството на първия Христов мъченик – св. Стефан, поместен в новозаветната книга Деяния на светите апостоли. Така св. Стефан се превръща в първообраз на всички мъченици и формира представата за мъченически подвиг в християнството. Всички мъченици имат общи поведенчески характеристики – те са непоколебими във вярата последователи на Христа, които дори в ситуация на непосредствена опасност за живота си са признавали принадлежността си към своя Бог. Датата на смъртта им се възприема като ден за новото им раждане в небето и се превръща в дата за тяхното честване.

В увода на ЖК (гл. I) мъчениците са поставени наравно с другите свети мъже – *патриарсите* и *отците, пророците, апостолите*, праведните мъже и *учители*, които помагат на човешкия род да бъде спасен. В ЖК пише, че и св. *Климент Римски*, чиито *мощи* Константин-Кирил Философ открива в *Херсон*, също е бил мъченик.

(М.И.)

НАВУХОДОНОСОР

Навуходоносор II (VII–VI в. пр.Хр.) е владетел на Вавилонското царство. Той завладява *Юдея* през 587 г. пр.Хр. и отвежда *юдеите* в плен, известен в историята като Вавилонски плен. Името на вавилонския цар е допълнено в новобългарския превод на ЖК (гл. X), за да се разбере, че става

въпрос за съновидението на Навуходоносор, което пророк *Даниил* е трябвало да разтълкува.

(Ц.Д.)

НАРОДИ, КОИТО ИМАТ КНИГИ НА СВОЯ ЕЗИК

Цялата гл. XVI на ЖК предава речта на Константин Философ, с която той защитава правото на *славяните* да имат своя писменост и книги на своя език (вж. *Венециански диспут*). Едно от доказателствата на създателя на *славянската азбука* е следното: „Ние пък знаем много народи, които имат книги и въздават слава на Бога всеки на своя език“. От това изречение става ясно, че се говори не просто за административни или друг вид записи, а именно за богослужебните книги. След като подчертава, че това е известен факт, Константин Философ ги изрежда поименно: „такива са арменците, персите, абазгите, иверите, сугдите, готите, аварите, тирсите, хазарите, арабите, египтяните, сирийците и много други“. В пасажа са изредени 12 народа, които тук обединяваме в една обща рубрика по няколко причини. Първо, защото броят им е различен в различните преписи на ЖК. Второ, защото вариантите на изписването на народите са много разнообразни и поставят въпроса за точната им идентификация. Трето, защото за някои от народите се знае, че по това време са имали писменост и книги, за други – че са ползвали чужда народностна писменост, а информацията за част от изредените езици е непълна, непонятна или неточна. Затова ще се ограничим с много кратки сведения за споменатите езици. *Арменците* имат писменост от началото на V в., като е известно името на нейния създател – Месроб Мащоц. Споменатите *ивери* са

грузинците, които също са имали собствен писмен език, и то много рано. *Абазгите* са сродни с иверите и са си служили с техния (грузински) език. *Сугдите* (или сугдеите) са племена, населявали Южен Крим, които са използвали арменската писменост. Ония от *готите*, които са обитавали Балканския полуостров, имат писменост от IV в., създадена от *епископ Улфила* (известно е, че той е живял в античния град Никополис ад Иструм, който е бил в близост до днешния град Велико Търново). Той използва писмеността за превод на *Библията*. *Персите* са си служили с халдейския богослужбен език. За писмените езици на *арабите* и *сирийците* се смята, че са свързани с арамейската писмена система (както е известно, Иисус е говорел именно на арамейски, макар че новозаветните текстове, които предават неговото слово, са написани на гръцки език). За *аварите* липсват каквито и да са сведения за употреба на собствен литургичен език и изобщо има съвсем малко информация за християнизацията им. Самата идентичност на *тирсите* (*турсите* или дори *турците* в някои варианти) е трудно доказуема. Като цяло може да обобщим, че този пасаж от ЖК е един от най-неизяснените, но тезата на Константин Философ е напълно разбираема – всеки народ има право да слави Бога на своя собствен език.

(М.И.)

НЕСТОР

Според гл. V, когато императорът праща Константин на словесна битка с *Анис*, последният му казва така: „Не подобава да се търсят цветя наесен, нито да се праща на война стар човек – като оня юноша Нестор“. Пасажът е малко не-

ясен, и затова в част от преписите на ЖК той е отпаднал. Смисълът на думите на патриарха е следният: той казва, че е стар за каквато и да е битка, защото е в есента на дните си и животът му вече е към своя залез, а битките са за младите. В преписа, от който е направен преводът на ЖК, обаче името на Нестор е запазено. Ще поясним, че става въпрос за сравнение с младежа Нестор от „Житието на св. Димитър Солунски“. В началото на IV в., заради ревността си към християнството, св. Димитър бил затворен в тъмница от император Максимиан. С него били и други приближени му християни, а също така и оръженосецът му Нестор. Между императорските воители имало един прочут боец на име Лий, когото никой не можел да победи. Именно с него пожелал да се бие младият Нестор. Той победил Лий, но после платил за тази своя победа с живота си.

(М.И.)

НИКОЛАЙ I

Името на папа Николай I (858–13.XI.867) не е споменато в ЖК. Но то присъства косвено в повествованието, защото именно той кани Константин Философ, Методий и техните ученици в Рим. Но докато те пристигнат, папа Николай I умира. Така че официално ги посреща следващият папа *Адриан II*, чието име четем в началото на гл. XVII на ЖК. Участието в събитията на Николай I се доказва с помощта на сведенията от други документи и произведения от епохата. Според историци и теолози папа Николай I е сред най-активните и силни фигури на своята епоха. Той успява не само да изтъкне превъзходството на папската институция, но и да наложи

своите възгледи от името на институцията спрямо *епископите* и светските управници в Западна Европа. Взема дейно участие и по въпросите на управлението на Цариградската патриаршия, както и на отделни държави. Известно е, че към него се обръщат с искане да подкрепи самостоятелността на народностните църкви моравският княз *Ростислав* (860 г.), а също така и българският княз Борис-Михаил (866 г.). Николай I успява да утвърди своето превъзходство над светските и църковните управници на Запад, но на Изток дейността му остава без резултат. Един от съветниците му е *Анастасий Библиотекар*, на когото се приписва и посредничеството между папа Николай I и братята мисионери Константин-Кирил Философ и Методий.

(М.И.)

НОЙ

Ной е последният от библейските *патриарси*, живели преди всемирния потоп. Той е и главният участник в него: като единствения праведник сред съвременниците си Ной е пощаден в това всемирно природно бедствие. По Божие указание той построява ковчег, в който се спасява заедно със семейството си и представители на всички животински видове. След потопа Бог сключва с Ной завет (съюз, договор). Така Ной и неговото потомство получили благословение да владеят земята и да живеят от нейните блага, а Бог дал обещание, че вече няма да има потоп на земята. Потомците на Ной са синовете му *Сим*, *Хам* и *Яфет*. В ЖК името на Ной се споменава четири пъти в диспута при хазарския *каган* (гл. X).

(Ц.Д.)

„ОБРЕТЕНИЕ“

Старобългарската думата „обретение“ означава „намиране“, „откриване“ и в превода на ЖК е оставена, когато се говори за творбата, написана от Константин Философ по повод събитието: „Веднага се разнесе голямо благоухание – като от много кадило, и след това се появиха светите мощи. Поеха ги с голяма чест и с прослава от страна на всички граждани и ги занесоха в града, както пише в неговото „Обретение“ (гл. VIII). Смята се, че Константин-Кирил е писал „Обетение“-то на гръцки език (вж. *Анастасий Библиотекар; Гаудерик; Климент Римски; Константин-Кирил Философ*). Днес до нас е достигнала славянска творба, известна под заглавието „Херсонска легенда“, за която се предполага, че е преведена именно от „Обретение“-то, написано от Константин-Кирил Философ (срв. Методий).

(М.И.)

ОЛИМП

Олимп е планина в Северозападна Мала Азия, в областта Витиния (южно от днешния град Бурса в Турция). Първият *манастир* на планината Олимп е създаден през V в., а през следващите векове *манастирите* се умножават и стават авторитетен монашески център. До средата на XI в. това е най-голямото средище на монашески живот във *Византия*. Монасите от Олимп са били активни в борбата срещу *иконоборчеството*, създават силна опозиция срещу него, а *манастирите* стават убежище на доброволно или принудително напуснали *Константинопол* иконопочитатели. Олимп в ЖК се споменава еднократно само в гл. VII. Там се казва, че след

Сарацинската мисия Константин Философ прекарва известно време при брат си Методий на Олимп, където двамата се посвещават на молитви и книжовни занимания. Редица изследователи смятат, че именно по това време в един от *манастирите* на планината Олимп двамата братя създават славянската *азбука* и правят първите си преводи от гръцки на славянски език. Може само да предположим, че съвместният им престой в *манастира* на Олимп е бил духовно и интелектуално плодотворен. Но засега в науката няма достатъчно аргументи нито в подкрепа, нито за опровергаване на хипотезата, че през 855 г. в *манастира* на Олимп е създадена славянската *азбука*. С много по-голяма сигурност може да се каже, че тя е създадена в *Цариград* през 862–863 г. специално за *моравците* на княз *Ростислав*.

(Ц.Д.)

ОМИР

Омир е старогръцки епически поет от VIII в. пр.Хр. Няма сигурни данни за живота му, само се предполага, че е живял и творил в Йония, Мала Азия. На европейската култура той е оставил две големи епически произведения – „Илиада“ и „Одисея“. В античността се изучава и почита не само неговото творчество, но и самата фигура Омир се превръща в емблема на епическия поет, който е воден от промисъла на боговете. За него се казва, че е сляп за баналния свят на всекидневието и е вдъхновен от музите. Творбите му първоначално са били рецитирани от народните певци, наречени аеди. Но от началото на IV в. пр.Хр. поемите вече са записани, разделени на глави (всяка поема съдържа 24 глави) и

техният текст започва да се изучава, да се чете по-внимателно и да се анализира подробно. През епохата на елинизма поемите стават основен обект на филологически търсения и изследвания. По времето на Късната античност те се изучават и като художествени образци, но и като енциклопедия на знанията. Омировите творби повдигат въпроса за отношението към древната история на Източното Средиземно море. Наред с това по тях са били изучавани характерът на епическата метрика и художественият език. Заедно с двете поеми във византийските ръкописи са запазени и 23 анонимни епически произведения в хекзаметър, обозначавани като „Омирови химни“. Тези произведения влизат във византийската образователна система, по която се преподава и във *Висшето училище в Цариград* през IX в. Когато в гл. IV на ЖК се казва, че младият Константин „научи Омир“, се има предвид, че посочените тук творби са част от образователната програма на епохата.

(М.И.)

ПАВЕЛ

Апостол Павел е роден в град Тарс в областта Киликия (Мала Азия). Макар да е *юдеин* от Вениаминовото племе, той е и римски гражданин. Еврейското му име е Савел. Първоначално е бил ревностен защитник на юдейската религия, но по време на едно от първите юдейски гонения срещу християните по пътя си към Дамаск има видение и преживява вътрешна промяна – приема християнството и става ревностен негов проповедник. Мисионерската си дейност апостол Павел извършва чрез дълги пътувания в Мала

Азия, из Балканския полуостров и Италия. По време на тези пътешествия проповядва и разпространява християнството, заздравява църковните общини. Пътуванията са наситени с различни събития, като на два пъти апостолът преживява и затворничество – в Кесария и в *Рим*. Със задържането му в *Рим* свършват сведенията за него в Новия завет. По данни от други източници се приема, че той е освободен в *Рим* през 63 г. и осъществява пътуване до Испания и Егейската област. След това се завръща отново в *Рим*, където повторно е арестуван и умира мъченически около 67 г. Апостол Павел е написал множество послания, четиринайсет от които впоследствие влизат в състава на Новия завет (вж. *Библия*).

В ЖК апостол Павел е споменат два пъти в гл. XVI и XVII. Веднъж името му е свързано с пространен цитат от неговото Първо послание до Коринтяни. Втори път е във връзка с църквата в *Рим*, посветена на него – „в църквата на великия вселенски учител апостол Павел“ (вж. *Църква „Свети Павел“*).

(Ц.Д.)

ПАНОНИЯ

Топонимът не присъства в ЖК, но в гл. XV се казва така: „По пътя го прие Коцел, панонският княз, който желаеи си силно да усвои славянските книги, даде му около петдесет ученици да се учат на тях“ (срв. *Коцел*).

Панония е област в Средна Европа и като географско понятие името е засвидетелствано много рано. През IX в. *славяните* вече трайно започват да населяват тази територия. Това се случва успоредно с разпада на голямата Франкска империя след смъртта на император Карл Велики през 814 г.,

когато император на средната част на Италия става Лотар I; в Източната Франкска държава, наречена Германия, управлява Лудвиг Немски; западната част на Франкската империя, от която по-късно се развива Франция, се пада на Карл Плешиви. Разделянето на голямата Франкска империята и вътрешните борби дават възможност на *славяните* да започнат да оформят свои самостоятелни княжества, които през целия IX в. често менят границите си. Такъв е случаят с *Моравия* и Панония. По времето, когато княз Моймир (830–846) основава Моравското княжество с център Велехрад, княз Прибина основава друго княжество с център Нитра (825–833). През 833 г. Моймир присъединява Нитра към земите си и от този момент нататък започва да се говори за *Велика Моравия* (вж. *Моравия*). По това време на сцената отново се появява и Прибина. През 840 г. той става васален княз на Долнопанонското, или Блатненско, княжество, наречено така, защото е било образувано около Блатненското (Балатонското) езеро, а столицата му е носела името Блатноград („градът на блатата“). А от 847 до 861 г. Прибина е княз на цялата Панония, но зависим от Източната Франкска империя, като християнският живот на княжеството му се е ръководил от *архиепископа* на Залцбург. След Прибина управлява синът му *Коцел* (861–874 г.). Макар и подчинен на източнофранкските (германските) графове, той е бил изключително самостоятелен в своите идеи и начин на действие. По негово време Панония е достигнала на север и на изток до река Дунав, на югоизток – до река Сава, а на запад – до пределите на днешна Виена и до Западна Щирия. Следователно по това време Панония граничи с *Моравия* и с България.

В ЖК се споменават имената на владетелите на двете славянски княжества: *Ростислав* (846–870), владетел на *Моравия*, в която по това време влиза и Нитранското княжество, и *Коцел*, владетел на Панония (861–874). И двамата влагат много усилия, за да станат по-малко зависими от франките, което, от друга страна, им помага да забравят непреодолимите спорове между техните предшественици Моймир и Прибина. От *Моравия* за *Рим* пътят на Константин и Методий минава през княжеството на княз *Коцел*. Оказва се, че панонският княз ги очаква, но и ги задържа при себе си близо половин година. За този период те правят същото, каквото са правили и в *Моравия* – обучават ученици. Със сигурност княз *Коцел* е очаквал да получи разрешение от папа *Николай I* в неговото княжество да се води църковен живот на родния славянски език. Следващата крачка е била да поиска от *папата* църковна самостоятелност. За тези събития се говори вече в ЖМ (вж. *Методий*). През 874 г. княз *Коцел* е свален от престола от източнофранкските графове и с това приключва и съществуването на неговото княжество. Една част от земите му влизат в територията на *Моравия*, но и това е за кратко, тъй като през 907–908 г. и самата *Моравия* препада да съществува.

(М.И.)

ПАПА

Още в I в. сл.Хр. се появява необходимостта от изграждане на църковните общини и техните йерархични структури. На това посвещават усилията си Христовите *апостоли*, които се пръскат по света. В края на това първо столетие

на челна позиция в римските християнски общини застават *епископите*, обучени от *апостолите*. С развитието на църковната структура първостепенно значение придобива Римският епископат (патриархат) (вж. *Патриарх*). Сега е трудно да се каже кой е неговият основател и кога е положено началото му. Но то трябва да се търси във времето, когато в *Рим* мъченически умират двамата апостоли *Петър* и *Павел*. Днес се приема, че пръв църковен глава (папа или „баща на християните“) на Римската църква е апостол *Петър*. Затова и самата институция се нарича често „Църквата на св. Петър“, а всеки нов папа се възприема като наследник не на своя предшественик, а на св. *Петър*. През първите три века се утвърждава схващането, че Църквата трябва да има широк обхват и да отговаря за божествения и светския ред на земята. Когато в началото на IV в. император *Константин Велики* започва да изгражда Източната Римска империя, той създава и нейното седалище – *Цариград* (*Константинопол*). Постепенно самостоятелност започва да придобива и цариградският *епископ*. През вековете двата центъра се развиват независимо един от друг. Те изграждат и своята структура на различни принципи. Така в началото на XI в. се стига до непримирими различия и през *1054 година* християнската църква се разделя на Западна (Католическа) със седалище *Рим* и Източна (Православна) със седалище *Цариград*.

През IX в. процесът на раздалечаване на църквите вече е започнал. За това не се говори пряко в ЖК, но зад житийната стилистика ясно се разчитат историческите процеси. Константин-Кирил Философ и Методий са представители на *Византия* и Цариградската патриаршия – в *Моравия* те са

изпратени от императора и патриарха. Отиват сред западните *славяни*, които са под егидата на Римския папски престол. По това време са оформени вече (архи)епископиите на територията на франките и е започнал процесът на борба за самостоятелни народностни църкви (България, *Моравия*, *Панония*). Но в широк аспект мисията на славянските апостоли трябва да отговаря за своята дейност едновременно пред Цариградския патриарх (който ги е изпратил) и пред Римския папа (в чиято юрисдикция провеждат мисията си). Затова и в ЖК се появява фигурата на римския църковен глава. Визират се трима от римските папи: *Климент Римски* (I в. – ок. 103 г.) – по-късно обявен за светец, чиито *мощи* Константин-Кирил намира и отнася в *Рим*; *Николай I* (858–13.XI.867), който отправя покана към славянските апостоли да се явят пред него в *Рим*; *Адриан II* (14.XII.867–25.XI.872), който в действителност ги посреща през 867 г.

В средновековните славянски преписи на ЖК е засвидетелствана употребата на три думи, които имат синонимна употреба: „папа“, „папеж“ и „апостолик“. В съвременния български превод синонимията не е запазена и се използва единствено думата „папа“. В славистиката е изказано мнението, че с различните думи се визират различни субекти. Така например „папа“ е понятие, което обозначава папската институция и всеки един глава на Римската църква, който я представя. Следователно в ЖК това понятие се отнася както за *Адриан II*, така и за предходния папа *Николай I*, а също и за папа *Климент Римски*. Думата „апостолик“ е използвана само когато се говори за действащия в момента папа *Адриан II*. Прегледът на преписите показва, че с малки изключения

това разграничение е издържано в средновековната преписвателска практика.

(М.И.)

ПАТРИАРХ, ПАТРИАРСИ

Думата „патриарх“ (мн.ч. „патриарси“) идва от гръцки език и означава „праотец“, „родоначалник“. В *Библията* патриарси са наричани благочестивите родоначалници на еврейския народ (например *Адам*, *Енох*, *Ной*, *Авраам*, *Исаак*, *Яков*, *Йосиф*).

Във *Византия*, а и до днес в православните църкви, с патриарх се обозначава най-висшият духовен сан в Църквата. Първоначално титлата „патриарх“ е използвана, за да се обозначи с нея най-видният и уважаван *епископ*. Сегашното си значение на висш духовен сан, глава на независима Православна църква, названието получава на Четвъртия вселенски (Халкидонския) събор през 451 г., но окончателната му употреба се затвърждава през VI в. В началото патриаршите, а съответно и патриарсите като техни ръководители, са били само пет: Римска, Константинополска, Александрийска, Антиохийска и Йерусалимска. По-късно през вековете се обособяват и други православни автокефални (самостоятелни, независими) поместни църкви, получили патриаршеско устройство. Сред тях е и Българската православна църква. Патриархът се избира от поместен събор, длъжността му е пожизнена.

В ЖК думата се използва в значението на праотец, родоначалник (гл. I) и двукратно, когато става въпрос константинополски патриарх: 1. Когато младият Константин Философ

е назначен „да бъде библиотекар на патриарха в „Света София“, но без да се назовава името на самия патриарх (гл. IV); 2. Когато се въвежда личността на сваления патриарх *Анис*, с когото Константин Философ е изпратен на диспут (гл. V).
(Ц.Д.)

ПАТРИЦИИ

Думата „патриций“ (мн.ч. „патриции“) е латинска и в Римската империя с нея са означавани родовите аристократи. В ЖК думата е дошла през гръцкия език. Използвана само в мн.ч.: „Тогаво царят с патрициите подготвиха философа и го пратиха против Анис“ (гл. V). В случая става въпрос за аристократите, приближените до византийския император.
(М.И.)

ПЕТЪР

Апостол Петър е един от дванадесетте Христови *апостоли*. От страниците на Новия завет научаваме, че рождението му име е Симон, че е син на Йона, родом от Витсаида, бил е женен и по-късно създава свой дом в Капернаум. Брат му, апостол Андрей Първозвани, е този, който го довежда при Исус Христос. Апостол Петър заедно с апостолите Яков и Йоан са сред най-близките ученици на Исус Христос. Имал е буен темперамент. Исус Христос го нарича Петър, т.е. „камък“ на гръцки език. След Възкресението и Възнесението на Исус Христос апостол Петър е основният проповедник на християнската общност. С проповедта си обърнал към Христовото учение много *юдеи*. При гонението на християните от страна Ирод Агрипа през 44 г. апостол Петър е хвърлен в

тъмница, от която се освобождава по чудодеен начин. След участието му в Апостолския събор последното сведение за него в Новия завет е в Първо послание на апостол Павел до Коринтяните (вж. *Павел*), което е написано през 57 или 58 г. Сведения за апостол Петър и дейността му са съхранени в църковните предания. Според тях апостол Петър е проповядвал на множество места – по брега на Средиземно море, в Антиохия, Мала Азия, Египет, Гърция, *Рим* и др. Към края на живота си отново отива в *Рим*, където приема мъченическа смърт през 67 г. С името на апостол Петър се свързват две от апостолските послания в Новия завет – Първо съборно послание на апостол Петър и Второ съборно послание на апостол Петър.

В ЖК името на апостол Петър се среща два пъти в гл. XVII и XVIII във връзка с църквата в *Рим*, посветена на него – „църквата на свети апостол Петър“ (вж. *Църква „Свети Петър“*).

(Ц.Д.)

ПИЛАТ (ПИЛАТ ПОНТИЙСКИ)

В ЖК името е засвидетелствано само като Пилат (гл. XV). Той е римски управител (прокуратор) на *Юдея* (26–36 г. пр.Хр.) и като такъв има значителни права в рамките на своята провинция: отговаря за римската войска, направлява религиозния живот на *юдеите*, като посочва първосвещениците, контролира храма и средствата му, има право да отменя издадени от Синедриона (Съвет на юдейските първосвещеници) смъртни присъди. Именно с тези си функции той участва в съдебния процес срещу Иисус от Назарет, проведен в

Йерусалим. След кратко разследване на случая Пилат определя Иисус за невинен и е готов да го освободи. Тук обаче изиграват роля други фактори, под напора на които Пилат потвърждава смъртната присъда на Иисус. С решението, което взема, името му завинаги остава свързано с това на основоположника на християнството.

(Ц.Д.)

ПИЛАТОВЦИ

До създаването на книжовния славянски език и включването му в богослужебната практика за основни официални езици, които се използват в администрацията, църковния живот и литературата на Европа, са се приемали латинският и гръцкият. В световен план към тях трябва да се причисли и еврейският, който в епохата на Константин-Кирил и Методий не е изгубил своето значение на сакрален език. Макар вече да са съществували много народностни езици, те все още не са имали статута на „класически“, водещи езици. В такова положение се е намирал писменият старославянски език, използван от славянските първоучители в *Моравия* и *Панония*. Според ЖК нападките срещу него са идвали от страна на латинското духовенство („латинските клирици – архиепери, йереи и техните ученици“), които казват така: „Не се слави Бог по този начин. Ако това беше угодно Богу, не можеше ли той да направи тъй, че и те още отначало да пишат своята реч със свое писмо и така да славят Бога? Но той е избрал само три езика – еврейски, гръцки и латински, чрез които подобава да се въздава слава на Бога“. Заради тази формулировка за официалността на трите свещени езика неговите

привърженици биват наречени *триезичници* – за първи път в гл. XV, но и нататък в текста на ЖК (вж. *Триезичници*). Константин Философ ги нарича още и пилатовци, а житиеписецът обяснява защо. Знаем, че римският прокуратор на *Юдея*, по времето на който е осъден Исус Христос, е *Пилат (Понтийски)*. Евангелистите разказват, че по негова заповед на разпятието Христово е сложена табела, на която на еврейски, гръцки и латински е написано „Исус от Назарет, Цар Юдейски“. Именно затова привържениците на идеята за три свещени езика през IX в. Константин-Кирил свързва с името на *Пилат* и ги нарича пилатовци (гл. XV).

Има изследователи, които се опитват да изяснят статута на писмения старославянски (старобългарски) език и употребата му в Западна Европа по времето на Константин-Кирил и Методий. Така той е наречен „апостолски диалект“, т.е. народностен език, който е бил използван, за да бъде църковната проповед разбираема. Този принцип е бил възприет както от Източната, така и от Западната църква, с негова помощ практически се е разпространявала християнската вяра. В условията на политическо и религиозно съперничество в Европа през IX в. отношението към апостолската мисия на Константин-Кирил и Методий непрекъснато се е сменяло, преди всичко поради това, че латинските администратори на франкските християни са били особено чувствителни към проблема за езика. Със сигурност може да кажем, че владетелите на *Моравия* и *Панония* са си поставили амбициозната цел да превърнат писмения език на славянските апостоли от „апостолски диалект“ в официален църковен език. Необходимо е да подчертаем обаче, че въпреки усилията това не се

случва в княжествата на западните *славяни*. Тази идея е осъществена по-късно на територията на България по времето на владетелите Борис I и Симеон, когато вече старобългарският език се превръща в трети класически език на Европа.

(М.И.)

ПИСАНИЕ; СВЕТО ПИСАНИЕ

С наименованието Писание или Свето (Свещено) писание се назовават библейските книги на Стария и на Новия завет, т.е. *Библията* (вж. *Библия*). Използва се в ЖК единнадесет пъти.

(Ц.Д.)

ПЛАКИДА (ЕВСТАТИЙ ПЛАКИДА)

В гл. III на ЖК е разказано следното: младежът Константин участва в лов с обучени соколи – обичайна практика в аристократичните среди. Обаче по време на лова Бог отнася птицата му, към която той бил силно привързан. По този повод житиеписецът казва: „...както едно време беше уловил чрез елен Плакида по време на лов, така улови сега и Константин чрез сокола“. Св. Евстатий Плакида е римски светец, убит мъченически в *Рим* при император Адриан през 118 г. Неговото житие е написано на гръцки език в края на VI или началото на VII в. в *Цариград*. Култът е засвидетелстван и на Изток, и на Запад. Споменаването на св. Евстатий Плакида показва, че авторът на ЖК е познавал „Житието на Евстатий Плакида“. Затова е направил връзката между двата житийни сюжета. Плакида е бил езичник, който по време на лов е имал видение на чуден елен, носещ блестящ кръст с Христовото

разпятие между рогата си. Еленът заговорил на Плакида с човешки глас и го насочил към християнството. По-късно Плакида станал християнин и бил готов да изтърпи всякак-ви страдания и да умре мъченически. Младият Константин е бил ревностен християнин, но случката със сокола го насочва към мисълта, че светският живот не е пътят, по който той трябва да върви. Авторът на ЖК е съпоставил тези два епизода и общото между тях. Читателите на ЖК вероятно добре са познавали историята на св. Евстатий Плакида, защото други обяснения за него в текста няма.

(М.И.)

ПОВЕЧЕРИЕ

Повечерието е църковна служба от денонощния богослужебен кръг. Нарича се така, защото се извършва след вечеря. Има два вида вечерие: велико и малко, като малкото представлява съкращение на великото. Службата включва молитви, песнопения и четене на псалми. Според гл. XV на ЖК Константин-Кирил е превел вечерието като част от „целия църковен чин“ (срв. *Ўтреня; Часове; Вечёрня; Литургия*).

(Ц.Д.)

ПОМАЗАНИЯТ (ПОМАЗАНИК; МЕСИЯ)

Помазаният или помазаникът (на евр. Месия; на гр. – Христос) се нарича обещаният в Стария завет спасител на човешкия род. Християните го разпознават в лицето на Иисус от Назарет, затова го наричат Христос. За *евреите* той още не е дошъл и те са в очакване на този бъдещ момент. Това е едно от основните различия между християнството

и юдаизма, затова по време на Хазарския диспут е една от темите, които Константин-Кирил Философ трябва да разяснява (гл. X).

(М.И.)

ПРОРОК, ПРОРОЦИ

В монотеистичните религии пророкът е човек, който е призован да съобщава волята на Бога на хората и да служи на Божието дело. Дейността на пророците е много разнообразна – припомнят миналото и разкриват бъдещето, разясняват важни вероучителни истини, разобличават отклоненията от истинната вяра и социалните неправди. За пророци се съобщава в различни времена от еврейската история. Пророци е имало както в Стария завет (например *Авраам*, *Мойсей*, *Мариам* – сестра на *Мойсей*, пророчица *Девора*, *Илия*, *Елисей* и мн. др.), така и в Новия завет (например *Симеон Богоприемец*, *Йоан Кръстител* и др.). Пророческото движение е особено активно в епохата непосредствено преди завладяването на Северното царство от Асирия, по време и след периода на Вавилонския плен (VIII–V в. пр.Хр.). Някои пророци имат собствени школи. Пророчествата и виденията на част от тях са записани и текстовете им са изключително въздействащи. Текстовете на общо шестнадесет пророци от различно време са включени в *Светото писание* (вж. и *Библия*). Според обема на техните книги те се делят на четирима големи и дванадесет малки пророци. Големите пророци са: *Исайя*, *Йеремия*, *Йезекиил* и *Даниил*. Малките пророци са: *Осия*, *Йоил*, *Амос*, *Авдий*, *Йона*, *Михей*, *Наум*, *Авакум*, *Софоний*, *Агей*, *Захария* и *Малахия*. В ЖК се споменават имената и четиримата голе-

ми пророци *Исайя, Йеремия, Йезекиил и Даниил*, а от малките – *Михей, Захария и Малахия*. Понятието „пророк“ в ЖК освен към библейските пророци е отнесено и към *Мохамед*.

(Ц.Д.)

ПСАЛТИР

Псалтир (от грц. и означава название на музикален инструмент) е книга от Стария завет на *Библията*, която представлява сборник от 150 или 151 псалма (песни). За автор на голяма част от тях се приема старозаветният цар *Давид*, често наричан и Псалмопевец. Псалтирът се използва широко в християнското богослужение и заедно с *Евангелието* се смятат за едни от първите преведени на старобългарски книги от светите братя Константин-Кирил и Методий (вж. гл. XV; срв. също гл. VIII за *Руските букви*).

(Ц.Д.)

РИМ

Името на град Рим се среща два пъти в ЖК – в началото на гл. XVII и в гл. XVIII. Етнонимът „римляни“ – три пъти в посочените глави. Определението „римски“ се отнася към *papa*, царство, закон, обичай; в мн.ч. – към *епископи*. Събитията в Рим в периода от 867–868 до февруари 869 г. са изключително важни за делото на Светите братя и техните *ученици*. А чрез смъртта си св. Константин-Кирил завинаги свързва името си с Вечния град.

От историческа гледна точка Рим през Средновековието е много различен от Рим през Античността. След утвърждаване на християнството като господстваща религия до

края на VI в. Църквата функционира в културната среда на гръко-римската цивилизация и в политическите условия на Римската империя. Но Рим не е само история, а и символ на западното християнство далеч преди окончателното разделяне на двете църкви през *1054 година*. По времето на събитията, за които се разказва в ЖК, вече са обособени двата християнски центъра: Рим с папската институция (представена от *папата*) и Константинопол (*Цариград*) – с патриаршеската (представена от *патриарха*). От втората половина на IX в. нататък се задълбочават не само принципните различия между тези два центъра, но те започват да се изразяват вече и съвсем открито. По това време на апостолическия престол е един от най-силните в интелектуално и властово отношение духовни глави – папа *Николай I*. Именно по негова покана Константин-Кирил, Методий и техните *ученици* са повикани в Рим. Името му не се споменава в ЖК, тъй като, докато те са на път, той умира в края на 867 г. Но за да се разбере характерът на епохата, трябва да се очертае накратко неговата личност и неговата дейност. По времето на папа *Николай I* (858–867) се утвърждават някои основни правомощия на папската институция. Той съумява да наложи своята власт не само над *епископите*, но и над светските владетели, утвърждава правото на всеки *епископ* да се обръща непосредствено към него като към върховен духовен глава и „баща на християните“. *Николай I* се опитва да наложи своя авторитет и над *патриарха* на Източната църква (цариградския *патриарх*). Когато византийският император *Михаил III* сваля патриарх Игнатий и на негово място възкачва светския учен *Фотий*, Игнатий се обръща за съдействие именно към *Николай I*.

Конфликтът не закъснява и той е записан в анализите на църковната и политическата история: папа *Николай I* не приема избора на *Фотий*, но на събор, свикан на Изток, *Фотий* на свой ред обвинява Западната църква в ерес заради внесената промяна в Символа на вярата, засягаща отношението между трите лица на Троицата. Името на папа *Николай I* е добре известно в българската история, защото точно към него се обръща нашият владетел Борис I с конкретни въпроси и молба за изпращане на *епископи*, които да осъществят покръстването на България. Запазени са „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“. Както е известно, в крайна сметка Борис I, въпреки че преговаря с римския *папа*, приема кръщение от *Византия* и император *Михаил III* – по тази причина той приема името на своя покръстител и започва да се нарича Борис-Михаил. Българският княз мисли мащабно и неговите действия са много сходни с тези на другия мощен европейски владетел *Ростислав*. *Ростислав* първо се обръща към *папата*, от когото не получава подкрепа, чак тогава изпраща пратеничество до *Византия*, откъдето получава учители в лицето на духовниците Константин-Кирил Философ и брат му Методий. И двамата владетели се стремят към политическа и църковна самостоятелност, като в двата случая чрез действията си те признават *Николай I* за църковна фигура с важно политическо значение.

Когато се формулира значението на Рим през IX в. (а това важи и за по-ранното и по-късното Средновековие), трябва да се подчертае, че градът израства като център на светската и религиозната архитектура, както и на религиозното изкуство. В гл. XVII и XVIII на ЖК са изредени общо шест рим-

ски църкви, повечето от които са запазени и до днес, така че може да си представим събитията, описани в гл. XVII на ЖК дори и пространствено. В последната гл. XVIII научаваме някои неща за интериора на църквата „Свети Климент“, защото е описано къде вътре в нея е погребан св. Константин-Кирил (вж. *Гроб на св. Константин-Кирил в Рим*).

(М.И.)

РИМЛЯНИ

В ЖК римляните в значение на християнските жители на Рим се споменават трикратно в последните две глави XVII и XVIII. Там са описани събитията, които стават решаващи за Кирило-Методиевото дело до края на IX в. Прилагателното „римски“ в същия смисъл се среща в ЖК по следния начин: „римски папа“ (гл. XVI и гл. XVII); „римски епископи“ (гл. XVIII); „римски обичай“ (гл. XVIII).

Словосъчетанието „римско царство“ се употребява и в значение на древната Римска империя, която не е християнска (гл. VI и гл. X). За разликата, която самият Константин Философ прави, ще цитираме от гл. X: „Философът продължи: „Когато Христос даде данък, кое царство беше – измайлтянско ли, или римско?“. Те отговориха: „Разбира се, римско“. А той им рече: „Щом е тъй, не бива да ни осъждате, задето всички плащаме данък на римляните. А след това го запитаха: „Ако признаем въз основа на пророците и на други доводи, че той вече е дошъл, както ти казваш, защо и досега още римското царство се държи на власт?“. Философът отговори: „То не се държи вече, а е отминало, както [са отмина-

ли] и другите, според видението. Защото нашето царство не е римско, а е Христово, както казва и пророкът“.

В старобългарския текст на ЖК, от който е направен новобългарският превод, се среща само етнонимът „римляни“. В гл. VI Константин Философ пита *сарацините* какво е било царството по времето, когато е осъден Исус Христос – измаилтянско или римско. Когато те отговарят, че е било римско, то философът завършва спора с фразата: „Щом е тъй, не бива да ни осъждате, задето всички плащаме данък на римляните“. В гл. X в речта си Константин Философ изказва следното твърдение: „Римляните се покланяха на идолите“. Само в тези два примера в превода на новобългарски език Христо Кодов предава „римляни“ с „ромей“, като и в двата случая визира римляните от Ранната Римска империя, а не поданиците на Византийската империя (срв. *Византия*). В същото време в тези два епизода той запазва определението „римски“ за Римската империя отпреди Христа.

(М.И.)

РОСТИСЛАВ

В ЖК името на великоморавския княз е засвидетелствано в тази форма общо четири пъти (двукратно в гл. XIV и двукратно в гл. XV). Извън ЖК в други източници се среща също и като Растислаус, Растиц, Растица. Ростислав (846–870) е вторият княз на *Моравия* след Моймир I (ок. 830–846). Той се изкачва на престола с протекцията на крал Лудвиг Немски през 846 г. Сваляйки силния славянски владетел Моймир I, Лудвиг Немски смята, че по този начин ще се отслаби силата и на Великоморавското княжество. Ростислав е разбирал ус-

пешно политическите намерения на източнофранкския владетел и започва да води своя собствена държавническа политика. На свой ред той също използва вътрешните борби в Източната Франкска империя и си поставя за цел да направи страната си напълно независима в политическо и църковно отношение. Именно тогава през 861 г. той се обръща с молба към римския папа *Николай I* да му изпрати християнски мисионери. Тъй като Римският престол не вижда основания да подкрепи такава самостоятелна църковна уредба в *Моравия*, княз *Ростислав* пренасочва молбата си към византийския император *Михаил III*. Каква е реакцията на *Византия*, научаваме от гл. XIV на ЖК. В решенията на *Византия* да изпрати братята Константин-Кирил и Методий като ръководители на *Моравската мисия* личи не само стремеж за религиозно влияние (мотивация, която е много силна), но и изграждане на политическа защита (на практика по този начин се осъществява политически съюз между *Византия* и *Моравия*). По това време българите са се съюзили с франките и по този начин са се превърнали в могъщ противник за *Византия*. На практика територията на тогавашната българска държава е граничела от една страна с *Византия*, а от друга с *Панония* – съседно на *Моравия* княжество, което тогава е било под източнофранкско управление. Император *Михаил III* изпраща на Ростислав не *епископ* (за какъвто великоморавският княз моли), а двама духовници – високопоставен монах (игумен на голям *манастир*) и неговия брат с по-нисък ранг, но с авторитет на мисионер и книжовник. В гл. XV се казва, че в Моравия Светите братя прекарват 40 месеца, което се равнява на малко повече от 3 години. Това значи, че те са

пребивавали в княжеството на Ростислав от 863 г. до 866 г. Няма данни къде е било седалището (столицата) на Ростислав и къде точно той ги е посрещнал при първоначалното им встъпване на територията на неговото княжество. ЖК повече не споменава името на княз Ростислав.

(М.И.)

РУШКИ БУКВИ

От ЖК се разбира, че в каквато и езикова среда да е попадал Константин Философ, той е имал таланта да научи съответния език бързо и до съвършенство (вж. *Самаритански книги и самаритански букви*). Понякога му е било достатъчно да се срещне само с един човек, за да усвои езика, на който той му говори. Ето пример за това негово умение: „Там [философът] намери Евангелие и Псалтир, написани с рушки букви и срещна човек, който говореше на тоя език. Той влезе в разговор с него и разбра смисъла на речта му, сравнявайки различието на звуковете – гласни и съгласни – със своя говор. И като отправи молитва към Бога, скоро започна да чете и да говори [на тоя език]. И всички му се удивляваха и хвалеха Бога“ (гл. VIII). И до днес няма категоричен отговор на въпроса на какъв език са били написани двете богослужебни книги *Евангелие* и *Псалтир* и какъв език е говорел човекът, срещнал се с Константин Философ. В преписа, от който Христо Кодов превежда, на това място се чете „рушки писмена“. Той ги превежда като „руски букви“, вероятно защото в преписите, с които е сравнявал, преобладаващо се среща вариантът „руски“. Определението „руски“ обърква съвременния читател преди всичко със съпадението със

съвременното значение на руски език. Точно заради този пасаж в текста се пораядат всички хипотези, опитващи се да докажат, че е съществувала ранна руска писменост, на която са били преведени и посочените богослужебни книги. Други хипотези са изградени на предположението, че в словосъчетанието, което се предава като „руски букви“, е допусната грешка. В тази връзка се приема, че първоначално може би е било написано „румски“ (като е използвана буквата „ижица“, която се чете като *и*), т.е. „римски“ (ромейски в смисъл на византийски, гръцки); или „уски“ (т.е. тесни), които пък се свързват с еврейската писменост, или „фружки“ (т.е. франкски, немски), или „сурски“ (пак с ижица, следователно четящи се „сирски“, сирийски); неразбрани от преписвачите и затова погрешно предадени чрез смяна на сричките като „руски“. Последната хипотеза, наречена от учените „Сирийска хипотеза“, е най-достоверна и подкрепена с най-много доказателства. Във връзка с всички опити за правилно разчитане на смисъла на това място в текста на ЖК, трябва да кажем, че картината в многобройните преписи на производението е разнообразна и с нищо не помага за вземане на окончателно решение. И на последно място ще отбележим мнението на някои изследователи, че този епизод не принадлежи към първоначалния текст на ЖК, че той е по-късно добавен във вековете, в които „руски букви“ вече не са се възприемали като анахронизъм.

(М.И.)

САМАРИТАНСКИ КНИГИ И САМАРИТАНСКИ БУКВИ

В гл. VIII на ЖК е разказан епизодът за срещата на Константин Философ с „един самаританин“, който му дава „самаритански книги“. За кратко време Константин ги разчита безпогрешно. Самаританите (или самаряните) са жители на *Самария*. По отношение на книжовната религиозна традиция те са почитали първите пет книги от Стария завет, запазени в по-стар вариант. Смята се, че през IX в. езикът им също се е отличавал с по-голяма старинност. Затова и Константин Философ, за когото е известно, че е знаел еврейски език, се е нуждаел от време, за да прочете самаританските книги. Вероятно като лингвист и богослов той е желал да подложи на сравнение самаританския текст на *Библията* и официалния към момента (т.нар. масоретски) текст на *юдеите*.

За надписи с еврейски и „самаритански букви“ се съобщава и в гл. XIII на ЖК (срв. *Соломонова чаша*).

(М.И.)

САМАРИЯ

Самария е столица на Северното царство *Израил*. След като е превзета от асирийците през 722–721 г. пр.Хр., Северното царство престава да съществува. Територията на Израилското царство е превърната в провинция Самария на Асирийската империя. В изгнание са откарани хиляди израилтяни, а на тяхно място са заселени *чужденци*. Различните религии и култури оказват влияние една на друга. Това е причината, поради която *юдеите* от Южното царство *Юдея* считат, че израилтяните в Самария не са носители на истин-

ската вяра. *Юдеите* са убедени, че самаританите (или самаряните), както започват да наричат населението на Самария, не могат да представляват народа и религията на *Израил* и нямат общение с тях.

(Ц.Д.)

САРАЦИНИ, вж. АГАРЯНИ

В гл. VI и в началото на гл. VIII на ЖК се говори за сарацините и за „сарацинско злоучение“. Така са били наричани по онова време арабите, поданици на *Арабския халифат*, където Константин Философ отива на първата си мисия. За натиск от страна на сарацините споменават и *хазарите* от *Хазарския каганат* по време на втората мисия (вж. *Хазарска мисия*). В средновековните латински паметници устойчиво се използва думата „сарацини“ като синоним на мюсюлмани.

(М.И.)

САРАЦИНСКА МИСИЯ

Според ЖК мисията не е само държавническо-политическа. Основното в нея не са дипломатическите преговори, а верският конфликт между мохамеданите („агаряните, наречени сарацини“) и християните (византийците). Той се разрешава чрез диспут, изграден на принципа на противопоставянето между християнството и учението на пророка *Мохамед*, наречено в ЖК „сарацинско злоучение“. Върху тези данни от текста може да представим следното. Константин Философ трябва да изясни постулата за триединството на християнския Бог – Бог Отец, Бог Син и Светия дух. Младият Философ подкрепя своята позиция с библейски цитати,

но също така и с цитати от *Корана*. Това показва, че той е бил добре подготвен и може да изведе аргументи, с които самите му опоненти няма как да не се съгласят. На мястото, определено за диспута, Константин Философ вижда с очите си какво е отношението на *агаряните* към християните. Макар че в текста на ЖК не е посочен нито един град, знаем, че по това време столица на халифата е Багдад, а значими градове са Кайро, Дамаск и Самара на река Тигър. Следователно може да предполагаме, че цялото действие се е развил в столичния град, тъй като там е седалището на *халифа* и неговите най-близки съветници, учени и мъдри книжовници. Знаем, че по това време арабската наука и образование са на много високо ниво – развиват се философията, граматиката, медицината, точните науки, музиката, поезията. В ЖК се казва, че Константин Философ се среща специално с хора, които са „много начетени в геометрията, в астрономията и в другите науки, за да го изпитат“; по-късно „му задават още много въпроси, като го изпитваха по всички изкуства, които и самите те познаваха“. Известен е фактът, че много от арабските учени от това време са полиглоти, познаващи отлично гръцкия език и гръцката култура. Те превеждат съчиненията на *Аристотел* и правят коментари върху тях. Вероятно поради тази причина самият Константин, след като им казва това под формата на притчи, заявява и съвсем направо: „Всички изкуства са произлезли от нас“. Освен със своите учени мъже *сарацините* се представят и с богатите си строежи – „къщи, украсени със злато и сребро, със скъпоценни камъни и бисер“, и с чудно красивите си градини – „показаха му насадена градина, която понякога сама изникваше

от земята“. Всичко това говори за „несметното богатство на халифа, господаря на сарацините“ и отговаря на истината за развитие на строителството, архитектурата, производствата, стопанството – и в частност градинарството, овощарството и лозарството, както и на активната търговия с ценни стоки от Далечния изток. Все пак Константин Философ намира начин да напомни, че съвсем неотдавна (до VII в.) Западна Азия и Северна Африка са принадлежали на Римската империя (на „римското царство“) и във всяко отношение „всички плащаме данък на римляните“. В тези думи се съдържа и напомняне за сложните политически отношения между *Арабския халифат* и *Византия*, които водят войни и се борят за територии и надмощие от началото на IX в. Своеобразен намек за арабското коварство откриваме в самия край на епизода, представящ *Сарацинската мисия* – независимо от добрия тон, с който се води диспутът, „най-сетне те отново изпаднаха в своята злоба и му дадоха да пие отрова“. Като истински защитник на Христовата вяра Константин е защитен от отровата и се връща напълно здрав в отечеството си.

На базата на исторически източници за историята на *Арабския халифат* и отношенията му с *Византия* някои учени смятат, че *Сарацинската мисия* е проведена не през 851, а през 855 г. и че указанието за възрастта на Константин Философ, посочена в ЖК (24 години), не е вярно. Други учени смятат, че мисията няма за цел да се изяснява богословското правило за Светата Троица, а има чисто политически характер. На базата на това трети учени смятат, че Константин не е ръководител на мисията, а само участник в нея. В тази връзка са изказани различни хипотези за мистериозната фигура на

асикрита Георги Полаша, за когото в житието се казва следното: „Изпратиха го прочее, като му придадоха и асикрита Георги Полаша“. Независимо от липсата на историческа конкретност житиеписецът представя *Сарацинската мисия* като първа значителна мисия, в която богословската мъдрост на младия философ е представена по най-блестящия начин. В повествованието в следващите две *мисии* – *Хазарската* и *Моравската*, Константин Философ ще разгърне в пълнота полемическия си талант и дипломатическите си умения.

(М.И.)

САУЛ

Саул (1020–965 г. пр.Хр.) е първият цар на *Израил*. Той произхожда от Вениаминовото племе (коляно). До този момент израилтяните се управляват от отделни племенни вождове – съдии, приемани за богоизбрани ръководители, водачи. Липсата на единство между отделните племена прави древния Израил уязвим, особено във време на въоръжени стълкновения. Под натиска на исторически и различни други обстоятелства – настъпление на филистимците, разпространение на езически култове, израилтяните вземат решение за създаване на царска институция. Според библейския разказ (Първа книга Царства, гл. 9–31) *пророк* Самуил изпълнява желанието на израилския народ и по Божие внушение помазва за негов пръв цар Саул. Управлението на Саул започва успешно – водят се битки с различни врагове и се печелят победи, но това е временно, а царуването завършва с поражение. Саул и синовете му загиват в сражение с филистимците. Библейското повествование сочи като една от основните

причини за това неуспешно управление неизпълнението на Божията воля от страна на цар Саул. Поради тази причина за цар на *Израил* е помазан Божият избраник *Давид*, който произхожда от друго племе – това на *Юда*. Именно въпросът за обичая да се поставя на мястото на един цар друг от различен род е засегнат в ЖК. Този въпрос е отправен към Константин-Кирил Философ по време на Хазарската мисия (гл. IX). В отговор св. Кирил дава пример със Саул – небогоугодния цар се заменя с богоугоден, независимо от какъв род произхожда.

(Ц.Д.)

СИМ

Сим е най-големият син на библейския *патриарх Ной*. Той е прародител на многобройно потомство и е считан за родоначалник на семитските народи, сред които е и еврейският. В ЖК името на Сим е споменато четири пъти в диспута при хазарския *каган* и е обвързано с това на баща му *Ной* (гл. X).

(Ц.Д.)

СКИНИЯ И СОЛОМОНОВ ХРАМ

В древността *евреите* имат два храма: скиния и Йерусалимски (или Соломонов) храм. „Скиния“ е гръцката дума за преносимия еврейски храм по времето, когато *евреите* не са уседнали. Моделът му е даден на *Мойсей* от Бога и подробно е описан в Стария завет. По него е създадена материалната скиния. По-късно, вече по времето на цар Соломон, храмът е построен за постоянно в *Йерусалим*. За двата храма говори

Константин Философ, когато защитава християнските практики пред *евреите* по време на *Хазарската мисия*. Когато *евреите* обвиняват християните, че образът е вид идол (продиктуван от идолопоклонничество), Константин Философ им отговаря, че скинията на *Мойсей* и Соломоновият храм първоначално са им били дадени като образи (модели) и посредством тези образи са били материално реализирани. Следователно чрез образа се почита първообразът (Бога). Тази своя идея Константин Философ облича в риторични въпроси по следния начин: „Ще ви попитам и аз: Скинията, която Мойсей видя на планината и донесе долу на земята, не беше ли образ? И не беше ли образ на тоя образ онова точно подобие, което той изкусно направи от дървени сглобки и кожи, и вълна, и с изящни херувими? И що като я направи по тоя начин, да кажем ли, че вие отдавате почит на дървото, и на кожата, и на вълната, а не на Бога, който тогава посочи тоя образ? Същото е и със Соломоновия храм, понеже и той имаше изображения на херувими и на ангели и образи на много други неща“ (гл. X).

(М.И.)

СЛАВЯНИ

През първото хилядолетие пр.Хр. територията на Централна Европа между Балтийско море и Карпатите е населявана от голямата племенна общност на славяните. През IV в. започва тяхното движение в рамките на европейския континент, което се вписва в т.нар. Велико преселение на народите. По това време вече може да се говори за източни, западни и южни славяни. Засвидетелствани са и многобройни наиме-

нования на славянските племена, които се свързват главно с местата, които те са населявали. За векове напред обаче се запазва един общ славянски език, разбираем от всички славяни, независимо кои територии те са населявали. През V в. южните славяни преминават Карпатите и предприемат масови набези на територията на Източната римска империя. Дълги векове на тях се гледа като на чужд етнически елемент, без обаче в тяхно лице византийските императори да виждат реална заплаха. А славяните имат свои методи във воденето на военни действия, с които успешно обсаждат и превземат малки и по-големи територии на Византийската империята. Устойчивото настаняване на славяните към средата на VII в. на територията на Балканския полуостров – в провинциите Мизия, Тракия и Македония, вече става реален факт. При заселването си на новите земи славяните се връщат към своя традиционен поминък – земеделието, отглеждането на домашни животни и редица занаяти. Битът им е много подобен на бита на техните предшественици от Централна Европа – правят своите поселения до естествени водни басейни и използват ресурсите на терена. Продължават да спазват организацията на своята племенна структура, като начело на всяко племе е издигнат княз. Славяните имат свой езически пантеон, в който първенството се пада на господаря на мълнията бог Перун. Други техни известни богове са Сварог, Дажбог, богинята Лада, почитат също и горските и речните същества – самодивите и русалките. Славяните не изграждат светилища и отдават почит на своите богове под открито небе. С времето обаче преселените по византийските земи славяни започват да се интегрират в имперската

обществена структура, да усвояват нови социални и битови умения. Може да се каже, че влиянието на *Византия* е ускорило тяхното обществено развитие. Най-много сведения има за славяните около *Солун*, които само през VII в. го обсаждат четири пъти. В резултат на византийските военни действия срещу тях се осъществява и преместване на големи славянски групи в малоазийската област Витиния. Това преместване се определя като едно от най-големите демографски размествания в историята на *Византия*. Вследствие на това областта Витиния в Мала Азия от VIII в. нататък придобива определено славянски облик. Първоначално новите заселници живеят компактно. Редица изследователи смятат, че славянското княжество, което е управлявал Методий, се е намирало във Витиния.

Като цяло съдбата на преселените във Византийската империя славяни е свързана с приобщаването им към съществуващата обществено-политическа структура. Славяните на Балканския полуостров се обединяват с другата етническа група, заселила се там – българите. От това обединение се ражда държавата България. Въпреки че и в двата случая не създават самостоятелни държави със самостоятелен политически живот, славяните запазват своето народностно самосъзнание и своя език. Известно е, че в град *Солун* и в околностите му славяните са толкова много, че езикът им се употребява наравно с гръцкия. Голяма част от *гърците* говорят славянски, а родените там много често са от смесени бракове и по естествен начин стават носители едновременно на двата езика.

Съвсем различно се развива съдбата на западните славяни, останали в Централна Европа. Техните племенни общности попадат на територията на Франкската империя, но от VIII в. нататък започва процесът на създаване на самостоятелните славянски княжества (вж. *Моравия; Панония; Ростислав; Коцел*).

Що се отнася до езика, не е странно, че солунското наречие, върху което Константин-Кирил Философ създава славянската азбука, е напълно разбираемо и от западните славяни на *Ростислав* и *Коцел*. Жива е още връзката с първоначалния единен славянски език, който лингвистите наричат праславянски. Разделянето на народностните славянски езици е процес, който се случва по-късно. В ЖК етническото определение за тях е „славянско племе“ (в наслова на ЖК), а езикът и преводите са „славянски“: „славянски език“ (двукратно в гл. XVII), „славянски книги“ (гл. XV и XVII), „книги за славяните“ (гл. XVI) и „славянски ученици“ (гл. XVII). Не бива да ни учудва отсъствието на етническото определение „старобългарски“ в тези случаи. То се появява доста по-късно, но устойчиво се свързва с характеристиката на книжовния език, създаден от Константин-Кирил Философ и пренесен от неговите *ученици* в края на IX в. в българската столица Плиска.

(М.И.)

СОЛОМОНОВА МОЛИТВА

Преди да замине на учение в *Цариград*, юношата Константин изрича кратка молитва. Тя е предадена в ЖК. Наречена е от житиеписеца „Соломонова молитва“, защото е

изградена от цитати от библейската книга Притчи Соломонови (гл. III).

(М.И.)

СОЛОМОНОВА ЧАША

Не са малко загадъчните места в ЖК и епизодът със Соломоновата чаша в гл. XIII е един от тях. В него се разказва как Константин Философ разчита тайнствен надпис на еврейски и самаритански върху един потир (обредна чаша) в църквата „Света София“ в Цариград. Единствено той разбира, че там е записано староеврейско пророчество за Христа, което никой до него не е могъл да разчете.

Изразът „Соломонова чаша“ не се открива в ЖК, той е формулиран по този начин от изследователите на текста, тъй като надписът е на еврейски, а в загадката се говори за „Соломоново царуване“. Изказани са различни становища във връзка със следните въпроси: исторически достоверен ли е епизодът, или е използван с цел да се подчертаят изключителните богословски и езикови умения на Константин Философ; част от първоначалния текст на ЖК ли е епизодът, или е по-късно добавен. Трудно е да се каже има ли подобен момент в живота на славянския първоучител. Някои учени смятат, че е възможно подобен свещен еврейски предмет да е попаднал във византийската столица в периода, в който Константин Философ е бил *библиотекар* на *патриарха* в църквата „Света София“ (срв. *Библиотекар*). Други са на мнение, че епизодът е съвкупност от сюжети, разработени в някои по-ранни апокрифни текстове, но въпреки старозаветната им тематика чрез тях се въвеждат християнска сим-

волика и християнско тълкувание. Прокарват се паралели между Соломоновата чаша от ЖК и Свещения Граал, в който се съхранява Христовата кръв. Както е известно, последната реликва е обвита в мистерия и става обект на редица легенди в западната традиция. Всички тези връзки с по-рано съществували произведения подкрепят идеята, че текстът на това място е заимстван. Заимстван или не, той обаче е съхранен във всички съществуващи преписи на ЖК и този факт не позволява да се реши въпросът дали епизодът е органично присъщ на първоначалния житиен текст. Независимо от всички тези сложни въпроси епизодът със Соломоновата чаша е интересен преди всичко с текста, написан върху нея. Константин Философ го предава по стихове и накрая тълкува и числото 909: „Философът, като пресметна подробно, намери, че от дванадесетата година на Соломоновото царуване до Рождество Христово има деветстотин и девет години. Тъй че това е пророчество за Христа“. Това изчисление обаче не е точно, като тази неточност също поражда хипотези, както и коментари около числата 12 и 909 (вж. *Числа и дати*).

Епизодът със Соломоновата чаша е интересен сам по себе си. Той има своя собствена структура и се появява точно преди гл. XIV, в която започва разказът за създаването на славянската писменост. Всичко разказано до този момент в житието е една своеобразна подготовка за най-големия филологически подвиг на Константин-Кирил Философ – създаването на славянската азбука и превода на богослужебните книги, необходими за *славяните*.

(М.И.)

СОЛУН

Информацията, че Солун е родният град на Светите братя, се появява в гл. II на ЖК. По това време той е вторият по значение европейски център на Византийската империя. Основан още през 315 г. пр.Хр., според преданието градът носи име на жена – Тесалоники (съпругата на владетеля основател). През вековете градът трупа богата история. Неговото разположение в залив на Егейско море в непосредствена близост до устието на река Вардар го превръща още много рано във важен стратегически център на Империята. Византийските императори са знаели добре, че от този, който притежава и управлява Солун, е зависела мощта и на целия Балкански полуостров. Свидетелство за това е бурната история на града, белязана от многократни нападения и обсади, приключвали понякога с превземането му. Започналият от края на VI в. нататък обсади и нападения на Солун от страна на *славяните*, завършват с трайното им заселване в неговите околности. В самия град *славяните* също са били много и по този начин техният език е проникнал във всички сфери на обществения живот там. Солун е и важен епископски център, създаден според църковната традиция от самия апостол *Павел*. Две от неговите апостолски послания (Първо и Второ) са адресирани до солуняните и от тях става ясно, че жителите на Солун са му били особено скъпи. Той ги сочи на другите християнски общини като пример на издръжливост, търпение и напредък във вярата. В града са издигнати забележителни християнски църкви, които със своята архитектура, мозайки и стенописи са ценни произведения на византийското строителство и изкуство. Между тях са базиликата, по-

светена на солунския покровител „Св. Димитър“, ротондата „Св. Георги“, митрополитската църква „Св. София“, църквите „Св. Екатерина“, „Св. пророк Илия“ и др. Творчеството на византийския историк от X в. Йоан Камениат се превръща в исторически извор за Солун. От него научаваме, че по времето на Светите братя Солун е голям, украсен с многобройни кули град, а жителите му се радвали на изобилна земеделска реколта и богат търговски внос. Градът процъфтявал и бил важно религиозно, културно и търговско средище. За силното славянско влияние в Солун по това време свидетелстват думите на византийския император към Светите братя, цитирани в ЖМ: „Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски“. От друго произведение, посветено на св. Методий, научаваме, че в продължение на десет години той е бил управител (архонт) на славянско княжество, което също е свидетелство за това, че той добре е познавал *славяните* и славянския език.

(Ц.Д.)

СОФИЯ ПРЕМЪДРОСТ БОЖИЯ

В гл. III на ЖК е поместен краткият епизод със *съня*. В него се разказва, че когато е бил на 7 години, Константин е сънувал *сън*, в който *стратегът* на Солун му посочва много красиви девойки, от които му казва да си избере една за съпруга. На детето Константин най-красиво му се струва момичето София (име, означаващо „мъдрост“, „премъдрост“) и избира именно него. Смисълът на разказания епизод е символен, той е свързан с библейски книги, за чийто автор се приема Соломон. Използването на алегии за човешките

добродетели е добре позната практика през Средновековието и това се доказва от не едно съчинение. В случая житиеписецът е повлиян от творчеството на *Григорий Богослов*. Избира този автор, защото той е един от образците и за самия Константин Философ – от младежките си години той се стреми да живее като него. Чрез *съня* се изяснява какво в живота на Константин ще бъде важно за него занапред. Не търсенето на семейно щастие, а мистичното вричане на Божественото знание. А именно това значи *София – Божествена премъдрост*. Нека да напомним, че Константин е известен с прозвището си философ, и то *философ*, който може да тълкува Божествената премъдрост.

Мотивът за женитбата се появява още веднъж в житието в края на гл. IV. Там се казва, че *логотетът* предлага на младия мъж следното: „Ето, аз имам духовна дъщеря, която съм възприел от Светия купел – красива, богата, от добър и голям род. Ако искаш, ще ти я дам за съпруга“. Отговорът на Константин е любезен, но категоричен: „Наистина, този дар е голям, но за ония, които го търсят; а за мене няма нищо по-велико от науката, чрез която ще придобия мъдрост и ще потърся прародителската чест и богатство“.

Между тези два епизода има пряка връзка. Преди да започне да се занимава с наука, детето Константин избира своя път (*сънят* говори не само за символичност, но бележи, че изборът е още в несъзнаваното). След като завършва *Висшето училище в Цариград* и вече си е спечелил прозвището *философ*, Константин отказва реалната женитба, защото има своя определена цел и тя не се различава от тази, която вече е заявил на седемгодишна възраст. (М.И.)

СТАРЕЙШИНА

Думата е позната и в съвременния български език, но смислово може да се преведе като „първенец“. Става въпрос за титла, която се свързва с архаичните езически общества, каквото е и *фулското племе* от гл. XII на ЖК (вж. *Фул; Дървото Александър*).

(М.И.)

СТРАТЕГ

Названието „стратег“ означава пълководец на цялата армия, генерал и с тази употреба за първи път се среща през VI и в началото на VII в. Към VIII в. стратегът е военен и административен (включително отговарящ за финансите и съдебната система) управител на област или провинция (тема) във *Византия*. Следователно в ръцете на византийските стратегии е съсредоточена огромна власт, която много често водела до дворцови преврати и стремеж към възкачване на престола от тяхна страна. За да се избегнат такъв тип злоупотреби, императорът ограничава властта им, като намалява размера на областите им (на темите), забранява им да купуват земя в неограничени размери и въвежда мандати в управлението им до 3 или 4 години. Така през IX в. ролята на стратега е ограничена до командир на по-малки военни части и на свой ред е контролирана, но това не отменя факта, че заемащите тази длъжност са високопоставени обществени личности, принадлежащи към градската аристокрация. Така например за бащата на Константин и Методий в гл. II се казва, че той е заемал „друнгарска длъжност под властта на стратега“ (вж. *Лъв Друнгарий*).

(Ц.Д.)

СЪВЕТНИК, СЪВЕТНИЦИ

Думата съществува в старобългарски език с днешното си значение, но и като значение на „близък, приближен човек“. Тя се използва в новобългарския език и тук я включваме не за да тълкуваме нейното значение, а само да отбележим в кои части на ЖК и в какво смислово съчетание тя се появява. В гл. IX се казва, че хазарският *каган* има „първ съветник“; същата фигура отново се появява и в гл. XI. За „един от тези съветници“ се говори също по време на *Хазарската мисия*, в гл. XI. Предполагаме, че това лице не е първият съветник, посочен в гореспоменатите места в текста. За „съветници на царя“, т.е. на византийския император *Михаил III*, се говори в гл. XIV при подготовката на *Моравската мисия*.

(М.И.)

СЪН (СЪНОВИДЕНИЕ, СЪНИЩА)

В житийната литература често се използва мотивът за съня. Чрез сънищата се извеждат събития, които структурират живота на агиографския герой, дават му посока на действие. Така е в ЖК (вж. *София Премъдрост Божия*).

(М.И.)

ТРИЕЗИЧНИЦИ; ТРИЕЗИЧНА ЕРЕС

Понятието „триезичници“ се появява за първи път в гл. XV на ЖК наред с понятието *пилатовци*; откриваме го и в гл. XVI и гл. XVIII наред с двукратната употреба на „триезична ерес“ (при предаването на *Венецианския диспут* и в предсмъртната молитва на св. Константин-Кирил). Всъщност тук става въпрос не за ерес, а за общоприетото в онази епоха ста-

новище за светостта само на три езика, на които да се служи на Бога: еврейски, гръцки и латински. Идеята се базира на евангелския разказ, според който *Пилат Понтийски* поставя на Христовия кръст надпис „Иисус от Назарет, Цар Юдейски“, написан на трите езика. Библейският иврит (еврейски) е езикът на Стария завет и на еврейското богослужение. Тъй като новозаветните текстове са написани на гръцки език, може да наречем гръцкия „език на ранното християнство“. С разделянето на Римската империя на Западна и Източна, окончателно осъществено през 395 г., се засилва значението на гръцкия език, който се използва в писмената си форма повсеместно. Затова допринася също и победата на християнството и значението на литургичната и догматична литература – създавана, записвана и преписвана в продължение на векове. В Източната Римска империя (*Византия*) гръцкият става език на църквата. Езикът на Западната Римска империя е латинският. Той се утвърждава като такъв още по време на Късната античност: латинският е езикът на градовете, на армията и впоследствие – на християнската църква. Както се вижда, действа правилото, че в силната империя преобладава един език и че език и държавност са взаимносвързани и се подкрепят. Всичко това е вярно и за IX в., но не отменя факта, че християнското богослужение не се ограничава само с гръцкия и латинския език. На Изток много народи имат писменост и богослужение на собствените си езици (между тях са арменски, сирийски и коптски). На Запад към края на VIII или началото на IX в. хората са използвали различни форми на латинския език и са престанали да разбират книжовния латински. През този период няколко процеса се

осъществяват успоредно, но в същото време са взаимосвързани: 1. Започва разпадът на голямата Франкска империя и това дава възможност на племенни общества да се оформят като княжества (срв. *Моравия* и *Панония*); 2. Все по-малко народи в Европа остават езически, в посочения период почти целият Стар континент е християнизиран; 3. Поради тази причина се допуска поместните народни езици да се използват при църковните служби едновременно с латинския (но не в най-сакралните части на *литургията*), за да могат хората да разбират смисъла на богослужението. Последното е подкрепено с решенията, взети на църковния Събор в град Тур през 813 г. „да се проповядва на селски тевтонски или на романски език“. Както се вижда, процесът на използването на местните езици, както и т.нар. мисионерски езици в богослужебната практика вече е в ход. Но все още е в сила идеята, че използването на един литургичен език е необходимо условие за силна държавност и силна Църква. Именно със защитниците на тази идея се налага непрекъснато да влиза в словесно пререкание Константин Философ. Това се случва в *Моравия*, във *Венеция* (гл. XVI) и в *Рим* (гл. XVIII). Въпреки че *Венецианският диспут* е описан само в ЖК (практически нямаме данни за него в други произведения), той е един от най-цитираните моменти от ЖК и до днес. В речта си Константин-Кирил изгражда своята най-мощна и в същото време емоционална защита на правото на *славяните* да имат свой писмен език. В доказателство той изрежда много народи, които вече са постигнали това – да имат свой писмен език, с който да славят Бога (срв. *Народи, които имат книги на свой език*).

(М.И.)

ТУЗЕМЦИ

Старобългарската дума „туземци“ („тогоземци“) се среща един път в гл. IV и фигурира по този начин във всички новобългарски издания на ЖК. Означава ‘тези, които живеят тук, по тези места’. Днес бихме превели като „местни жители“.

(М.И.)

ТЯСНО МОРЕ

Споменатото в ЖК Тясно море е протоктът Босфор, който свързва *Черно море* с Мраморно море. И двата му бряга са били осеяни с малки селища, императорски вили и дворци, а също така и с *манастири*. В един от тези *манастири* вероятно се оттегля Константин Философ, след като напуска службата си като *библиотекар в църквата „Света София“*: „Като прекара малко време с тях на тази служба, той се отдалечи към Тясното море и се скри тайно в един манастир“ (гл. IV).

(Ц.Д.)

ЎТРЕНЯ

Ўтренията е църковна служба от денонощния богослужбен кръг. Както показва наименованието, ўтренията се извършва с настъпване на утрото. Основните теми, застъпени в това последование (тази служба), са благодарността за отминалата в покой нощ и измолването на благословение за настъпващия ден. Службата включва молитви, песнопения и четене на псалми, а в празнични дни – и на откъси от *Евангелието*. Според гл. XV на ЖК, след като пристигнал в *Моралието*.

вия, Константин-Кирил превел утрения като част от „целия църковен чин“ (срв. *Часове; Вечерня; Повечерие; Литургия*).
(Ц.Д.)

УЧЕНИЦИ (НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ)

За ученици на Константин-Кирил се говори от гл. XV на ЖК нататък. Още от *Византия* той тръгва за *Моравия* със свои ученици, а там започва да обучава *местни славяни* на славянската *азбука* и на богослужение на славянски език. Същата дейност развива и в *Панония*. Последвалото пътуване до *Рим* се свързва и с посвещаването на неговите ученици в духовни длъжности, т.е. част от тях получават правото да отслужват *литургия* на славянски. Именно сред тези негови ученици е и един от авторите на житието му – това може да се види в начина, по който там го наричат „нашия учител“ (вж. *Учител*). В ЖК обаче не се споменава нито едно конкретно име.

(М.И.)

УЧИТЕЛ

Прозвището „учител“, отнесено към Константин-Кирил Философ, се свързва с цялостната образователна, културна и религиозна работа, извършена от него. Такава е позицията на житиеписеца, който вероятно е и един от неговите *ученици*. Представата за Константин-Кирил като учител е заложена още в наслова (заглавието) на житието: „Житие и деяния на блажения наш учител Константин Философ, първия наставник на славянското племе“. И в увода се разгръща същата мисъл, че Бог изпраща на хората специални водачи, които те

да следват, между които са и учителите, като в тази връзка се говори за Константин-Кирил, като за „учител, който просвети нашето племе“ (гл. I). „Нашият наставник и учител“ е израз, който се използва и по-нататък в текста, като веднъж е отнесен към св. Константин-Кирил (гл. II) и веднъж към св. Методий: „нашият учител архиепископ Методий“ (гл. X). Утвърдено в традицията за честването на св. Константин-Кирил е и определението „първоучител“.

От текста на ЖК става ясно и кои са преките учители на Константин-Кирил Философ: във *Висшето училище в Цариград* това са *Лъв Математик* и *Фотий* (гл. IV). А християнските учители, от чийто пример той се учи, са св. *Григорий Богослов* (гл. III) и всички други църковни учители.

(М.И.)

ФАРИСЕИ

Фарисеите са юдейска религиозна група, която се е появила през III или II в. пр.Хр. Те вярват в безсмъртието на душата и възкресението. Особено важна за тях е чистотата при изпълнението на религиозните задължения, която постигат чрез многобройни обреди и очиствания, отнасящи се до храната, облеклото и т.н. Заради строгото спазване на ритуала и буквалистичното следване на религиозния закон фарисеите са упреквани във формално отношение към вярата, а оттук и в религиозно лицемерие.

Фарисеите и *книжниците* се споменават в гл. XVI на ЖК в библейски цитат от Евангелието на Матей. Там Константин-Кирил Философ ги нарича още и „законоучители“.

(Ц.Д.)

ФИЛИСТИМСКО МОРЕ

В *Библията* с Филистимско море се обозначава Средиземно море. Наричано е още „Голямото море“, „Великото море“ или само „морето“.

Филистимско море се среща в гл. X на ЖК в библейски цитати по две старозаветни книги – Изход и Второзаконие.

(Ц.Д.)

ФИЛОСОФ

Във *Византия* определението „философ“ е имало широк обхват от значения. С него се визират езическите (нехристиянските) философи в два различни аспекта – като изразители на неистинно, фалшиво учение в противовес на християнството, и като добре образовани и запознати с античната философска традиция личности. В по-тесен смисъл на понятието – с прозвището „философ“ са били наричани учените, които са се занимавали с дисциплини, различни от риториката и логиката, които се отнасят до проблемите на битието. В средновековна България с тази титла са удостоявани и високообразованите и изключително талантливите и изявени в писателското и преводаческото изкуство личности. В ЖК никой друг персонаж освен Константин-Кирил не е наричан философ. Това название той получава заради обучението си и заради професионалните си занимания като преподавател по философия във *Висшето училище в Цариград*. В ЖК „философ“ трябва да се възприема и като своеобразна титла, изключително присъща на Константин-Кирил от младите му години до смъртта му. Тя е най-често употребяваната, най-отличителната за неговата личност и става второто му

название. В житието той почти навсякъде е назоваван само с титлата си, а в диалозите и диспутите е наречен само така: „Философът му рече: ...“, „Философът му отговори: ...“, „Философът му каза: ...“. Известно е, че един от учителите на Константин Философ също носи това прозвище – Лъв Философ, но в ЖК той е наречен *Лъв*, а в историята остава като Лъв Математик (вж. *Лъв (Лъв Математик, Лъв Философ)*).

(Ц.Д.)

ФОРМОЗА

Епископ Формоза (роден в Остия, *Рим*, ок. 816 г. – умира на 4.IV.896 г., *Рим*) е споменат еднократно в ЖК, като един от тримата *епископи*, взели участие в освещаването на славянските книги и ръкополагането на славянските *ученици* на св. Константин-Кирил и св. Методий (гл. XVII). Неговото име обаче ни е познато и от страниците на българската история. Когато княз Борис I чрез официална делегация връчва на римския *папа* списък от повече от 100 въпроса, свързани с християнския живот, то заедно с отговорите папа *Николай I* изпраща и двама свои *епископи*. Един от тях е Формоза Портуенски, който заедно с мисията пристига в българската столица през късната есен на 866 г. Много бързо българският владетел започнал да вижда в лицето на епископ Формоза възможен български *архиепископ* на самостоятелна Българска църква. Преди смъртта си на 13.XI.867 г. папа *Николай I* категорично е отклонил искането на княз Борис I. Епископ Формоза бил отзован и се завърнал в *Рим*. За тези събития в ЖК не се говори изобщо. Те се реконструират по сведе-

ния от други исторически извори. Но със сигурност знаем, че именно по това време в *Рим* са били Константин-Кирил и Методий с техните *ученици*. Съдбата на епископ Формоза на няколко пъти се е преплитала със съдбата на християнизирани славянски народи. По-късно Формоза е избран за 111-и римски *papa* (6.X.891–4.IV.896). Извън изнесените тук данни ще отбележим, че целият му живот е изключително драматичен.

(М.И.)

ФОТИЙ

В гл. IV на ЖК фигурира името на византийския богослов, философ и писател Фотий като един от учителите на младия Константин във *Висшето училище в Цариград* и това е важна информация за нас. Без да е споменат по-нататък в текста на ЖК, става ясно, че в една или друга степен той играе роля във формирането на мирогледа на Константин Философ. Според *Анастасий Библиотекар* отношението на зрелия Константин Философ към неговия учител Фотий е било доста дистанцирано и нееднозначно. Изказани са хипотези, че именно заради несъгласие с позициите на патриарх Фотий двамата братя се оттеглят в *манастир*, по-късно обаче две от техните мисии са инициирани от императорската и патриаршеската власт.

Фотий е роден в началото на IX в. в аристократично семейство: племенник е на патриарх Тарасий, а майка му е роднина на царица Теодора (майка на император *Михаил III*). Получава високо образование и развива задълбочени познания в областта на философията, богословието, литература-

та, медицината и правото. Като представител на семейство, което се е придържало към *иконопочитанието*, по време на иконоборческия период във *Византия* е бил за кратко време в изгнание. Едва след това започва неговата кариера във византийската администрация. През 838 г. участва в пратеничество до *Арабския халифат* и изпълнява длъжността на началник на императорската канцелария (протасикрит). През 858 г. е избран за цариградски *патриарх*. Въпреки подкрепата, която му е оказана от страна на император *Михаил III* и кесаря *Варда*, изборът му е бил оспорван от привържениците на предходния патриарх Игнатий и е провокирал борби вътре в Църквата, в които било привлечено и папството. По време на първото му издигане за *патриарх* (858–867) са проведени две от мисиите, в които участват братята Константин Философ и Методий: *Хазарската* и *Моравската*, в края на която те стигат до *Рим*. За втори път е *патриарх* през 877–886 г. Умира в заточение далече от столицата, вероятно през 893 г.

Фотий оставя богато книжовно наследство – множество богословски съчинения в различни жанрове, няколко поетически произведения, както и писма, сред които е и кореспонденцията му с българския княз Борис I. Най-известен остава трудът му „Библиотека“, който представлява сборник с бележки върху прочетените от него книги. На старобългарски език е преведено „Слово за Цветница“, което е запазено в Супрасълския сборник – ценен старобългарски паметник от X–XI в.

(Ц.Д.)

ФУЛ (ФУЛСКО ПЛЕМЕ)

Град Фул (или Фула) се е намирал на територията на полуостров Крим, но не разполагаме с по-точни данни за местоположението му. Сега се приема, че „фулският народ“, при който се спира Константин Философ, е бил от алански (т.е. от ирански) произход. Според източниците в посочения исторически период аланите не са обвързани само с една религия: сред тях има както християни, така и изповядващи юдаизма. Етническата и религиозната принадлежност е важна дотолкова, доколкото тя може да обясни чисто езическия култ към дъба, който е засвидетелстван в ЖК в гл. XII (срв. *Дървото Александър*).

(М.И.)

ХАЗАРИ

Хазарите са полуномадско племе от тюркски произход. Те са населявали източната част на северния бряг на *Черно море* до Кавказ. Във византийските хроники от VII до X в. са споменавани често като съюзници на византийците. Освен в главите, в които в ЖК се описва *Хазарската мисия* (от VIII до XII), Константин Философ споменава хазарите сред народите, които имат свой писмен език и книги (срв. *Народи, които имат книги на свой език*). Това твърдение трудно може да се докаже, тъй като езикът им е изчезнал още в епохата на Средновековието.

(Ц.Д.)

ХАЗАРСКИ КАГАНАТ

Историческите данни сочат, че Хазарският каганат е основан в средата на VII в. и е просъществувал до X в., върховният му владетел носи титлата *каган*, която е засвидетелствана и в ЖК. Хазарският каганат обхваща голяма територия – от устието на река Днепър до Каспийско море и Кавказ, като е включена също и голяма част от полуостров Крим. На това обширно пространство съжителстват различни и многобройни народи – *хазари*, алани (иранско племе), прабългари, *славяни*, араби, *евреи*, както и други племена. Различията между езиците, културите и религиите в тази съвкупност от народности не може да бъдат избегнати. Поради големия брой на *евреите*, през VIII в. в Хазарския каганат официална религия става юдаизмът, а еврейският език се превръща в официален език. Според ЖК хазарският владетел рисува много точно картината в своето владение: „Ние открай време познаваме единия Бог, който е над всичко, и нему се кланяме на изток, но пазим и някои наши срамни обичаи. Евреите ни нудят да приемем тяхната вяра и техните обичаи, а от друга страна, сарацините, като ни предлагат мир и много дарове, теглят ни към своята вяра“ (гл. VIII). Това го подтиква да търси решение от византийския император, към когото се обръща с молба да му изпрати „учен мъж“, който да ги запознае с християнството и да ги убеди в истинността му (гл. VIII). С тази задача е натоварен Константин Философ, който поема държавническата мисия, придружен от брат си Методий.

(Ц.Д.)

ХАЗАРСКА МИСИЯ

Хазарската мисия, на която византийският император *Михаил III* изпраща Константин Философ и брат му Методий, се е състояла през 860 или 861 г. Тя е описана в рамките на няколко глави на ЖК (от гл. VIII до гл. XII). Акцентът пада преди всичко върху богословските диспути с *юдеи* и мюсюлмани и уменията на Константин Философ да води словесни битки. В нея обаче са включени и множество отделни фабулни елементи, които допълват историческата картина и уплътняват образа на агиографския герой. Следователно събитията, разказани в рамките на петте споменати глави, можем да поделим на три части: А. Събитията, случили се на път от *Византия* за Хазария (гл. VIII и самото начало на гл. IX); Б. Престоят в двора на *кагана* и същинският диспут (гл. IX–XI); В. Обратният път към *Византия* (гл. XII). Така на път за *Хазарския каганат*, по време на престоя си и по време на връщането си във *Византия* Константин Философ учи езици, превежда, пише оригинални съчинения, участва в множество дискусии, посветени на богословски проблеми, укротява злонамерени нашественици, бори се с езически практики, а също така се впуска в издирване и откриване на *моците* на св. *Климент Римски*. Ето и събитията от Хазарската мисия в тяхната последователност:

А. 1. Първата спирка на мисията е в *Херсон*, където Константин Философ се занимава усилено с еврейския език, подготвяйки се за срещата с юдействащите *хазари*. 2. Пак в *Херсон* е ситуирана и срещата със самаританина, който дава на Константин да разчете *самаританските книги*, които също са вид еврейско писмо. 3. Още един момент в *Херсон* е

разчитането на *Евангелието* и *Псалтира*, които са написани с *рушки букви*. Ако приемем най-разпространената хипотеза, че става въпрос не за *руски*, а за *сурски* (т.е. сирийски) книги (вж. *Рушки букви*), ще направим един общ извод: посочените три фабулни момента бележат етапа на активна подготовка от страна на Константин Философ за същинския диспут, който му предстои в Хазарската земя. 4. Също в *Херсон* Константин Философ открива *мощите* на св. *Климент Римски*. 5. По време на пътуването е описана случката с хазарска войска, предвождана от хазарски *воевода*, който се готви да нападне християнски град. Разказано е как Константин Философ успява да го убеди да се оттегли. В този момент вече ясно е изразен конфликтът между другите религии (на които представители са *хазарите*) и християнското население (което живее в близост до *Хазарския каганат*). 6. Още една среща с нехристияни е сблъсъкът с *маджарите*. Те са враждебно настроени към мисията, но Константин Философ успява да укроти и тях. Тези шест отделни разказа ясно показват, че самото пътуване до *Хазарския каганат* е криело множество рискове и не е било едно безопасно пътешествие. Макар и да са пратеници на византийския император, мисионерите не са били защитени от нападения. Бързият ум, съобразителността и самообладанието на Константин Философ са качествата, които ги превеждат безопасно до целта на тяхното пътуване. 7. Последната отсечка от пътя до целта мисионерите преодоляват с пътуване по море от *Херсон* през *Меотийското езеро* до бреговете на *Хазарския каганат*. Там ги посреща представител на *кагана*. Вероятно той е изпратен, за да заведе византийската мисия в двора на своя владе-

тел, но именно този „опитен и хитър мъж“ влиза в разговор с Константин Философ и поставя първите въпроси, по които ще се води диспутът. А именно – защо византийците винаги се опират на библейското познание, а не излагат собствените си мисли.

Б. Влизайки при кагана, Константин Философ трябва да се справи със следващото предизвикателство – да отговори на въпроса какъв сан има. Въпросът му е зададен пряко и съдържа съмнение, че предводителят на византийската мисия е достатъчно значим в държавническата йерархия и опитен в диспутите, за да се изправи пред самия *каган*. Константин Философ отговаря с притча, казвайки, че е Адамов внук. С това той иска да напомни, че всеки е потомък на съгрешили-те и изгонени от Рая *Адам* и Ева и че знатността е в усилията на човека да си възвърне изгубената близост с Бога. Според ЖК притчата е разбрана и одобрена от хазарите. През този първи ден в двора на хазарския владетел на Константин Философ са зададени два основни въпроса: Защо Бог е един, но има три лица, и как може Девицата да зачене и да роди? Философът отговаря, като използва примери от живота и извежда доказателства чрез *Светото писание*, като избира сравненията преди всичко от книгите на Стария завет. Постъпва така, защото *хазарите* по това време изповядват юдейската вяра. При следващата среща, в която диспутът продължава (представена в гл. X), Константин Философ трябва да дискутира върху следните въпроси: 1. За разликата между закон и завет в *Библията* и за това какъв е Мойсеевият закон и как той се различава от Христовия. 2. Защо християните виждат в лицето на Иисус Месията, след като според *евреите*

Месията още не е дошъл на земята? 3. Защо последователите на Исус го приемат за богоизбран, когато той е само и единствено човек? 4. Защо християните отричат обрязването, когато самият Исус като роден *юдеин* не го е отрекъл? 5. Защо християните се покланят на идоли, като този въпрос е отнесен към почитанието на иконите. 6. Следващият въпрос е свързан с разясняването на позволените и непозволените храни. *Хазарите юдеи* излагат своите становища, като очакват Константин Философ да се съгласи с тях. Едно такова становище е: „Ние сме благословено семе от Сим и сме благословени от нашия отец Ной, а вие не сте“. На всички тези въпроси Константин Философ съумява да отговори с доказателства, които не може да бъдат оборени. Накрая житиеписецът обобщава, че „от многото прения ние, като ги съкратихме, изложихме тук само малко – колкото за знание“, и отправя към „осемте части на беседите на Константин Философ“, преведени и разделени от Методий. Наличието на записани беседи на философа до голяма степен обяснява защо диспутът с *хазарите юдеи* е много подробно предаден. Като цяло това води до непропорционалност на информацията, отделена за другите етапи от живота на Константин Философ. От съвременна анализаторска гледна точка най-важната мисия на славянския апостол е *Моравската мисия*, а в този план Хазарската остава встрани. Но стойността на документирания в житието диспут е изключителна. Наистина ще видим, че уменията на Константин Философ за словесна защита са на много високо ниво. Третата среща е между агиографският герой и *хазарите* от двора на *кагана*, почитащи исляма (гл. XI). Хазарите питат как може да се определи коя вяра е

най-добра и защо християните не признават авторитета на *Мохамед* като пророк. И тук философът отговаря с притчи или с позоваване върху старозаветните пророци (пророк *Даниил*). Крайният резултат от престоя на византийската мисия в Двора на хазарския *каган* е този, че са върнати на Империята 200 пленници.

В. По подобие на гл. VIII и IX, в които се разказва за пътя до *Хазарската земя*, цялата гл. XII, разказваща за обратния път към Византия, е изградена от самостоятелни фабулни елементи с нравствено-поучителен характер и епизоди за чудесата, извършени от св. Константин-Кирил. Това са: 1. Превръщането на горчивата вода в сладка при преминаването на пустинните земи; 2. Срещата с херсонския *архиепископ*, когото Константин Философ моли за благословия. Това се вижда странно на всички присъстващи, но от разказа става ясно, че философът прави това, защото е предугадил смъртта на херсонския духовник; 3. Епизодът във *Фул с Дървото Александър*.

Всичко, разказано от житиеписеца за Хазарската мисия, показва забележителната активност на Константин Философ, а неговите действия дават отражение на по-нататъшните събития на Кирило-Методиевата история. Участието на Методий не е предадено в подробности, но е важно неговото включване в Хазарската мисия, тъй като от този момент нататък дейността на двамата братя става обща чак до смъртта на св. Константин-Кирил в *Рим*.

(М.И.)

ХАЛИФ

В ЖК се казва, че халифът е господар на *сарацините*, който разполага с „голяма сила и несметно богатство“ (гл. VI). В превод „халиф“ означава наследник, има се предвид наследник на пророка *Мохамед*. Тази титла носи върховният владетел на Измаилтянското царство, по-известно като халифат (вж. *Арабски халифат*). Първият халиф се възкачва на престола през VII в. и до X в. халифатската институция се превръща във върховен религиозен и политически орган на всички мюсюлмани. През VIII в. е построен град Багдад като столица на халифата. Вероятно по време на *Сарацинската мисия*, в която участва Константин Философ, на престола е бил халиф Ал-Мутауакил (843–861) от династията на Абасидите, но името му не е споменато в ЖК.

(М.И.)

ХЕРСОН

За Херсон в ЖК се говори двукратно. На път за *Хазарския каганат* Константин Философ „изучи еврейския език и книжнина и преведе осемте части на граматиката, от което придоби по-голямо познание“ (гл. VIII). След завършване на *Хазарската мисия* философът отново преминава през Херсон и в ЖК е описана срещата му с *архиепископа* на града (гл. XII). Там Константин-Кирил намира и *моците* на св. *Климент Римски*, които изиграват важна роля по-нататък. Херсон (или Херсонес) се намира в югозападната част на Кримския полуостров и преди Христа е бил град-държава от елинистичен тип, разположен на *Черно море*. В началото на I в. влиза в територията на Римската империя, а от IV в.

се превръща във важна византийска крепост и е християнизиран. През VI в. засилва своето присъствие в рамките на Източната Римска империя, но в началото на VIII в. в Херсон вече започва да се усеща силната хазарска зависимост. По времето, когато през града преминава Константин Философ, Херсон е бил все още в пределите на Византийската империя, затова в него има и християнски *архиепископ*. Днес за този град свидетелстват археологическите останки в околността на съвременния град Севастопол.

(М.И.)

ЦАР (ИМПЕРАТОР)

С тази титла в ЖК се обозначава преди всичко византийският император *Михаил III* (842–867), но само веднъж тя е съчетана с името Михаил (гл. XIV). В останалите случаи той е наричан „царя“ или „гръцкия цар“ (не се използва „император“ или „василевс“). Има едно сведение от гл. III, че в столицата младият Константин се е обучавал заедно с царя. Става въпрос за 840 или 841 г., но изследователите на епохата с право се съмняват, че това сведение отговаря напълно на истината. За разговор между *логотета* и царицата се споменава в гл. IV, като тук безспорно се визира майката на *Михаил III* – империатрица Теодора (815–867), която по това време е била регент на непълнолетния си син. Многократно се срещат словосъчетания, които се отнасят за византийския император: „царски управник“ (гл. IV); „царски палати“ (гл. IV); „царска власт“ (гл. VIII); „царска помощ“ (гл. VIII). Титлата „цар“ в ЖК е използвана също за император *Константин*

Велики (гл. XIV), старозаветния владетел *Давид* (гл. XIII), както и за Христос (гл. X).

(М.И.)

ЦАРИГРАД (КОНСТАНТИНОПОЛ)

В книжовните паметници името на византийската столица е засвидетелствано и като Цариград (града на царя), и като Константинопол (града на *Константин Велики*). В преписите на ЖК топонимът „Цариград“ е използван три пъти (в гл. IV, V и XIII) и еднократно е употребено прилагателното „цариградски“ („цариградски патриарх“). Днес градът е известен като *Истанбул*, тъй като от 1453 г. той вече е столица на Османската империя (днес е най-големият град в Турция).

Император *Константин Велики* избира и преустройва за своя столица през 330 г. малкото градче Византион, намиращо се на брега на *Черно море*, като му дава съвършено друг облик. Когато в края на IV в. Римската империя окончателно се разпада на Източна и Западна, градът е обявен за столица на Източната Римска империя, известна в науката като Византийска империя. По-късно през VI в. император Юстиниан I (527–565 г.) изгражда толкова много дворци и църкви, че градът е възприеман като световно чудо. Преди всичко той издига величествената *църква „Света София“*, която също е спомената в ЖК. През IX в. Цариград (Константинопол) е многолик: едновременно средище на търговията и изобилието, фокус на културата, науката и изкуствата, но и на източноправославното монашество. В самия град и в околностите му има много *манастири*, между които особено

изтъкнат е Студийският *манастир* – център на монашеската благочестивост, литургичната поезия и религиозната наука.

(М.И.)

ЦИТАТИ И ЦИТИРАНЕ В ЖК

При използването на цитати авторът на ЖК се ръководи от общоприетите похвати на цитиране през Средновековието. Така за всеки средновековен писател *Библията* е основен източник на достоверност и авторитетност, затова често се цитира от нея или се правят сравнения между библейски личности и такива, които се срещат в житието. Цитатите може да бъдат точни или по памет. Цитатите се въвеждат с: „Давид казва: ...“, „В Евангелието е казано: ...“, „И пак в същото Евангелие“, „И пак: ...“, „И другаде: ...“, „Матей пък казва: ...“, „Също и Марко: ...“, „А апостолът е казал: ...“, или се използват други подобни конструкции. Не е лесно да бъдат идентифицирани цитираните библейски книги, а понякога трудността идва от цитирането по памет. Наред с библейските текстове се използват и авторитетни през Средновековието съчинения на Отците на Църквата, жития или други произведения. Често се правят препратки към някои идеи, прокарват се паралели, каквито са паралелите между св. Константин-Кирил и св. *Григорий Богослов*. Понякога се цитират тезите на противници на агиографския герой и части от техни произведения. Този познат риторически похват – да обориш противника с неговите съждения, е използван широко. Срещаме го и в ЖК. Константин Философ цитира *Корана* (в диспута си със *сарацините*) и често – старозаветни текстове (в диспута си с изповядващите юдаизма). Понякога

пълното разбиране на един средновековен текст (дори да е в превод на съвременен език) зависи от степента на информираност на читателя. Доколкото той познава и разпознава цитираните текстове, дотолкова схваща и произведението, което чете. Разбира се, фабулата в едно житие, каквото е ЖК, е интересна сама по себе си и без да се мисли за цитатите в него и за принципите на цитиране. Но винаги е по-добре да видим разказаните събития в дълбочина.

За справочника ние сме избрали да четем ЖК в отличния превод на един от най-добрите познавачи на старата ни българска литература Христо Кодов. На него дължим и точното определяне на цитатите в текста. Той ги отбелязва по следния начин: точно цитиране (Йоил 2:13); неточен цитат по определена библейска книга (по Прем. 7:29) и по-далечна реминисценция (според Бит. 1:26).

(М.И.)

ЦЪРКВА „СВЕТА МАРИЯ“, НАРЕЧЕНА „ЯСЛИ“

Това е първата църква (базилика) от петте римски църкви, посочени в гл. XVII на ЖК по следния начин: 1. „Църквата на Света Дева Мария, която се нарича „Ясли“, 2. „Църквата на свети апостол Петър“, 3. „Църквата на света Петровила“, 4. „Църквата на свети Андрей“, 5. „Църквата на свети апостол Павел“ (гл. XVII). Те са построени в по-ранни спрямо житието времена, а в по-късни – са обновявани. Две от тях днес не са запазени, а видът на останалите три не отговаря на първоначалния им строеж. Данните от житието обаче ясно ни показват, че изброените църкви са съществували

и действали през втората половина на IX в., когато светите братя Кирил и Методий са били там.

За църквата „Света Мария“ в ЖК е написано следното: „А папата, като прие славянските книги, освети ги и ги положи в църквата на Света Мария, която се нарича „Ясли“. Наречена е „Ясли“, тъй като в нея се намира дървена частичка от яслите, в които според преданието е било положено детето Иисус след раждането му. Затова символът на яслите е така значим в християнското почитание (подобно на символа на кръста). Макар и не във вида си от IX в., базиликата днес съществува и е известна като „Санта Мария Маджоре“. В нея е запазен споменът за осветяването на славянските книги, като са поставени паметни плочи от славянските народи, отбелязващи това събитие. Първата плоча е на български и италиански език, а с годините са поставени подобни паметни знаци и от словаци, сърби, хървати и македонци. Тази практика е засвидетелствана и в римската църква „Свети Климент“, която също пази не само спомена за св. Константин-Кирил, но и неговите *мощи* (вж. *Гроб на св. Константин-Кирил в Рим*). Връщайки се в IX в., е необходимо да подчертаем, че „Света Мария, наречена „Ясли“, е била със статут на папска базилика. Изследователите отбелязват, че тя е свързана с папа *Адриан II*, който е избран малко преди пристигането на Светите братя в *Рим* (на 14.XII.867 г.). Църквата „Св. Мария“ е била негово любимо място за духовен размисъл и молитва още преди това и от нея е тръгнала процесията в деня на встъпването му в длъжност.

(М.И.)

ЦЪРКВА „СВЕТА ПЕТРОНИЛА“

Църквата „Света Петронила“ е една от петте църкви в *Рим* (вж. *Църква „Света Мария, наречена „Ясли“*), в които според текста на ЖК е отслужена славянска *литургия* през 868 г.

Св. Петронила е християнска мъченица от I в., която е идентифицирана като дъщеря на апостол *Петър*. Знае се, че един от най-известните Христови *апостоли* е бил женен и вероятно е имал и деца. Но редица изследователи смятат света Петронила не за родна, а за духовна негова дъщеря и ученичка. Известно е, че през VIII в. в *Рим* вече е съществувала църквата на нейно име. През епохата на Италианския ренесанс сградата погрешно се е възприемала като храм на Аполон. Съборена е през XVI в. и теренът е влязъл в строежа на новата базилика „*Свети Петър*“, така че днес в *Рим* няма църква с името на св. Петронила. Светицата е почитана от Католическата църква на 31 май и е патрон на няколко други църкви в Италия.

(М.И.)

ЦЪРКВА „СВЕТА СОФИЯ“

Църквата „Света София“ в *Цариград*, посветена на *Божията премъдрост*, е главният и най-значим храм във *Византия*. Издигната е на мястото на по-стара базилика, която на два пъти е била опожарявана през V и VI в. Монументалният ѝ градеж се свързва с името на император Юстиниан I през VI в. Той издига в *Константинопол* най-голямата, най-високата и най-красивата църква – „Света София“, станала емблема на Византийска империя. Уникалната ѝ архитектура и забележителното ѝ художествено оформление

я правят едно от най-ценните и значителни творения на византийското изкуство. Наричана е още и Великата църква. В нея са служили *литургия* константинополските *патриарси* и се е провеждала коронацията на византийските императори. През вековете до падането на *Цариград* тя се е възприемала като отражение на небесното великолепие и царственост.

В ЖК църквата „Света София“ е включена в повествованието два пъти. Първото позоваване е в гл. IV, в която се казва, че младият Константин Философ е назначен на длъжността *библиотекар* на *патриарха* в „Света София“. Второто споменаване е в гл. XIII, когато след завръщането си от *Хазарската мисия* в съкровищницата към храма Константин Философ открива свещен потир с тайнствен надпис, който успява да разчете (вж. *Соломонова чаша*).

(Ц.Д.)

ЦЪРКВА „СВЕТИ АНДРЕЙ“

Църквата „Свети Андрей“ е една от петте църкви в *Рим*, в които според гл. XVII на ЖК е отслужена славянска *литургия* през 868 г. (вж. *Църква „Света Мария, наречена „Ясли“*). Днес е трудно да се каже къде точно в *Рим* се е намирала църквата „Св. Андрей“. Независимо че старите каталози отбелязват съществуването на няколко църкви с това име, повечето от тях датират от по-късно време спрямо събитията в ЖК и не са запазени. Има неуточнени сведения за съществуването на църква, посветена на св. апостол Андрей, близо до *църквата „Св. Петър“* в квартал на *Рим*, който в началото на XX в. е бил изцяло разрушен и преустроен.

(М.И.)

ЦЪРКВА „СВЕТИ АПОСТОЛИ“

Базиликата е посветена на Христовите *апостоли* и е построена като църква-мавзолей от император *Константин Велики* още през IV в. Той съгражда в нея саркофаг, в който да бъде погребан. Църквата „Свети Апостоли“ е обновена по времето на император Юстиниан I (527–565 г.), като до 1028 г. остава място за погребение (мавзолей) на византийските императори. След превземането на *Цариград* през 1453 г. църквата „Свети Апостоли“ за около десетилетие става седалище на Вселенската патриаршия, но след това е разрушена и никога повече не е възстановявана.

В ЖК „Свети Апостоли“ се споменава само в гл. XIII като църквата, в която след завръщането от *Хазарската мисия* Константин Философ се оттегля, за да живее в безмълвие: „А философът си отиде в Цариград и след като се яви при царя, остана да живее в безмълвие при църквата на светите апостоли, молейки се на Бога“. След това изречение веднага започва разказът за *Соломоновата чаша*, който обаче е ситуиран в друг цариградски храм – църквата „*Света София*“ (срв. и *Соломонова чаша*).

(Ц.Д.)

ЦЪРКВА „СВЕТИ КЛИМЕНТ“

Църквата „Свети Климент“ се споменава само в гл. XVIII на ЖК като мястото, където е погребан св. Константин-Кирил.

Първата църква, посветена на св. *Климент Римски*, датира от IV в. и както отбелязват изследователите, е построена на мястото, където е бил родният дом на светеца. На любите-

лите на историята и религиите вероятно ще им е интересно да узнаят, че в основите ѝ има светилище на древноиранския бог Митра, култът към когото е бил много популярен и в Римската империя преди приемане на християнството. През XI в. църквата „Св. Климент“ е опожарена и разрушена, а по-късно поради известно пропадане на нивото на улицата почти изчезва. През XII в. е построена новата църква. Затова днес се различават две нива: старата църква (старата базилика) остава в подземната част, а новата е изградена над нея. Църквата „Свети Климент“ в *Рим* днес е действаща и е част от *манастир*, в който живеят монаси от ирландския доминикански орден. За нас като българи тя има особено значение, защото в нея е погребан създателят на нашата писменост. Интерес представляват и стенописните изображения, които се свързват със св. Константин-Кирил и св. Методий.

(М.И.)

ЦЪРКВА „СВЕТИ ПАВЕЛ“

Църквата „Свети Павел“ е една от петте църкви в *Рим*, в които според текста на ЖК е отслужена славянска *литургия* през 868 г. (вж. *Църква „Света Мария, наречена „Ясли“*). Днес в *Рим* има три действащи църкви, посветени на апостол *Павел*, но ръководейки се от казаното в ЖК: „...оттам пък в църквата на Великия вселенски учител апостол Павел. И пяха цяла нощ, като славословеха Бога на славянски език, а на сутринта служиха пак литургия над светия му гроб...“, вероятно в него се визира църквата „Св. Павел извън стени-те“. Тя е построена през IV в. в епохата на император *Константин Велики* на мястото, на което апостол *Павел* е бил

погребан. В рамките на IV в. сградата е била няколко пъти разширявана и преустройвана художествено. От VIII в. грижите за църквата и църковния живот са поверени на бенедиктинските монаси от абатството „Св. Павел извън стените“. Днес базилика „Свети Павел извън стените“ е една от четирите папски базилики в Рим, втората по големина след „Свети Петър“ във Ватикана.

(М.И.)

ЦЪРКВА „СВЕТИ ПЕТЪР“

Църквата „Свети Петър“ е една от петте църкви в Рим, в които според текста на ЖК е отслужена славянска литургия през 868 г. (вж. Църква „Света Мария, наречена „Ясли“). Според църковната история апостол *Петър*, който е приет за първи римски *papa*, е убит мъченически през 64 г. и погребан на мястото, на което първоначално е построен малък храм. През IV в. (между 319 и 333 г.) император *Константин Велики* построява по-голяма църква (базилика), посветена на апостол *Петър*. Сегашната величествена сграда е проектирана и построена по времето на Италианския ренесанс (между 1506 и 1626 г.). През 1939 г. един от римските *papi* предприема десетгодишни археологически изследвания в дълбочина на църквата, като достига до пластове от IX в. – века на светите братя Кирил и Методий.

(М.И.)

ЧАСОВЕ

Часове (или *Последования на часовете*) са църковни служби от денонощния богослужебен кръг, които се извърш-

ват в определено време на денонощието – в първия, третия, шестия и деветия час на деня, но според древното изчисление на времето на деня и нощта. В съвременността първи, трети, шести и девети час отговарят на 6, 9, 12 и 15 часа. Службата на всеки от часовете изразява някаква основна идея или възпоменава някое събитие от Новия завет. Първият час повтаря донякъде идеята на *Ўтренята* за благославяне началото на деня, третият час напомня за слизането на Светия Дух над апостолите, описано в новозаветната книга Деяния на светите апостоли (Деян. 2:15), темата на шестия час е Христовото разпятие, а на деветия – кръстната му смърт. Последованието на часовете включва молитви, песнопения и четене на псалми. В гл. XV на ЖК се казва, че когато пристигнал в *Моравия*, Константин-Кирил превел часовете като част от „целия църковен чин“; на същото място са посочени и другите преведени от него служби (срв. *Ўтреня*; *Часове*; *Вечерна*; *Повечерие*; *Литургия*). За „служба на първия час“ се споменава и в гл. VIII: „В първия час, когато си правеше молитвата, нападнаха го маджари, които виеха като вълци и искаха да го убият. Но той не се уплаши и не изостави молитвата си, а само казваше „Господи, помилуй“ – защото беше свършил вече службата [на първия час]“.

(Ц.Д.)

ЧЕРВЕНО МОРЕ

Споменаваното в *Библията* Червено море географски не се припокрива напълно с морето, което днес познаваме като Червено море. Топонимът „Червено море“ (евр. Ям Суф – „Тръстиково море“) в Стария завет се отнася вероятно и към

едно от езерата, намиращи се на север от залива Суец (т.нар. Горчиви езера), и към заливите Суец и Акаба (в северната част на Червено море), и към същинското Червено море.

Червено море се среща в гл. X в ЖК в библейски цитат по две старозаветни книги – Изход и Второзаконие.

(Ц.Д.)

ЧИСЛА И ДАТИ (РЕАЛНИ И СИМВОЛИЧНИ)

ЖК може да бъде анализирано в различни аспекти, един от които е проследяването на числата като точна датираща информация и като символи. Вниманието към числата е важно, тъй като човечеството от много далечна древност до днес е съзнавало, че те обозначават не само количество, но носят в себе си определена символика. Вероятно така е мислел и житиеписецът, създал ЖК. В тази рубрика ще посочим накратко всяко едно числово позоваване в ЖК.

1

Символиката на числото 1 (на единицата) присъства в ЖК, като се свързва с единството на Бога. Бог е един в три лица. Изясняването на Бога посредством неговото триединство е най-сложният догмат в християнството: „Отец, Слово и Дух – три лица в едно същество“ (гл. VI); казва се още, че Бог е един: „познаваме единия Бог“ (гл. VIII). Затова по време на *Сарацинската* и на *Хазарската мисия* Константин Философ неведнъж образно обяснява триединството на християнския Бог (например в гл. IX).

3

Триединство: триединството на Бога, или казано по друг начин – Светата Троица, е основен християнски по-

стулат, който Константин Философ обяснява многократно в своите мисии – най-вече в *Сарацинската* и *Хазарската* (срв. **1**) (гл. VI; IX).

Триезичници: вж. *триезичници* (гл. XV; XVI; XVIII).

3 месеца: за три месеца младежът Константин усвоява граматиката: „Когато дойде в Цариград, дадох го на учителите да се учи. В три месеца той усвои граматиката и се зае с другите науки“ (гл. IV).

3 месеца: срещаме указанието за забрана за три месеца в един от неясните пасаж на ЖК: „Ако някой пък убие човек, три месеца да пие от дървена чаша, а до стъклена да се не докосва“ (гл. XV). За този пасаж са изказани различни хипотези, които се базират най-вече на съмнението, че за убийството на човек наказанието е толкова несъответствено. Предполага се, че вероятно на мястото на „човек“ в първообраза на житийния текст е стояла друга дума, визираща друго живо същество от по-нисш ранг.

Трижди: трикратното повторение на дума или действие има чудодейна сила на утвърждаване. Трижди може да утвърди благословия или анатема (отхвърляне, отрицание). В ЖК се среща като съставка на прилагателното „триждипроклет“: „Когато Божието учение взе да се шири, злият и открай време завистлив триждипроклет дявол не изтърпя това добро...“ (гл. XV).

5

Петима души: „Иди и повикай поне петима души сиромаси и очаквай Божията помощ“ (гл. VII).

5 думи: „...но в църквата предпочитам да кажа пет думи разбрани, за да поуча другите, нежели хиляди думи на [непознат] език“. (гл. XVI).

6

В ЖК има един момент, в който младият Константин Философ заминава и се скрива от всички в един *манастир*. Житиеписецът съобщава следното: „Търсиха го шест месеца и едва го намериха“ (гл. IV). Вероятно е посочен реалният срок на Константиновото отсъствие. В библейски контекст 6 е числото на създанието – за шест дни Бог създава света – производението на старобългарския книжовник Йоан Екзарх „Шестоднев“ е своеобразно тълкувание на този библейски сюжет. В тази светлина 6-те месеца може да се възприемат като време за размисъл по отношение на избора на житейски път от страна на младия Константин и като време на сътворение на житейската му програма за действие.

7

Във всички религии числото 7 е едно от най-използваните. Могат да се привлекат множество примери, но е достатъчно да погледнем в текста, за да кажем, че ЖК не прави изключение. И както в повечето случаи е трудно да се отграничи кога една информация е исторически достоверна и кога е само заимстван цитат или символ.

Седмото дете: „Като живееше със съпругата си, роди ха му се седем деца, от които най-малкият, седмият, беше Константин Философ, нашият наставник и учител“ (гл. II). Може би никога изследователите няма да разберат така ли е било в действителност, или житиеписецът иска да подчертае изключителността на детето Константин.

7 години (за възраст): „Когато беше на седем години, детето сънува сън и го разказа на татко си и на майка си“ (гл. III). Повечето от читателите се учудват, че посланието на съня е свързано с идеята за женитба. Невръстният Константин е подтикнат да избере девойка за своя съпруга и помощница. Тук обаче не става въпрос за буквалния акт на женитба, а за идеята за мистичната женитба между Константин и Божествената премъдрост (срв. *София, Премъдрост Божия*).

7 епископи: „епископ Арсений, който беше един от седемте епископи“ (гл. XVII).

7 дни: „Прочее, папата нареди да го положат в ковчег и да заковат ковчега с железни гвоздеи. И така го държа седем дни, готвейки го за път“ (гл. XVIII).

Числото 7 носи християнска символика, но в същото време съдържа в себе си и старата антична предхристиянска практика човешкият живот да се поделва на седемгодишни цикли. В по-близката до християнските времена древност я намираме отразена у античните *гърци* Хипократ, Платон, Аристотел, както и у Гален. Средновековните християнски автори също са приемали цикъла от 7 години за много важен за изграждането на човека и проектиран първоначално от Божия разум. Те са приемали, че винаги началото и краят на 7-годишния цикъл отбелязват централни събития, водещи до промяна в живота на човека. Колкото по-изключителен е човекът, толкова по-ясно са изразени етапите в неговия живот. Този числов модел допълва реконструкцията на живота на св. Константин-Кирил. Отправната ни точка е указанието за неговата смърт: на 14 февруари 869 г. той е бил на 42 години,

но в същото време и информацията в първите глави на ЖК: какво се е случило с него, когато е бил на 7 и на 14 години.

8

8 части на еврейската граматика: в ЖК е дадена следната информация: „Като стигна в Херсон, той изучи еврейския език и книжнина и преведе осемте части на граматиката, от което придоби по-голямо познание“ (гл. VIII). Тя вероятно отразява някаква конкретна подялба на осем части (дяла), но днес не може да се каже за какво точно става дума.

8 части на беседите на Константин-Кирил: „От многото прения ние, като ги съкратихме, изложихме тук само малко – колкото за знание; а който иска да подири тези беседи както са, в пълнота, ще ги намери в съчиненията му, които преведе нашият учител архиепископ Методий, като ги раздели на осем части“. И тук е много трудно да се уточни освен за пренията с хазарите за кои други съчинения става дума. Дори и те да са били запазени през Средновековието, не са достигнали до нас.

По принцип числото 8 носи богата символика, но едва ли в посочените два случая трябва да тълкуваме информацията символно.

9

Числото 9 е много застъпено в предхристиянската и християнската символика. Тълкува се като число на завършека и спасението, може да се каже, че в него е заложена идеята за край на нещо, на затваряне. Сложността на числото 9 идва и от това, че то съдържа в себе си числото 3. В ЖК откриване следните употреби:

9 гряха: „И не само това говореха те, но проповядваха още и други безчестия, като казваха, че под земята живеят велеглави човеци, че всяка гад е дяволско творение, и че кой-то убие змия, ще се избави от девет гряха“ (гл. XV). Макар че пасажът изобилства от неясноти, трябва да се обърне внимание, че не става въпрос за общоприетите според католическата християнска етика грехове, които са 7 на брой (похот, чревугодие, алчност, леност, гняв, завист, горделивост). В ЖК „ще се избави от 9 гряха“ предвид символиката на числото 9, означаваща завършване, приключване, затваряне, и вероятно има значение на „ще се избави от всички грехове за вечни времена“.

10

Числото 10 носи идеята за цялостност и завършеност, както и за наличие на Божествен ред и промисъл. В този смисъл трябва да се тълкува първото появяване на числото в ЖК.

10 жълтици: „Като наближи време за обяд, неочаквано дойде един мъж и донесе цял товар от всякакви ястия и десет жълтици“ (гл. VII).

10 названия за изображения: „Научете се най-наред да различавате имената – що е образ и що е идол. И като разберете, не нападайте християните. Защото във вашия език има десет названия за такова изображение. Ще ви попитам и аз: Скинията, която Мойсей видя на планината и донесе долу на земята, не беше ли образ? И не беше ли образ на тоя образ онова точно подобие, което той изкусно направи от дървени сглобки и кожи, и вълна, и с изящни херувими“ (гл. X).

12

12-ата година от Соломоновото царуване: „А след това беше написано числото деветстотин и девет. Философът, като пресметна подробно, намери, че от дванадесетата година на Соломоновото царуване до Рождество Христово има деветстотин и девет години. Тъй че това е пророчество за Христа“ (гл. XIII). Срв. *Соломонова чаша*.

14

Когато за родителите на Константин Философ се казва, че 14 години са живели в безбрачие, това е информация, която има силата на обет, даден пред Бога. Тъй като тяхното решение идва след раждането на последното им, седмо дете, в агиографски план по този начин се подчертава съзнанието за негова изключителна надареност за духовни подвизи. В тази връзка обръщаме внимание, че числото 14 екратно на 7, т.е. съдържа 7 в себе си и по този начин показва някаква символична зависимост, която беше посочена по-горе (срв. 7): Константин е 7-ото дете, на 7 години сънува съня на своето духовно посвещение, 14 години след раждането му умира и баща му Лъв.

14 ФЕВРУАРИ 869 ГОДИНА

Това е възможно най-точната дата в цялото житие. Информацията е посочена в гл. XVIII. Срв. тук **42 години**.

Обикновено в житийните текстове не се посочва датата на раждане на агиографския герой, но почти винаги се посочва дата на смъртта му, която става и дата на неговото църковно почитание.

24 ГОДИНИ (ВЪЗРАСТ)

Когато в житието се говори за подготовката на *Сарацинската мисия*, житиеписецът отбелязва следната информация: „Тогава философът беше на двадесет и четири години“ (гл. VI). Според тази информация мисията е започнала през 851 г. Би трябвало да не се съмняваме в казаното, но редица изследователи са на мнение, че византийска мисия до *Арабския халифат* през тази година не е имало, тя е била през 856 г., а тогава Константин Философ е бил на 29 години.

33

Символично числото 33 се свързва с възрастта на Христос и може да го наречем Христово число – срв. например устойчивото словосъчетание „Христова възраст“. Затова, когато в ЖК се казва, че „философът взе секирата и като удари тридесет и три пъти, заповяда на всички да сечат, да го изкоренят и да го изгорят“ (гл. VIII), се има предвид, че тези 33 удара са свидетелство за приобщеността му към Сина Господен Иисус – така той, въоръжен с Христовата сила, отсича старото езическо вярване. В някои други преписи ударите на Константин Философ са не 33, а 3. И в този случай се влага символика, но тя визира връзка с Божествената сила на Светата Троица.

40

40 месеца: „Като прекара четиридесет месеца в Моравия, той отиде да посвети учениците си“ (гл. XV). За известно разминаване на информацията може да говорим само при сравнение с ЖМ, където се казва, че престоят е продължил 3 години. Разликата между 40 месеца (= 3 години и 4 месеца) и 3 години не е особено голяма, но ни дава основание

да мислим, че и в този случай числото 40 е повече символно, отколкото реално отговарящо на историческата истина. Това число отбелязва завършек на самостоятелен житейски цикъл или завършек на определена дейност, разрешаване на някаква задача и нейното завършване. Това завършване дава възможност за преминаване на ново духовно равнище.

42 години: имаме всички основания да приемем информацията от гл. XVIII на ЖК, че св. Константин-Кирил е починал на 42 години, за вярна.

50

50 ученици: „По пътя го прие Коцел, панонският княз, който, желайки силно да усвои славянските книги, даде му около петдесет ученици да се учат на тях“ (XV). Нямаме основание да се съмняваме в достоверността на информацията. Само ще отбележим, че многократно в житието е посочено, че той работи и пътува със своите *ученици* и помощници, но никога техният брой не е указан.

50 дни: „На следния ден той прие светия монашески образ, и като прибави светлина към светлина, нарече се с името Кирил. И в този [монашески] чин прекара петдесет дни“ (XVIII). В символно отношение числото 50 бележи етап на духовно освобождение и радост от направения избор. Ако в този случай информацията не е реална, а символна, тя определено се подкрепя от думите на св. Константин-Кирил в момента, когато изрича предсмъртната си молитва.

200

200 души покръстени: „Тогаво около двеста души от тях се покръстиха, като се отказаха от поганските мерзости и от беззаконните женитби“ (гл. XI).

200 души пленници: „Когато изпращаше философа, каганът му даваше много дарове, но той не прие, а само каза: „Дай ми колкото имаш тук гръцки пленници; то ми е по-скъпо от всички дарове“. Събраха до двеста души и му ги предадоха“ (гл. XI).

Би трябвало да приемем, че и в двата случая посоченият брой е точен.

900

900 души пленници: „...не взе нито от Ростислав, нито от Коцел ни злато, ни сребро, ни друго нещо, а само измоли от двамата деветстотин души пленници и ги освободи“ (гл. XV).

909

909 години: „А след това беше написано числото деветстотин и девет. Философът, като пресметна подробно, намери, че от дванадесетата година на Соломоновото царуване до Рождество Христово има деветстотин и девет години. Тъй че това е пророчество за Христа“ (гл. XIII). Срв. *Соломонова чаша*.

1054 година

Годината, в която Църквата окончателно се разделя на Източна (Православна), управлявана от Цариградския *патриарх*, и Западна (Католическа), управлявана от апостолския наместник – *папата*. Използва се терминът „схизма“, което на гръцки означава „разделяне, разцепление, разкол“.

Чисто исторически това събитие няма как да е отразено в ЖК. Редица изследователи обаче разглеждат събитията около създаването на славянската *азбука* и приемането на

славянското богослужение като стъпка в тази посока. Във всички случаи светите братя Константин-Кирил и Методий трябва да се съобразяват с решенията на двата църковни центъра: *Цариград* (който ги изпраща) и *Рим* (където пред папската власт трябва да дават отговор за своите действия).

(М.И.)

ЧУЖДЕНЕЦ, ЧУЖДЕНЦИ

В ЖК три пъти се въвежда образът на чужденеца: 1. В гл. III, когато момчето Константин моли опитния в граматиката чужденец да го обучи добре в граматическото изкуство; 2. В гл. IV, когато младият Константин Философ получава преподавателската катедра във *Висшето училище в Цариград*, за да обучава *местни* и чужденци; 3. В гл. XVI, когато по време на *Венецианския диспут* Константин Философ обяснява необходимостта да се общува на разбираем език чрез думите на апостол *Павел* от Първо послание към коринтяните: „*ако аз не разбирам смисъла на думите, ще бъда чужденец за говорещия, а и говорещият ще бъде за мене чужденец*“. През епохата на Средновековието чужденецът винаги е имал особения статут на външен в обществото на *местните*. Чуждостта остава негова характеристика. Дори и когато той полага усилия да се адаптира и впише в средата, подозрението към него като към външен остава понякога до края на живота му. Това е така дори и в големите империи каквато е Византийската, в които до известна степен етническите (народностните) различия се заличават след приемане на християнско кръщение.

(М.И.)

ЮДА

Името Юда се среща често в библейските книги на Стария и Новия завет. Споменатият в гл. X на ЖК Юда е четвъртият син на *Яков*. Той е родоначалник на Юдовото племе, което заедно с Вениаминовото основават Южното царство *Юдея*. Също в гл. X двукратно е използвано и прилагателното Юдов („мъжете Юдови“, „земята Юдова“).

(Ц.Д.)

ЮДЕЯ; ЮДЕИН, ЮДЕИ

След смъртта на цар Соломон израилското царство се разделя на две. Десет от дванадесетте племена се отделят от държавата и основават Северното царство, т.нар. *Израил*. Останалите два рода – на *Юда* и на Вениамин, формират Южното царство, т.нар. Юдея. Дългата история на Юдея е наситена със събития. След Вавилонския плен (597–539/538 г. пр.Хр.) Юдея преживява персийско господство (539/538–332 г. пр.Хр.), елинистично господство (332–63 г. пр.Хр.) и римско господство (63 г. пр.Хр. – 135 г. сл.Хр.). По време на римското управление с името Юдея се назовава както цяла Палестина, заедно с Галилея и *Самария*, така и само Юдея без последните две области. Юдея престава да съществува след въстанието на Бар-Кохба през 135 г. сл.Хр. С понятието „юдеин“ се назовава човек от царство Юдея или човек, приел юдаизма (прозелит). В Новия завет „юдеи“ са назовани изповядващите юдаизма и техните водачи.

В ЖК думата „Юдея“ не се използва, но се среща прилагателното – срв. „юдейска гордост“. Честа употреба (8 пъти) има наименованието „юдеи“ (срв. *Евреин, евреи – еврейски*).

(Ц.Д.)

ЯКОВ (ИЗРАИЛ)

Яков е библейски старозаветен *патриарх*, родоначалник на дванадесетте израилеви племена (наричани в *Библията* още колена). Името си *Израил* получава от Бога, а впоследствие с това име започват да се наричат и неговите потомци – израилтяни, синове Израилеви. Срещат се и изрази като „дом Израилев“, „народа на Израил“, „деца Израилеви“.

В ЖК името на Яков се споменава пет пъти в диспута при хазарския *каган* (гл. X).

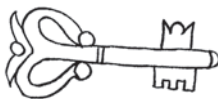
(Ц.Д.)

ЯФЕТ

Яфет е един от тримата синове на библейския праотец *Ной*. Той е приеман за родоначалник на множество племена, населили впоследствие предимно континента Европа.

В ЖК името на Яфет е споменато два пъти в диспута при хазарския *каган* наред с имената на баща му *Ной* и брат му *Сим* (гл. X).

(Ц.Д.)

Ч А С Т II
ПРОСТРАННО ЖИТИЕ
НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ
ТЕКСТ

УКАЗАНИЯ ЗА ЧЕТЕНЕ НА ТЕКСТА НА ЖК

През ХХ в. са направени няколко превода на ЖК от старобългарски на новобългарски език, някои от които през годините са преиздавани и преработвани. Може да попаднем на тези издания в нашата фамилна библиотека, в читалищната или в училищната библиотека, в някоя антикварна книжарница или в интернет. Добре е да сме информирани в този случай какво държим в ръцете си, какъв превод четем и ползваме. Това не е без значение, тъй като на всички ни е известно, че преводите, направени от различни преводачи, не могат да бъдат еднакви – между тях винаги ще има известни, макар и малки, разлики. Времето, в което са правени преводите, също говори много, тъй като по един или друг начин и то също дава своето отражение. В случаи като нашия, когато се превежда от стар на нов език, зависи също и от кой точно средновековен препис на творбата е направен преводът – разбира се, не от всички съществуващи преписи са правени преводи.

В нашите училища текстът на ЖК се чете, преподава и анализира в новобългарския превод на отличния познавач на средновековното ни книжно наследство Христо Кодов. Затова в част II на Помагалото публикуваме именно него. Текстът е публикуван в пълнота без съкращения.

Ще дадем няколко кратки пояснения и указания, свързани с четенето на творбата:

1. Текстът е поделен на 18 глави още през 1851 г. от първия издател на житието словака Павел Йозеф Шафарик. По-късно в научните издания тази практика се спазва, но в новобългарските преводи не е така често застъпена. Тук я възвръщаме за удобство. Така в случаите, когато се позоваваме на цитати в рубриките в Част I, винаги отбелязваме и съответната глава, от която е цитатът – по този начин много лесно може да бъдат открити съответните места в текста.

2. Пропуснати и неясни места в текста Христо Кодов допълва смислово, като допълненията въвежда с квадратни скоби. Запазваме тази практика и тук.

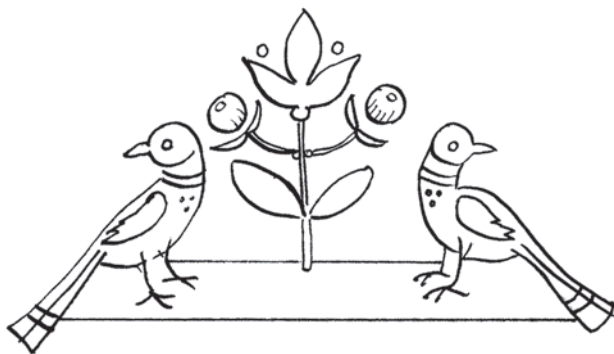
3. В ЖК са използвани многобройни библейски цитати. Средновековният автор не си поставя за цел да посочва детайлно тези цитати. Заслуга на Христо Кодов е, че в новобългарския превод той идентифицира източниците и ги отбелязва по следния начин: въвежда цитатите в кавички и в курсив, а в скоби посочва цитираната библейска книга; при точно цитиране той отбелязва книгата и съответните глава и стих (Йоил 2:13); при неточен цитат въвежда с предлога „по“ (по Прем. 7:29); при по-далечна реминисценция – със „според“ (според Бит. 1:26). Тук запазваме тази практика, като пренасяме цитатите в бележки под линия. Спряхме се на тази графична организация на текста с оглед на по-лекото му възприемане и открояването на използваните библейски книги.

4. В превода си Христо Кодов е запазил някои падежни форми, които вече не се употребяват активно в съвременния български език. Позволяваме си да отстраним някои от тях, които днес звучат архаично. Например: „Ние открай време познаваме *единого Бога*“ става „Ние открай време познаваме *единия Бог*“; „Надявам се на свети *Климент*“ става „Надявам се на свети *Климент*“; „като написа до *Ростислава*“ става „като написа до *Ростислав*“ и др.

5. На две-три места си позволяваме да дадем по-съвременна форма на думите, от тези, които е избрал в превода си Христо Кодов. Тази наша намеса е незначителна, но за коректност отбелязваме местата в бележки под линия.

6. Също в бележки под линия се изясняват малко на брой отделни по-стари думи и неясни изрази, за които не сме намерили основание да оформяме отделни рубрики в Част I.

7. За всички любознателни читатели в Приложение 3 сме се постарали да съберем информацията за другите съществуващи преводи на ЖК на съвременен български език и техните издания, публикувани в България от 1912 г. насам.

ЖИТИЕ И ДЕЯНИЯ НА БЛАЖЕНИЯ НАШ УЧИТЕЛ КОНСТАНТИН ФИЛОСОФ, ПЪРВИЯ НАСТАВНИК НА СЛАВЯНСКОТО ПЛЕМЕ

I.

*Милостивият и щедър Бог*¹, който очаква хората да се покаят, та всички да се спасят и да достигнат до познание на истината² – защото Той не иска смъртта на грешника, а покаяние и живот³, макар че човекът твърде много клони към зло, – не оставя човешкия род да отпадне поради слабост, да се поддаде на дяволска съблазън и да погине, но през всички времена и години, както отначало, така и сега, не престава да ни прави много благодеяния: най-напред чрез патриарсите и отците, след тях – чрез пророците, а подир тях – чрез апостолите и мъчениците, чрез праведните мъже и учители, като ги избира от този многометежен живот. Защото Господ познава своите люде, които са негови, както е казал: „*Моите овци чуват моя глас, и аз ги познавам и ги зова по име; и те вървят след мене, и аз им давам живот вечен*“⁴. Това той стори и в наше време, като ни издигна такъв учител, който просвети нашето племе, което поради слабост или по-право поради дяволска измама си беше помрачило разума и не искаше да ходи в светлината на Божиите заповеди⁵. Прочее, ние излагаме неговото житие, което, макар и накратко, ни

¹ Пс. 102:8, 110:4; Йоил 2:13.

² I Тим. 2:4.

³ Йезек. 33:11.

⁴ Йо. 10:27–28.

⁵ Пс. 77:10; Ис. 42:24; Варух 4:13 и др.

показва какъв беше той, та който иска, като слуша това, да му подражава, като възприеме бодростта и отхвърли леността, както е рекъл апостолът: „*Подражавайте на мене, както и аз на Христа*“⁶.

II.

В град Солун имаше един благороден и богат мъж на име Лъв, който заемаше друнгарска длъжност под властта на стратега. Той беше благоверен и праведен и спазваше напълно всички Божии заповеди, както някога Йов. Като живееше със съпругата си, родиха му се седем деца, от които най-малкият, седмият, беше Константин Философ, нашият наставник и учител. Когато майка му го роди, дадоха го на дойка да го кърми, но детето никак не искаше да поеме чуждата гърд освен майчината си, чак докато беше откърмено. Това стана по Божия промисъл, за да бъде добрата издънка от добър корен отхранена с чисто мляко. След това тези добри родители решиха да не се събират вече, въздържайки се помежду си; и така проживяха в Господа като брат и сестра 14 години, докато ги раздели смъртта, без никак да нарушат обета си.

Когато бащата щеше вече да се представи пред Божия съд, майката оплакваше това дете, казвайки: „За нищо друго не се грижа, освен за това дете – как ще се устрои“. А той ѝ рече: „Вярвай ми, жено, надея се⁷ на Бога, че той ще му даде такъв баща и настойник, който устройва всички християни“. Това се и сбъдна.

⁶ I Кор. 4:1, 11:1.

⁷ Надявам се.

III.

Когато беше на седем години, детето сънува сън и го разказа на татко си и на майка си, думайки: „Стратегът събра всички девойки от нашия град и ми рече: „Избери си от тях, която искаш твоя връстница за съпруга и помощница“. Аз, като се огледах и разгледах всички, видях една най-красива между тях, със светнало лице и богато украсена със златни мъниста, с бисери и с всякакви украшения. Името ѝ беше София, сиреч Премъдрост. Нея избрах“. Като чуха тези думи, родителите му казаха: „Сине, пази заповедта на баща си и не отхвърляй поуката на майка си⁸, защото заповедта на закона е светилник и светлина⁹. Кажу ми Премъдростта „Бъди ми сестра“ и направи мъдростта своя сродница¹⁰. Защото Премъдростта сияе повече от слънцето¹¹, и ако вземеш нея за съпруга, с нея ще се избавиш от много беди¹²“.

Когато го дадох на учение, той с бистрата си памет преуспяваше в науката повече от всички други ученици, та беше за почуда на всички.

Един ден, според както беше обичай у богаташките деца да си устройват забавления с лов, излезе и той с връстниците си на полето, като взе своя сокол¹³. Щом го пусна, яви се по

⁸ Прит. 6:20.

⁹ Прит. 6:23.

¹⁰ Прит. 7:4.

¹¹ По Прем. 7:29.

¹² По Прем. 8:2, 8:9, 10:9.

¹³ В преписа старата дума „крагуй“ част от преводачите предават като „ястреб“, а други – както е тук, в превода на Христо Кодов – като „сокол“.

Божие усмотрение вятър, грабна сокола¹⁴ и го отнесе. От това момчето изпадна в униние и скръб и два дни не яде нищо. Тъй милостивият Бог със своето човеколюбие, като не искаше детето да привикне на житейски удоволствия, лесно го улови, както едно време беше уловил чрез елен Плакида по време на лов, така [улови] сега и Константин чрез сокол¹⁵. А той, като се замисли върху суетата на този живот, окайваше го, думайки: „Такъв ли е този живот, та вместо радост настъпва скръб? От днес ще поема друг път, който е по-добър от този, и няма да прахосвам дните си в шума на този живот“. И отдавайки се на наука, той си седеше вкъщи и учеше наизуст писанията на свети Григорий Богослов. Нарисува на стената кръстен знак и написа такава похвала на свети Григорий:

„О, Григорие, човече по тяло и ангеле по дух! Ти, бидейки човек по тяло, наистина се явяваш като ангел, защото твоите уста, като устата на един от серафимите, прославят Бога и просвещават цялата вселена чрез изяснение на правата вяра. Приеми, прочее, и мене, който коленича пред Тебе с вяра и любов, и ми бъди учител и просветител!“.

Такива слова изричаше Константин.

Вдълбочавайки се в много от беседите [на Григорий Богослов] и в тяхната голяма мъдрост, като не можеше да разбере дълбочината на смисъла, изпадна в голямо униние. А там имаше един чужденец, който беше опитен в граматиката. Отиде при него, падна в краката му, откриваше му душата си и го молеше: „Научи ме добре на граматическото изкуство“.

¹⁴ В преписа на това място е използвано местоимение.

¹⁵ Вж. бел. 13.

А той, *погребвайки своя талант*¹⁶, му рече: „Момко, не си хаби труда, зарекъл съм се до края на живота си да не уча никого на това“. Но момчето пак го молеше със сълзи на очи: „Вземи целия дял, който ми се пада от бащиния ми дом, но ме научи“. Но той не искаше да го послуша и Константин си отиде вкъщи и пребиваваше в молитва, за да постигне желанието на сърцето си.

Но скоро *Бог изпълни желанието на ония, които му се боят*¹⁷. Царският управник, който се нарича логотет, като чу за неговите дарби, за неговата мъдрост и прилежно учение, което беше вродено у него, прати да го повикат, та да се учи с царя. Като чу това, момчето се запъти с радост и тръгвайки на път, коленичи и отправи молитва към Бога, думайки: „*Боже на отците ни и Господи на милостта, който си направил всичко със словото си, и с премъдростта си си създал човека да владее над сътворените от тебе твари*¹⁸! *Дай ми намиращата се край твоя престол премъдрост*¹⁹, за да разбирам каква е твоята воля и да се спася²⁰. *Защото аз съм твой раб и син на твоята рабиня*“²¹. И като изрече докрай тази Соломонова молитва, стана и каза „Амин!“.

¹⁶ По Мт. 25:18.

¹⁷ По Пс.144:19.

¹⁸ Прем. 9:1–2.

¹⁹ Прем. 9:4.

²⁰ По Прем. 9:10, 9:19.

²¹ Прем. 9:5.

IV.

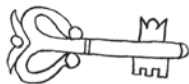
Когато дойде в Цариград, дадох го на учители да се учи. В три месеца той усвои граматиката и се зае с другите науки: изучи Омир и геометрията, а при Лъв и при Фотий – диалектиката и всички философски науки, а освен тях и реторика, и аритметика, и астрономия, и музика, и всички други елински изкуства. И тъй бързо изучи всички тези науки, като да би изучавал само една от тях. Защото бързината се съчетаваше с прилежанието, като се надпреварваха взаимно, чрез което се постигат науки и изкуства. Но още повече от учението той проявяваше своя кротък нрав и беседваше само с ония, с които това беше по-полезно, като странеше от онези, които имаха склонност към зло. Гледаше и вършеше само едно: как вместо земното да придобие небесното, да излети от това тяло и да живее с Бога.

Логотетът, като го видя, че е такъв, даде му власт над целия свой дом и му позволи да влиза свободно в царските палати. А по-късно веднъж го запита: „Философе, бих искал да зная що е философия?“. А той с бързия си ум отговори веднага: „Познаване на Божиите и човешките неща, което учи доколко човек може да се приближи към Бога и как чрез дела да стане *образ и подобие* на Оногова, който го е създал²²“. От това този велик и почитан мъж го обикна още повече и често го разпитваше за тия неща. И Константин му разкриваше философското учение, като изказваше дълбоки мисли с малко слова.

²² Според Бит. 1:26.

Така той пребиваваше в чистота и колкото повече угаждаше на Бога, толкова по-обичен ставаше на всички, тъй че мнозина силно желаеха с обич да се сдружат с него и да възприемат, според силите си, неговия добродетелен в името на Бога живот. Защото всички обикнаха искрено неговата разумност.

А логотетът му оказваше всякакви достойни почести и му даваше много злато, но Константин не приемаше. По-късно веднъж му рече: „Твоят разум и твоята мъдрост отдавна ме карат да те обичам. Ето, аз имам духовна дъщеря, която съм възприел от Светия купел²³ – красива, богата, от добър и голям род. Ако искаш, ще ти я дам за съпруга. И от царя сега ще получиш голяма чест и княжение, а в бъдеще очаквай и повече: скоро ще станеш стратег“. А философът му отговори, думайки: „Наистина, този дар е голям, но за ония, които го търсят, а за мене няма нищо по-велико от науката, чрез която ще придобия мъдрост и ще потърся прародителската чест и богатство“. Логотетът, като чу неговия отговор, отиде при царицата²⁴ и ѝ рече: „Този млад философ не обича тоя живот, но за да не го изпуснем за обществото, нека да го

²³ „Духовна дъщеря, която съм възприел от Светия купел“ означава, че логотетът говори за своя кръщелница.

²⁴ В преписа, от който превежда Христо Кодов, на това място имаме „отиде при царя“. Тук оставяме превода на Христо Кодов предвид факта, че в останалите преписи се чете „царица“, което отговаря на историческата действителност – по това време царица Теодора е регентка на малолетния си син, издигнал се по-късно на престола като Михаил III.

подстрижем, да го посветим на духовно звание²⁵ и да му дадем служба – да бъде библиотекар на патриарха в „Света София“, та поне така да го задържим“. Така и постъпиха с него.

Като прекара малко време с тях на тази служба, той се отдалечи към Тясното море и се скри тайно в един манастир. Търсиха го шест месеца и едва го намериха. Като не можаха да го придумат да остане на тази служба, помолиха го да приеме преподавателска катедра и да преподава философия на туземци²⁶ и чужденци, със съответния служебен чин и заплата. Той прие това.

V.

По онова време цариградският патриарх Анис беше поведигнал в Цариград иконоборческа ерес, като казваше да не се почитат светите икони. Като свикаха събор, избличиха го, че говори неправо, и го свалиха от престола. А той рече: „Изгониха ме с насилие, но не ме обориха, защото никой не може да противостои на моите думи“. Тогава царят с патрициите подготвиха философа и го пратиха против Анис, като му рекоха: „Ако можеш да обориш този младеж, ще заемеш отново престола си“. А той, като видя философа млад на възраст, па и ония, които бяха изпратени с него, а не знаеше, че

²⁵ В преписа на това място се казва „да го дадем на поповство“, което Христо Кодов предава малко по-общо като „да го посветим на духовно звание“.

²⁶ В своя превод Христо Кодов запазва архаичната дума „туземци“ (‘които живеят на това място, на тази земя’, т.е. местни жители), макар в съвременния български език значението ѝ да се е отдалечило от първоначалния си смисъл.

у него има ум на възрастен човек, рече им: „Всички вие не сте достойни за моето подножие, как ще споря аз с вас?“. А философът му рече: „Не съди по човешка преценка, но гледай Божиите наредби, защото както ти си създаден от Бога от земя и от душа, така и всички ние. Затова, човече, гледай към земята и не се гордей“. А Анис пак възрази: „Не подобава да се търсят цветя наесен, нито да се праща на война стар човек – като оня юноша Нестор²⁷“. Философът му отговори: „Ти сам говориш против себе си. Кажй ни, в коя възраст душата е по-силна от тялото?“. Той рече: „На старост“. А философът му каза: „Ами ние на каква борба те караме – на телесна ли или на духовна?“. Той рече: „На духовна“. Тогава философът му отговори: „Щом е тъй, ти трябва да си сега по-силен, тъй че не ни говори такива приказки. Защото ние нито търсим цветя не навреме, нито те караме на бой“.

Като бе посрамен по този начин, старецът обърна разговора на друга страна и рече: „Кажй ми, младежо, защо не се покланяме на кръста и не го целуваме, когато той е счупен, а вие не се срамувате да почитате една икона даже и тогава, когато тя е нарисувана само до гърдите?“. Философът отговори: „Кръстът има четири части и ако една негова част липсва, той вече губи своя образ, а иконата само с лицето показва образа и подобие на оновова, за когото е нарисувана. Който я гледа, не вижда лице нито на лъв, нито на рис, а вижда лицето на първообраза“. Старецът пак запитва: „А защо се

²⁷ Смисльът на това сравнение е, че не може старият човек (патриархът) да бъде пратен на война, както е бил пратен младият Нестор („като оня юноша Нестор“).

кланяме на кръст без надпис, когато има и други кръстове, а пък не отдавате почит на една икона, ако на нея не е написано името на оногова, чийто образ е нарисуван?“. Философът отговори: „Защото всеки кръст има образ, подобен на Христовия кръст, а всички икони не изобразяват един и същ образ“. Старецът отново възрази: „Щом като Бог е заповядал на Мойсей „*Не си прави никакво подобие*“²⁸, защо вие правите такива подобия и им се кланяте?“. На това философът отговори: „Ако Бог беше рекъл „не прави никакво подобие“, ти би бил прав. Но Той е рекъл „[не прави] всякакво подобие“, сиреч „[не прави] недостойно подобие“. Като не можа да отговори на това, старецът млъкна посрамен.

VI.

След това агаряните, наричани сарацини, повдигнаха хула против единната Божественост на Светата Троица, казвайки: „Как вие, християните, признавайки един Бог, го превръщате на трима, като твърдите, че има Отец, Син и Дух? Ако можете да обясните това явно, пратете при нас мъже, които могат да говорят за тези неща и да ни убедят“.

Тогава философът беше на двадесет и четири години.

Царят събра съвет и като го повика, рече му: „Чуваш ли, философе, какво говорят скверните агаряни против нашата вяра? Ти, като си служител и ученик на Светата Троица, иди и им се противопостави. И нека Бог, съвършителят на всяко дело, който се слави в Троица – Отец, Син и Свети Дух, – да ти даде благодат и сила на словото и да те покаже като втори

²⁸ Изх. 20:4.

Давид, който победи Голиат с три камъка, и да те върне при нас, като те удостои с Царството небесно“²⁹. Като чу това, той отговори: „С радост ще отида за християнската вяра. Защото има ли за мене на този свят нещо по-сладко от това – да живея и да умра за Светата Троица?“³⁰. Изпратиха го прочее, като му придадоха и асикрита Георги Полаша.

Като пристигнаха там, те видяха странни и гнусни неща, които безбожните агаряни бяха извършили за поругание и присмех на християните, които живееха в ония места благочестиво в името на Христа, и ги оскърбяваха твърде много: отвън по вратите на всички християни бяха изписали образи на демони, вършеха разни глуми²⁹ и ги подиграваха. Попитаха прочее философа, думайки: „Можеш ли, философе, да разбереш какъв е този знак?“³⁰. А той им рече: „Виждам демонски образи и мисля, че вътре живеят християни. Демоните, като не могат да живеят с тях, бягат вън от тях. А там, където няма това изображение отвън, те живеят вътре заедно с хората“.

Като седнаха на обяд, агаряните – мъдри и книжовни люде, изучени добре в геометрията, в астрономията и в другите науки, – за да изпитат Константин, запитаха го, думайки: „Виждаш ли, философе, удивително чудо – откак Мохамед ни донесе благовестие от бога и обърна във вярата много народ, всички ние спазваме закона, без да престъпваме нищо. А вие, които държите Христовия закон, го спазвате и изпълнявате един тъй, друг иначе – комуто както е

²⁹ Глума, -и – насмешка, подигравка; в конкретния случай – обида, поругание.

угодно“. На това философът отговори: „Нашият Бог е като морска бездна. За него пророкът казва: „*Кой ще обясни рода му? Защото от земята се взема животът му*“³⁰. За да го намерят, мнозина се впусчат в тази бездна. Силните по ум, като добиват с негова помощ умствено богатство, преплуват бездната и се връщат, а слабите по ум се опитват да преплуват морето като с изгнили кораби и един от тях потъват, а други, влачейки се с немошно безсилие, едва си отдъхват с мъка. А вашето [учение] е лесно и достъпно, та може да го премине всеки – и малък, и голям. Защото в него няма нищо извън човешките обичаи, а има само онова, което всеки може да върши. [Мохамед] всъщност не ви е заповядал нищо, щом като не е обуздал гнева ви и похотта³¹ ви, а ги е разпуснал, в каква ли пропаст ще ви хвърли? Нека разумните да разберат! А Христос не постъпва така. Той вдига от долу нагоре онова, което е тежко, и поучава хората чрез вяра и Божии добродетели. Бидейки творец на всичко, той е създал човека между ангелите и животните, като със словото и разума го е отлъчил от животните, а с гнева и похотите – от ангелите. И който към която страна клони, към нея се и приобщава – или към висшите [т.е. към ангелите], или към нисшите [животните]“.

Отново го попитаха: „Щом като има един бог, как вие го славите в три божества? Кажете, ако знаеш. Защото вие го именувате Отец, Син и Свети Дух. Щом е тъй, дайте му тогава и жена, та да се разплодят от него много богове“. На това

³⁰ Ис. 5:8.

³¹ Похот, -та – плътско желание, сладострастие, порочност, похотливост.

философът отговори: „Не говорете такива безсрамни хули. Ние добре сме научени от пророците и от църковните отци и учители да славим Светата Троица: Отец, Слово и Дух – три лица в едно същество. Словото се въплъти в девица и се роди заради нашето спасение, както свидетелства и вашият пророк Мохамед, който пише така: *„Пратихме нашия дух при дева, като пожелахме тя да роди“*³². Ето, аз от него ви давам обяснение за Света Троица“.

Сразени от тези думи, те обърнаха разговора на друга страна и рекоха: „Така е, както казваш, гостенино. Но щом Христос е ваш бог, защо вие не вършите онова, което той заповядва? В евангелските книги е писано: *„Молете се за вашите врагове, правете добро на ония, които ви ненавиждат и ви гонят, и обръщайте бузата си на ония, които ви бият“*³³. Вие обаче не постъпвате така, а остриете и вие оръжието си против ония, които вършат това срещу вас“. На това философът отговори: „Когато в закона има две заповеди, кой се явява изпълнител на закона – онзи ли, който спазва само едната заповед, или онзи, който спазва и двете?“.

Те отговориха: „Разбира се, че онзи, който спазва и двете“.

Тогава философът каза: „Бог е рекъл: *„Молете се за ония, които ви обиждат“*³⁴, но той е рекъл още и това: *„Никой не може да покаже на този свят по-голяма любов от тая –*

³² Коран 19:17. Свещената книга на Мохамед се поделя на сури (глави) и аяти (откъси). Следователно и тук при цитирането обозначаваме сура и аят.

³³ По Лк. 6:27–29 и Мт. 5:44.

³⁴ Лк. 6:28.

да положи душата си за своите приятели³⁵. А ние правим това за приятелите си, за да не би заедно с телесното им пленение да бъде пленена и душата им“. Те пак го попитаха, думайки: „Христос е дал данък за себе си и за другите. Вие защо не вършите неговите дела? Ако вие не плащате данък за себе си, понеже се браните, защо не давате данък на тъй великия и силен измаилтянски народ поне за вашите братя и близки? Та ние искаме малко – само по една жълтица. И тогава, докато свят светува, ние ще пазим мир между нас, както никой друг народ“. Философът отговори: „Ако някой човек, следвайки своя учител, иска да върви по същия път, по който върви учителят, а друг го срещне и го отбие от пътя, той приятел ли му е или враг?“. Те рекоха: „Враг“. Философът продължи: „Когато Христос даде данък, кое царство беше – измаилтянско ли или римско?“. Те отговориха: „Разбира се, римско“. А той им рече: „Щом е тъй, не бива да ни осъждате, задето всички плащаме данък на римляните³⁶“.

След това му зададоха още много въпроси, като го изпитваха по всички изкуства, които и самите те познаваха. Той им обясни всичко. Като ги обори и по тия въпроси, те го попитаха: „Отде ти знаеш всичко това?“. А той им рече: „Някой си човек почерпил малко вода от морето и като я носел в един мех, хвалел се пред минавачите: „Виждате ли, ето вода, каквато няма никой друг, освен мене“. Но дошъл един

³⁵ По Йо. 15:13.

³⁶ Христо Кодов използва думата „ромен“, която не е засвидетелствана в оригиналния текст. Там срещаме само „римляни“, както сме оставили и ние.

крайморец и му рекъл: „Не те ли е срам да говориш така и да се хвалиш с тоя смрадлив мех? Та ние имаме цяла морска бездна!“ Така постъпвате и вие. А всички изкуства са произлезли от нас“.

След това, за да го смят, показаха му насадена градина, която понякога сама изникваше от земята. Той им обясни как става това. Тогава те му показаха всичкото си богатство – къщи, украсени със злато и сребро, със скъпоценни камъни и бисер, казвайки: „Гледай, философе, дивно чудо! Виж колко е голяма силата и колко е несметно богатството на халифа, господаря на сарацините!“ А той им отговори: „То не е чудно, трябва да се въздаде хвала на Бога, който е сътворил всичко това и го е дал за радост на хората. Всичко е негово, а не на другото“. Най-сетне те отново изпаднаха в своята злоба и му дадоха да пие отрова. Но всемилостивият Бог, който е рекъл: „*Добре и ако изпие нещо смъртоносно, няма да ви навреди*“³⁷, го запази невредим от тази гибелна отрова и го върна здрав в отечеството му.

VII.

Не след дълго той се отрече от целия този живот и се уедини на едно място в безмълвие, задълбочен само в себе си. Той не оставяше нищо за утрешния ден, а раздаваше всичко на сиромасите, *като възлагаше надеждата си на Бога, който всеки ден се грижи за всички*³⁸. Веднъж на някакъв празничен ден, когато прислужникът му се оплакваше, ду-

³⁷ Мк. 16:18.

³⁸ Според I Петр. 5:7.

майки: „На тоя светъл ден нямаме нищо за ядене“, той му рече: „*Оня, който едно време нахрани израилтяните в пустинята*³⁹, Той сега ще прати и на нас тук храна. Иди и повикай поне петима души сиромаси и очаквай Божията помощ“. Като наближи време за обяд, неочаквано дойде един мъж и донесе цял товар от всякакви ястия и десет жълтици. А [Константин] въздаде хвала на Бога за всичко това.

[Подир това] той отиде на Олимп при брат си Методий и остана да живее там, отправяйки непрестанни молитви към Бога и беседвайки само с книгите. Денонощно се занимаваше с тях заедно с брат си. Водейки достоен живот и *насочвайки в сърцето си пътеките си към Бога*⁴⁰, той прибавяше труд към труд и преуспяваше твърде много в Божиите добродетели. Но за тези неща засега ще кажем само толкова.

VIII.

По това време дойдоха при гръцкия цар пратеници от хазарите, които казаха: „Ние открай време познаваме единия Бог, който е над всичко, и нему се кланяме на изток, но пазим и някои наши срамни обичаи. Евреите ни нудят⁴¹ да приемем тяхната вяра и техните обичаи, а, от друга страна, сарацините, като ни предлагат мир и много дарове, теглят ни към своята вяра, казвайки: „Нашата вяра е по-добра от вярата на всички други народи“. Затова, пазейки старата дружба и обич, ние пращаме пратеници при вас – защото вие сте велик

³⁹ Според Изх. 16:1–36.

⁴⁰ Пс. 83:6.

⁴¹ По-стара форма на глагола „принуждавам“ – „ни принуждават“.

народ и владееете царство от Бога, – като искаме от вас съвет и ви молим да ни пратите учен мъж, ако той обори *евреите* и *сарацините*, ние ще приемем вашата вяра“.

Тогава царят потърси философа, и като го намери, разказа му за хазарската молба и му рече: „Иди, философе, при тия хора, говори им и им дай обяснения за Светата Троица с нейна помощ, защото никой друг не може да извърши това, както трябва“. Константин рече: „Щом заповядаш, господарю, аз с радост ще отида за тази работа – пеш и бос, без всичко онова, което Бог е казал на учениците си да не носят“⁴². А царят му възрази: „Ако ти би искал да направиш това от свое име, добре говориш, но като имаш предвид царската власт и достойнство, иди със съответните почести и с царска помощ“.

[Константин] веднага тръгна на път. Като стигна в Херсон, той изучи еврейския език и книжнина и преведе осемте части на граматиката, от което придоби по-голямо познание.

Тук живееше някой си самаританин, който идваше при Константин и спореше с него. [Веднъж] донесе самаритански книги и му ги показа. Философът ги измоли от него и като се затвори в жилището си, отдаде се на молитва. Добивайки просветление от Бога, той започна да чете книгите безпогрешно. Като видя това, самаританинът възкликна с голям глас: „Наистина ония, които вярват в Христа, скоро приемат Светия Дух и неговата благодат“. Веднага след това син му се покръсти, а след това се покръсти и самият той.

⁴² Според Мт. 10:9–10.

Там [философът] намери Евангелие и Псалтир, написани с рушки букви⁴³, и срещна човек, който говореше на тоя език. Той влезе в разговор с него и разбра смисъла на речта му, сравнявайки различието на звуковете – гласни и съгласни – със своя говор. И като отправи молитва към Бога, скоро започна да чете и да говори [на тоя език]. И всички му се удивляваха и хвалеха Бога.

Когато чу, че свети Климент още лежи в морето, помоли се и рече: „Вярвам на Бога и се надявам на свети Климент, че ще го намеря и ще го извадя от морето“. Той убеди архиепископа, и като се качиха на кораб заедно с целия клир и с благочестивите граждани, отидоха на мястото. Щом стигнаха, морето утихна съвсем и те започнаха да копаят, пеейки. Веднага се разнесе голямо благоухание – като от много кадило⁴⁴, и след това се появиха светите мощи. Поеха ги с голяма чест и с прослава от страна на всички граждани и ги занесоха в града, както пише в неговото „Обретение“.

[По това време] хазарският воевода излезе с войска, заобиколи един християнски град и го обсади. Като узна това, философът, без да се колебае, отиде при него, побеседва с него и като му наговори поучителни думи, укроти го. Той обеща да се покръсти и се оттегли, без да направи никаква пакост на ония хора.

А философът се върна обратно по своя път.

⁴³ В учебника по литература четем „роски букви“, но тази форма не съответства на нито един от вариантите, които се срещат в средновековните преписи на ЖК.

⁴⁴ Кадило – кадилница; аромат от изгаряне на благовонни смоли (тамян, смирна); самото ароматно вещество.

В първия час, когато си правеше молитвата, нападнаха го маджари, които виеха като вълци и искаха да го убият. Но той не се уплаши и не изостави молитвата си, а само казваше „Господи, помилуй“ – защото беше свършил вече службата [на първия час]. А те, като го видяха, по Божие повеление се укротиха и започнаха да му се покланят. И като изслушаха поучителните слова от устата му, пуснаха го с мир с цялата му дружина.

IX.

Като се качи на кораб, [Константин] пое пътя към Хазарската земя, между Меотийското езеро и Каспийската врата на Кавказките планини. Хазарите изпратиха да го посрещне един опитен и хитър мъж, който влезе в разговор с него и му рече: „Защо вие имате лошия обичай да поставяте на мястото на един цар друг цар, от друг род? Ние [винаги] правим това според рода“. Философът му отговори: „И Бог на мястото на Саул, който не вършеше нищо богоугодно, избра Давид, който уваждаше на Бога и неговия род“. Онзи отново запита: „Защо вие изказвате всичките си доводи, като държите Библията в ръка? Ние не [постъпваме] така, а изнасяме всичката си мъдрост от гърдите си, като да сме я погълнали, и не се гордеем с Писанието като вас“. А философът му отвърна: „На това аз ще ти отговоря така: „Ако срещнеш гол човек и той ти каже: „Имам много дрехи и много злато“, ще му повярваш ли, като го виждаш гол?“. Хазаринът отвърна: „Не“. Тогава философът му рече: „Така и аз ти казвам, [че не ти вярвам]. Ако ти наистина си погълнал всичката мъдрост, както се хвалиш, кажи ми колко родове има от Адам до Мой-

сей и по колко години е държал всеки род?“ . Като не можа да отговори на това, хазаринът млъкна.

Като стигнаха там [т.е. в столицата], когато щяха да седнат на обяд у кагана, попитаха го: „Какъв е твоят сан, та да те поставим [на съответното място] според сана ти?“ . Той рече: „Имах дядо, много велик и славен, който стоеше близо до царя. Но когато отхвърли дадената му голяма чест, той бе изгонен и отиде в чужда земя, обедня и там ме роди. Аз потърсих предишната си пращадковска чест, но не можах да я постигна, защото съм Адамов внук“ . Те му отговориха: „Уместно и право говориш, гостенино“ . И оттогава почнаха да му оказват почести.

Каганът вдигна чаша и рече: „Да пием в името на единия Бог, който е създал всяка твар“ . А философът, като взе чашата си, рече: „Пия в името на единия Бог и на Неговото слово, който чрез словото е създал всяка твар, *чрез когото се утвърдиха небесата и в името на животворящия Дух, чрез когото се крепи цялото им воинство*“⁴⁵. Каганът му отговори: „За всичко говорим еднакво, но различно мислим само по това, че вие славите троица, а ние само един [бог], придържайки се о Писанието“ . Философът отговори: „Писанието проповядва и слово, и дух. Ако някой ти оказва почит, но не почита твоето слово и твоя дух, а пък друг почита и трите, кой от двамата те почита повече?“ – „Който почита и трите“, рече каганът. Тогава философът отговори: „Зато ва ние постъпваме по-добре, като доказваме това с примери, вслушвайки се в пророците. Защото Исая е рекъл: „*Чуй ме,*

⁴⁵ Според Пс. 32:6.

*Якове Израилю, когото аз съм призовал: Аз съм първият, аз съм във веци; и сега ме провади Господ и Неговият Дух*⁴⁶.

Юдеите, които стояха наоколо, му рекоха: „Кажи ни как може женски пол да вмести в утробата си Бога, когото не може даже да погледне, а камо ли да роди?“. А философът, като посочи с пръст кагана и неговия пръв съветник, рече: „Ако някой каже, че първият съветник не може да приеме кагана на гости, а пък след това каже, че последният негов слуга може да приеме кагана и да му окаже почести – как да нарека такъв човек, кажете ми, умен ли или безумен?“. – „Безумен, и то много безумен“, отвърнаха те. Тогава Философът ги запита: „От всички видими твари кое е най-достойно?“. Отговориха му: „Човекът, защото той е създаден по образ и подобие Божие“⁴⁷. А философът им рече: „Не са ли тогава безумни ония, които казват, че Бог не може да се вмести в човека? *Та нали той се вмести и в къпина, и в облак, и в буря, и в дим, когато се явяваше на Мойсей и на Йов*?⁴⁸. Как можеш, когато един е болен, да лекуваш друго? И човешкият род, който е изпаднал в изтление, от кого друго би получил обновление, ако не от самия свой Творец? Кажете ми: Ако лекарят иска да постави пластир на някой болен, на дърво и на камък ли ще го постави? И ще направи ли по тоя начин болния човек здрав? А защо Мойсей, подбуден от Светия Дух, рече в молитвата си, простирайки ръце [към Бога]: „Не ни се явявай вече, милосърдни Господи, в каменен гръм

⁴⁶ По Ис. 48:12, 16.

⁴⁷ Според Бит. 1:26.

⁴⁸ Според Изх. 3:2, 19:16–18, 34:5; срв. и Йов 38:1, 40:1.

*и в тръбен глас*⁴⁹, но се всели в нашите утроби и отнеми нашите грехове⁵⁰? Така казва Акила.

И така се разотидоха от обяда, като определиха ден, в който да беседват за всички тези неща.

X.

Като седнаха отново с кагана, философът рече: „Аз съм самичък между вас, без род и без другари: но ние не спорим за Бога, в чиито ръце е всичко, и нашите сърца. Сега, като говорим, нека ония от вас, които са силни в словото, каквото разберат, да кажат, че е тъй, а което не разберат, да попитат, и ние ще им обясним“. Юдеите му отговориха, думайки: „И ние признаваме в Писанието и Слово, и Дух. Но кажи ни, кой закон е дал Бог на хората по-напред – Мойсеевия ли, или тоя, който вие държите?“. А философът рече: „Затова ли питате, за да спазвате по-стария закон?“ – „Да – отговориха те, – защото трябва да се спазва по-първият закон“. Тогава философът им рече: „Ако искате да спазвате по-стария закон, откажете се съвсем от обрезанието“. Те възразиха: „Защо говориш така?“ – „Кажете ми открито – рече философът, – първият закон при обрезанието ли бе даден, или преди обрезанието?“ – „Мислим, че при обрезанието“, отговориха те. А той им рече: „След запрещението на Адам и след неговото грехопадение не даде ли Бог на Ной първия закон, като нарече тоя закон „завет“? Защото Бог му рече: „*Ето, аз ще поставя моя завет пред тебе и пред твоето потомство, и пред цялата*

⁴⁹ По Изх. 19:16.

⁵⁰ Според Изх. 34:9.

земя⁵¹, който се състои в три заповеди. И [още рече Бог]: „Яжте като злак тревист всичко, което хвърчи по небето, и всичко, което е на земята, и всичко, което е във водата⁵²; само месо с кръвта му, [която е] негова душа – него не яжте“⁵³. И още: „Който пролее човешка кръв, вместо нея да се пролее неговата кръв“⁵⁴. Защо вие, въпреки това, твърдите, че спазвате първия закон?“. На това евреите му отговориха: „Ние държим първия закон – Мойсеевия. А това [което ти казваш], Бог не го е нарекъл „закон“, а „завет“ – както и наредбите на човека в рая нарече „заповед“, и наредбите на Авраам нарече другояче: „обрезание“, а не „закон“. Защото друго е „закон“, а друго е „завет“. Творецът е нарекъл двете неща различно“. Философът им отговори: „Аз пък по този въпрос ще ви кажа, че законът се нарича още и „завет“. Защото Бог рече на Авраам: „Влагам моя завет във вашата плът“, който [завет] той нарече още и „знак“, който ще бъде между мене и тебе“⁵⁵. И към Йеремиа той извика: „Чуйте [думите на] тоя завет и кажете на мъжете Юдови и на жителите Йерусалимски; и рече им: „Тъй каза Господ Бог Израилев: проклет да е оня човек, който не послуша думите на тоя завет, който аз заповядах на бащите ви в деня, в който ги изведох от Египетската земя“⁵⁶. Юдеите му отговориха: „Така приемаме и ние, че законът се нарича и завет,

⁵¹ Според Бит. 9:9.

⁵² Според Бит. 9:3.

⁵³ Според Бит. 9:4; Левит 17:14; Втор. 12:23.

⁵⁴ Бит. 9:4.

⁵⁵ Според Бит. 17:7–13.

⁵⁶ Йерем. 11:2–4.

но всички ония, които се придържаха към Мойсеевия закон, все угодиха на Бога. Тъй че и ние, придържайки се към него, се надяваме да бъде тъй. А вие, като въздигате друг закон, потъпквате Божия закон“. Философът им рече: „Ние постъпваме добре. Ако Авраам не беше възприел обрезанието, а беше се придържал към [първия], Ноевия закон, не би се нарекъл *Божий приятел*⁵⁷. Също по-късно и Мойсей, след като написа своя закон, не се придържаше вече към предишния закон. Та и ние също постъпваме по техния пример – като получихме от Бога закон, спазваме го, та да пребъдва твърдо Божията заповед. Защото, когато Бог даде на Ной закон, не му каза, че по-късно ще даде друг, а му каза, че [този завет] ще пребъдва вечно във всяка жива душа⁵⁸. Също и по-късно, като даде обет на Авраам, не му възвести, че ще даде друг на Мойсей. И защо вие се придържате към [Мойсеевия] закон, когато Бог е възвестил чрез Йезекиил: *„Ще го променя, и ще ви дам друг“*⁵⁹. А Йеремия е казал явно: *„Ето идват дни, казва Господ, и ще дам на дома Юдов и на дома Израилев нов завет – не според завета, който дадох на вашите отци в ония дни, когато ги хванах за ръка, за да ги изведем от Египетската земя. Защото те не останаха в моя завет и аз ги възненавидях. Но ето завета, който ще дам на дома Израилев след ония дни, казва Господ: ще вложам моя закон в помисленията им и ще го напишат в сърцата им; и аз ще им*

⁵⁷ Яков 2:3.

⁵⁸ Според Бит. 9:16.

⁵⁹ Според Йезек. 11:19, 36:26.

бъда Бог, а те ще бъдат мой народ“⁶⁰. И пак същият Йеремия казва: „Тъй казва Господ: Спрете се във вашите пътища, разгледайте и разпитайте за вечните Божии пътеки, вижте кой е истинският път и тръгнете по него; и ще намерите успокоение за душите си. Но те рекоха: няма да вървим. Поставих пазачи над вас [да ви рекат]: Слушайте гласа на тръбата. Но те казаха: няма да слушаме. И тъй, чуйте, народи, и вие, които пасете стадото сред тях“⁶¹. И веднага след това [добавя]: „Чуй, земьо, ето, аз ще направя върху тия хора зло, плод на тяхното отвръщане [от мене]; защото те не послушаха моите думи и отхвърлиха моя закон, който им проповядваха пророците“⁶². И не само с тези места мога да ви покажа, че Мойсеевият закон ще престане, а и с много още други ясни доводи от пророците“. Юдеите му отвърнаха: „Всеки евреин знае наистина, че това ще бъде така, но времето за Помазания още не е дошло“. А философът им рече: „Защо говорите така, когато виждате, че Йерусалим е разорен, че жертвоприношенията са престанали и че се е сбъднало всичко онова, което пророците са предсказали за вас? Малахия казва много ясно: „Моето благоволение не е вече върху вас, казва Господ вседържител; жертви от вашите ръце не приемам. Защото от изток слънце до запад се слави името ми между народите, и на всяко място се принася кадило и чиста жертва на моето име, защото е велико

⁶⁰ Йерем. 31:31–33.

⁶¹ Йерем. 6:16–18.

⁶² Йерем. 6:19.

моето име между народите, казва Господ Вседържител⁶³. А те рекоха: „Ти казваш това, но [според нас] всички племена ще бъдат благословени и обрязани в град Йерусалим“. Философът отговори: „Защо тогава Мойсей казва: „Ако ме послушате добре и спазвате закона във всичко, пределите ви ще бъдат от Червеното море до Филистимското море и от пустинята до река Ефрат“⁶⁴. А ние, другите народи, ще бъдем благословени в името на Оногова, в когото е благословено и семето Авраамово, който е произлязъл от Йесеевия корен⁶⁵, който е наречен „очакване на народите“⁶⁶, и „светлина на цялата земя и на всички острови“⁶⁷, и ще бъдем осенени от Божията слава, но не според този закон и не на това място. Това пророците го казват много ясно. Захария казва: „Ликувай от радост, дъще Сионова; ето, твоят цар иде при тебе, кротък, възседнал върху осле“⁶⁸. И продължава: „Тогава ще изстреби оръжието от Ефрем и конете от Йерусалим и ще възвести мир на народите. И владичеството му ще бъде от краищата на земята до крайните предели на вселената“⁶⁹. А Яков казва: „Не ще престане княз от Юда, нито вожд от чреслата⁷⁰ му, докато не дойде Онзи, за когото това е запа-

⁶³ Малах. 1:10–11.

⁶⁴ Според Изх. 23:22, 23:31; Втор. 11:22–24.

⁶⁵ Според Ис. 11:1.

⁶⁶ Според Бит. 49:10.

⁶⁷ Според Ис. 49:1, 49:6.

⁶⁸ Зах. 9:9.

⁶⁹ Зах. 9:10.

⁷⁰ Чресла (само в мн.ч.) – долната половина на тялото; слабини в значение на детеродни органи; семе, потомство; род. В конкретния случай

зено; той е упование на народите“⁷¹. Като виждате, че всичко това се е сбъднало и изпълнило, кого друго чакате? Даниил, научен от ангела, е казал: „*Седемдесет седмици [има] до вожда Христа, което значи четиристотин и деветдесет години, за да се потвърдят виденията и пророчествата*“⁷². А как мислите вие: кое е желязното царство, за което говори Даниил в съновидението [на Навуходоносор]⁷³?“ – „Римското“, отговори те. Философът отново ги запита: „*А Камъкът, който се откъсна от планината без човешки ръце*“⁷⁴, кой е?“. Отговори му: „Помазаният“. А след това го запитаха: „Ако признаем въз основа на пророците и на други доводи, че той вече е дошъл, както ти казваш, защо и досега още римското царство се държи на власт?“. Философът отговори: „То не се държи вече, а е отминало, както [са отминали] и другите, според видението. Защото нашето царство не е римско, а е Христово, както казва и пророкът: „*Ще въздигне Бог небесно царство, което няма да се разруши во веки, и това царство няма да бъде предадено на друг народ; то ще съсипе и ще затрие всички царства, а само то ще стои во веки*“⁷⁵. Не стои ли сега това именно царство – християнското царство, което се назовава с Христовото име? Римля-

„Не ще престане княз от Юда, нито вожд от чреслата му“ трябва да се разбира като „Няма да се прекъсне родът му“.

⁷¹ Бит. 49:10.

⁷² Според Дан. 9:24.

⁷³ Според Дан. 2:40.

⁷⁴ Дан. 2:45.

⁷⁵ Дан. 2:44.

ните⁷⁶ се покланяха на идолите, а християнските царе – един от един, други от друг народ и племе – царуват в Христовото име, както казва и пророк Исаяя, обръщайки се към вас: *„Оставихте името си за поругание на моите избраници; вас ще избие Господ, а ония, които му служат, ще ги нарече с ново име, което ще бъде благословено по цялата земя. Защото те ще благославят истинския Бог, и ония, които се кълнат на земята, ще се кълнат в небесния Бог“*⁷⁷. Не са ли се сбъднали вече предсказанията на всички пророци, изречени явно за Христа? Исаяя предсказа за неговото раждане от девица, казвайки така: *„Ето, девица ще зачене в утробата си и ще роди син, и ще нарекат името му Емануил, което ще рече „с нас е Бог“*⁷⁸. А Михей казва: *И ти, Витлееме, земя Юдова, никак не си най-малък между Юдовите царства; защото от тебе ще излезе вожд, който ще пасе моя народ Израил, чийто произход е от паметта на века, от вечни дни. Затова той ще ги остави до времето на онази, която има да роди, и тя ще роди*⁷⁹. А Йеремиа казва: *„Попитайте и вижте: нима роди мъжки пол? Защото велик е оня ден, и няма друг подобен нему; ще бъде усилно време за Якова, но той ще се избави от него“*⁸⁰. Исаяя пък е рекъл: *„Преди още да настъпят*

⁷⁶ Това е второто място в превода, където Христо Кодов използва думата „ромеи“. Както отбелязахме по-горе думата не е засвидетелствана в оригиналния текст, в него четем „римляни“, както сме оставили и ние.

⁷⁷ Ис. 65:15–16.

⁷⁸ Ис. 7:14; Мт. 1:23.

⁷⁹ Според Мих. 5:2–3; Мт. 2:6.

⁸⁰ Йерем. 30:6–7.

родилните болки, преди да дойде времето ѝ за раждане, болките изчезнаха и роди син⁸¹.

Юдеите подхванаха отново: „Ние сме благословено семе от Сим и сме благословени от нашия отец Ной, а вие не сте“. Философът им разясни и това, като им рече: „Благословиенето на вашия отец Ной не е нищо друго освен възхвала към Бога, и никак не се отнася до самия него [т.е. до Сим]. Защото ето как е: [Ной е рекъл] „Благословен да бъде Господ Бог на Сима“⁸², а на Яфет, от когото сме ние, е казал: „Да разпространи Бог Яфета и той да се посели в жилищата Симови“⁸³. Така философът им разясни всичко от пророците и от другите книги и не ги остави, докато сами те не казаха: „Така е, както ти казваш“.

Те пак рекоха: „Защо вие, осланяйки се на човек, се смятате за благословени, когато Писанието прокллина такива хора?“. Философът ги запитва: „Давид прокълнат ли беше, или благословен?“. – „Благословен, и то много“, отговори те. А философът им рече: „Та и ние се осланяме на оногoва, на когото [се осланя] и той. Защото той казва в псалмите си: „Човекът, който беше в мир с мене, на когото се уповавах“⁸⁴. А този човек е Христос Бог. А пък който се уповава на обикновен човек, него и ние го смятаме за прокълнат“.

След това те поставиха друг въпрос, казвайки: „А защо вие, християните, отричате обрезанието, когато Христос не

⁸¹ Ис. 66:7.

⁸² Бит. 9:26.

⁸³ Бит. 9:27.

⁸⁴ Пс. 40:10.

го отрече, а го изпълни според закона?“. Философът отговори: „Онзи, който едно време рече на Авраам: „*Това да бъде завет между мене и тебе*“⁸⁵. Той, като дойде, изпълни тоя завет, който завет обаче трая от Авраам до самия него. Но той не нареди тоя завет да продължава по-нататък, а ни даде кръщението“. Те възразиха: „А защо тогава други хора преди това угодиха на Бога, макар че не носеха Христовия знак, а Авраамовия?“. Философът отговори: „Защото никой от тях не е имал две жени, а само Авраам. Затова Бог обряза краекожието му, като с това [му] постави граница, която той да не прекрачва по-нататък, и посочи първия брак на Авраам за пример на другите, та и те да вървят по него. Същото направи и с Яков, като повреди жилата на бедрото му⁸⁶, защото беше взел четири жени. Той разбра причината, поради която [Бог] му стори това, и затуй Бог му нарече името „*Израил*“, сиреч „*ум, който вижда Бога*“; защото след това вече той не се докосна до жена. А Авраам не разбра това“.

Юдеите отново го запитаха: „Защо вие, като се покланяте на идоли, смятате, че угаждате на Бога?“. Философът отговори: „Научете се най-наред да различавате имената – що е образ и що е идол. И като разберете, не нападайте християните. Защото във вашия език има десет названия за такова изображение. Ще ви попитам и аз: Скинията, която Мойсей видя на планината и донесе долу на земята, не беше ли образ? И не беше ли образ на тоя образ онова точно подобие, което той изкусно направи от дървени сглобки и кожи, и

⁸⁵ Бит. 17:10.

⁸⁶ Според Бит. 32:25.

вълна, и с изящни херувими⁸⁷? И щом като я направи по този начин, да кажем ли, че вие отдавате почит на дървото, и на кожата, и на вълната, а не на Бога, който тогава посочи този образ? Същото е и със Соломоновия храм, понеже и той имаше изображения на херувими и на ангели и образи на много други неща⁸⁸. Та така също и ние, християните, правим изображения на Божиите угодници и им отдаваме подобаваща почит, като отделяме добрите от демонските изображения. Така и Писанието порицава едни, които принасят своите синове и дъщери в жертва на бесовете, и призовава върху тях Божия гняв, а възхвалява други, които жертват своите синове и дъщери“.

Юдеите пак рекоха: „Не се ли противите на Бога, като ядете свинско и заешко месо?“⁸⁹. Той им отговори: „Първият закон нарежда: *„Яжте всичко като знак тревист“*⁹⁰, защото *„за чистите всичко е чисто, а на осквернените и съвестта им е осквернена“*⁹¹. Също и в Битие Бог каза: *„Ето, всичко е твърде добро“*⁹². Само заради вашето лакомство обаче той е забранил някои неща. Рекъл е [Бог] още: *„Яде Яков и се насити, а се отрече от Бога възлюбения“*⁹³. И пак: *„Седна народът да яде и да пие, а после стана да играе“*⁹⁴.

⁸⁷ Според Изх. гл. 25, 26, 35 и 36.

⁸⁸ Според Паралип. 2 гл. 5.

⁸⁹ Според Левит 11:6–7; Втор. 14:7–8.

⁹⁰ Бит. 9:3.

⁹¹ Тит 1:15.

⁹² По Бит. 1:31.

⁹³ Според Втор. 32:15.

⁹⁴ Изх. 32:6.

От многото [прения] ние, като ги съкратихме, изложихме тук само малко – колкото за знание. А който иска да подири тези беседи както са, в пълнота, ще ги намери в съчиненията му, които преведе нашият учител архиепископ Методий, като ги раздели на осем части. Там ще види силата на словото, [дадена му] по Божия благодат, насочена като огнен пламък срещу противниците.

Хазарският каган и началстващите мъже, като изслушаха всички тези негови приятни и подобаващи слова, рекоха му: „Ти си изпратен тук от Бога за наше назидание. Като си изучил с негова помощ цялото Писание, ти ни разясни всичко поред и наслади до насита всички ни с медоточивите⁹⁵ думи на Светото писание. Макар че сме хора неуки, ние вярваме, че ти си от Бога. Но ако искаш повече да успокоиш нашите души, поправи ни във всичко чрез примери и ни обясни поред онова, което те питаме“. И така се разотидоха да си починат.

XI.

Като се събраха на другия ден, хазарите му рекоха: „Почкажи ни, почтени мъжо, с примери и с разяснения онази вяра, която е най-добра от всички“. Философът им отговори: „Двама съпрузи били на голяма чест и много обичани от някой си цар. Но като съгрешили, царят ги изпъдил и ги изгонил във от земята. Те живели дълги години там и родили

⁹⁵ Медоточив, -и – букв. ‘от който тече мед’; в прен. смисъл сладкодумен; в случая „медоточивите думи на Светото писание“ трябва да се разбира „сладките, благите думи на Светото писание“.

деца в нищета. Децата се събирали заедно и се съвещавали по какъв начин биха могли да се върнат отново в предишното си положение. Едно от тях давало един съвет, друго – друг, а трето – още по-друг. Кой съвет би трябвало да се държи? Нали най-добрият?“ А те рекоха: „Защо говориш тъй? Всеки счита своя съвет за по-добър от другия. Затова и юдеите смятат своя за най-добър, сарацините – също, а другите – друг. Кажете ни тогава кое от тези мнения да смятаме за най-добро?“ Философът им отговори: „Огънят изпитва златото и среброто, а човек с разума си отделя лъжата от истината. Кажете ми – от какво стана първото грехопадение? Не е ли от виждането на сладкия плод и от желанието за [добиване на] божественост?“ – „Така е“, отговориха те. А философът продължи: „Ако някой, като е ял много мед или е пил студена вода, получи някаква болест и дойде лекар, та му каже: „Яж още много мед и ще оздравееш“, или на оногова, който е пил студена вода, каже: „Напий се със студена вода и стой гол на студа, и ще оздравееш“, а след това друг лекар му каже не така, а му препоръча обратното лекуване – вместо мед да пие горчиво, да пости, или вместо студено [препоръча] топло и горещо – кой от двамата лекува по-изкусно?“ Всички отговориха: „Онзи, който препоръчва обратно лекуване. Затова и похотните страсти на този живот трябва да се умъртвяват с горчивина, а гордостта – със смирение. Различните [болки] трябва да се лекуват с обратното [средство]. И у нас също казват: „Дърво, което отначало ражда тръни, отпосле дава сладък плод“. Тогава философът им рече: „Добре отговорихте. Така и Христовият закон отначало показва суровостта

на богоугодния живот, но сетне във вечните жилища принася стократен плод“.

Един от тези съветници, който познаваше добре сарацинското злоучение, запита философа: „Каж ми, гостенино, защо вие не зачитате Мохамед? В своите книги той много е похвалил Христа, като казва, че от девица, Мойсеева сестра⁹⁶, се е родил велик пророк⁹⁷, който и мъртви е възкресявал, и с голяма сила е лекувал всякакви болести“⁹⁸. Философът му отговори: „Нека да отсъди каганът. Каж ми, ако Мохамед е пророк, как тогава да вярваме на Даниил? Защото той е казал, че до Христа ще престане всяко видение и пророчество⁹⁹. Как може тогава Мохамед да бъде пророк, щом се е явил след Христа? Ако него наречем пророк, трябва да отхвърлим Даниил“. Мнозина от тях извикаха: „Каквото е казал Даниил, казал го е по Божие вдъхновение. А за Мохамед всички знаем, че е лъжец и пагубник за нашето спасение и всичките си великолепни заблуди е изрекъл за зло и за срамотия“.

Тогава първият съветник между тях каза на сарацинските си приятели: „Този гостенин с Божия помощ повали на земята цялата юдейска гордост, а вашата захвърли отвъд реката като скверна“. А след това се обърна и към всички люде: „Както е дал Бог на християнския цар власт над всички народи и съвършена мъдрост, така им е дал и [истинската] вяра,

⁹⁶ Според Коран 19:29.

⁹⁷ Според Коран 2:40.

⁹⁸ Коран 3:43.

⁹⁹ Според Дан. 9:24.

без която никой не може да живее вечен живот. Слава на Бога во веки!“ И всички рекоха „Амин!“.

А философът, просълзен, се обърна към всички: „Братя и отци, приятели и чедо! Ето, Бог даде пълно разбиране и достоен отговор на всичко. Ако има още някой, който да се противопостави, нека дойде да ни обори, или да бъде оборен. Прочее, който е съгласен с това, нека се покръсти в името на Светата Троица. А който не иска – аз нямам вина за това, но той ще види в съдния ден, когато *Старият по дни*¹⁰⁰ ще седне на престола да съди като Бог всички народи“. Те [хазарските управници] отговориха: „Ние не сме врагове на себе си, но нареждаме [това да стане] постепенно – от днес нататък да се покръсти доброволно кой когато иска. А който от вас се кланя на запад, или се моли по еврейски обичай, или пък следва сарацинската вяра, той ще получи от нас смъртно наказание“. И така се разотидоха радостни.

Тогава около двеста души от тях се покръстиха, като се отказаха от поганските¹⁰¹ мерзости и от беззаконните женитби. А каганът написа до царя такова писмо: „Ти, господарю, ни изпрати такъв мъж, който ни обясни със слово и с примери, че християнската вяра е свята. Като се убедихме, че тя е истинската вяра, ние наредихме всички да се покръстят доброволно, като се надяваме и ние да направим същото. Всички ние сме приятели на твоето царство и сме готови да ти служим, където поискаш“.

¹⁰⁰ Според Дан. 7:9–10.

¹⁰¹ Погански – езически; нехристиянски.

Когато изпращаше философа, каганът му даваше много дарове, но той не прие, а само каза: „Дай ми колкото имаш тук гръцки пленници, това ми е по-скъпо от всички дарове“. Събраха до двеста души му ги предадоха. И той радостен тръгна по своя път.

ХІІ.

Като стигнаха до безводни и пустинни места, не можеха вече да понасят жаждата. Намериха вода в едно блато, но не можаха да пият от нея, понеже беше [горчива] като жлъчка. Когато всички се пръснаха да търсят вода, [Константин] рече на брат си Методий: „Не мога вече да търпя жаждата, гребни от тази вода. Онзи, който едно време превърна за израилтяните горчивата вода в сладка¹⁰², той ще даде сега и на нас утеха“. Като гребнаха, намериха я сладка като медовина и студена. Пиха и прославиха Бога, който прави такива добрини на своите раби.

В Херсон, като вечеряха с архиепископа, философът му рече: „Благослови ме, отче, както би ме благословил баща ми“. Когато някои го запитаха насаме: „Защо направи това?“, философът отговори: „Наистина, той утре ще се пресели от нас при Бога и ще ни напусне“. Така и стана – думите му се сбъднаха.

Във Фулското племе имаше един голям дъб, сраснал с череша, под който извършваха обреди. Наричаха го с името Александър и не позволяваха на жени да пристъпват нито към него, нито към обредите. Като чу за това, философът

¹⁰² Според Изх. 15:23–25.

не се помая да отиде при тях, и като застана сред тях, рече им: „Елините са отишли във вечна мъка, защото са се кланяли като на бог на небето и на земята – такива велики и добри творения, а вие, които се кланяте на такава нищожна вещ като това дърво, което е предназначено за огъня, как ще се избавите от вечния огън?“. Те отговориха: „Ние не сме почнали да вършим това отсега, а сме ги приели от нашите бащи, от това дърво ние намираме [изпълнение на] всички наши молитви – особено за дъжд и за много други неща. И как ние ще направим това [т.е. да отсечем дървото], което никои нивга не е дръзвал да направи? Ако някой дръзне да направи това, ще го сполети смърт, а ние няма вече да видим дъжд докрай“. Философът им отвърна: „Бог говори за вас в Писанието, а вие защо се отвръщате от него? Исая възвестява от Божие име, думайки: *„Ето, аз идвам да събера всички племена и всички народи и те ще дойдат и ще видят славата ми. И ще туря на тях белег, и от спасените измежду тях ще пратя сред народите – в Тарсис, и във Фуд¹⁰³, и в Луд, и в Мосох, и в Товел, и в Елада, и в далечните острови, които не са слушали за моето име; и те ще възвестят сред народите моята слава, казва Господ Вседържител“*¹⁰⁴. И още: *„Ето, аз ще пратя рибари и много ловци и те ще*

¹⁰³ В преписа на това място стои формата „Фул“, която идва от еврейския текст на Библията, докато в гръцкия превод на старозаветния текст е Фуд, както го дава в превода си и Христо Кодов. Вероятно в ЖК съзнателно е използвана в цитата еврейската форма на името на града – Фул, за да се посочи, че това послание е конкретно обърнато към населението на кримския Фул.

¹⁰⁴ Ис. 66:18–19.

ви изловят от хълмовете и от каменните скали“¹⁰⁵. Тъй че, братя, познайте Бога, който ви е създал. Това е благовестието на новия Божий завет, в който сте се кръстили“.

И тъй, като ги убеди с благи думи, накара ги да отсекаат дървото и да го изгорят. Старейшината им, като се поклони, отиде и целуна Светото евангелие. Така направиха всички. И като взеха от философа бели свещи, пеейки, отидоха при дървото. Философът взе секирата и като удари тридесет и три пъти, заповяда на всички да секат, да го изкоренят и да го изгорят. И още същата нощ дойде от Бога дъжд и напои земята. Те с голяма радост възхвалиха Бога, а Бог се зарадва много на това.

ХІІІ.

А философът си отиде в Цариград и след като се яви при царя, остана да живее в безмълвие при църквата на светите апостоли, молейки се на Бога.

В църквата „Света София“ имаше един потир със скъпоценни камъни, върху който имаше стихове, написани с еврейски и самаритански букви, които никой не можеше нито да прочете, нито да обясни. Философът взе, прочете ги и ги разясни. Първият стих гласеше тъй: „Чашо моя, чашо моя, пророкувай, докато звездата [изгрее]; бъди за питие на Господа първородния, който бди нощя“. След това вторият стих: „Направена от друго дърво за вкусване на Господа; пий и се опивай с радост и възкликни „Алилуя“. И след това третият стих: „Ето, князът [иде], и целият събор ще види неговата

¹⁰⁵ По Йерем. 16:16.

слава и сред тях цар Давид“. А след това беше написано числото деветстотин и девет. Философът, като пресметна подробно, намери, че от дванадесетата година на Соломоновото царуване до Рождество Христово има деветстотин и девет години. Тъй че това е пророчество за Христа.

XIV.

Докато философът се радваше в Бога, появи се друга задача и друг труд – не по-малък от предишните. Моравският княз Ростислав по Божие внушение направи съвет със своите князе и с моравците и изпрати [пратеници] при цар Михаил с тия думи: „Нашият народ се отметна от езичеството и държи християнския закон, но нямаме такъв учител, който да ни обяснява на наш език истинската християнска вяра, та и други страни, като видят това, да направят като нас. Затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител, защото от вас всякога изхожда добър закон за всички страни“.

Царят свика съвет, повика Константин Философ и като накара да изслуша тази молба, рече му: „Зная, философе, че си уморен, но потребно е ти да отидеш там, защото никой друг не може да свърши тази работа като тебе“. Философът отговори: „Макар че съм уморен и болен телом, аз с радост ще отида там, стига само да имат писменост на своя език“. А царят му рече: „И дядо ми, и баща ми и мнозина други са търсили такова нещо, но не са намерили; как мога аз да го намеря?“. Философът рече: „Кой може тогава да пише думите си на вода и да си спечели име на еретик?“. А царят заедно с вуйчо си Варда му отговориха: „Ако ти поискаш, това може

да ти го даде Бог, който дава на всички ония, *които се молят без съмнение*¹⁰⁶, и отвара на ония, *които чукат*¹⁰⁷“.

Философът си отиде и според стария си обичай се отдаде на молитва заедно с другите си сътрудници. И Бог, който слуша молитвите на своите раби, скоро му яви това, и той веднага състави азбуката и започна да пише евангелските думи: „*В начало беше Словото, и Словото беше у Бога, и Бог беше Словото*“¹⁰⁸.

Царят се зарадва и прослави Бога със своите съветници. Той изпрати философа с много дарове, като написа до Ростислав такова послание: „Бог, който *иска всеки да достигне до познание на истината*¹⁰⁹ и да се издигне до високо достойнство, като видя твоята вяра и твоето старание, направи да се изпълни твоето желание, като откри сега, в наше време, букви на вашия език – нещо, което не е бивало досега, освен в първите времена, – та и вие да се причислите към великите народи, които славят Бога на свой език. И ето, ние ти пращаме тоя човек, комуто Бог откри [тези букви] – мъж почтен, благоверен и многоучен философ. Приеми го като дар, по-голям и по-скъп от всякакво злато и сребро, и скъпоценни камъни, и преходно богатство. Постарай се с него да затвърдиш успешно делото и с цялото си сърце да потърсиш Бога. Не отхвърляй и общото спасение, а подтиквай всички да не се бавят, но да тръгнат по истинския път. По тоя

¹⁰⁶ По Мт. 21:22.

¹⁰⁷ По Мт. 7:7; Лк. 11:9.

¹⁰⁸ Йо. 1:1.

¹⁰⁹ По I Тим. 2:4.

начин и ти, като ги приведеш със своето старание към истинското богопознание, ще получиш срещу това своята награда и в тоя век, и в бъдещия, за всички души, които ще повярват отсега и до края на века в нашия Христос Бог, и ще оставиш спомен за себе си в бъдните поколения подобно на великия цар Константин“.

XV.

Като пристигна в Моравия, Ростислав го прие с големи почести и като събра ученици, даде му ги да ги учи. В кратко време той преведе целия църковен чин, и ги научи на утренята, часовете, вечернята, повечерието и литургията. И тогава според пророческите думи *отвориха се ушите на глухите*¹¹⁰, та чува думите на Писанието, и *езикът на гъгнивите*¹¹¹ *стана ясен*¹¹². И Бог се зарадва на това, а дяволът бе посрамен.

Когато Божието учение взе да се шири, злият и *открай време*¹¹³ завистлив триждипроклет дявол не изтърпя това добро дело, но като влезе в своите съсъди¹¹⁴, започна да подстрекава мнозина, казвайки: „Не се слави Бог по този начин.

¹¹⁰ Според Ис. 35:5.

¹¹¹ Гъгнив, -и – неясен, неразбран; в случая – хората, които говорят неясно, неразбрано, с трудности.

¹¹² Според Ис. 32:4.

¹¹³ Според Йо. 8:44.

¹¹⁴ Съсъд, съсъди – буквално означава съд за храна, съдина, в случая обаче изразът „дяволът [...] влезе в своите съсъди“ трябва да се разбира в смисъл на „дяволът се всели в някого, за да напакости чрез него“, прен. „намери начин да напакости, да сътвори зло, като използва за това други хора“.

Ако това беше угодно Богу, не можеше ли той да направи тъй, че и те още отначало да пишат своята реч със свое писмо и така да славят Бога? Но той е избрал само три езика – еврейски, гръцки и латински, чрез които подобава да се въздава слава на Бога“. Това го говореха латинските клирици – архиереи, йереи и [техните] ученици. Философът се бори с тях като Давид с иноплеменниците¹¹⁵, и като ги надви със словото на Писанието, нарече ги триезичници и пилатовци – понеже Пилат бил така написал надписа на кръста Господен¹¹⁶. И не само това говореха те, но проповядваха още и други безчестия, като казваха, че под земята живеят велеглави човеци, че всяка гад е дяволско творение, и че който убие змия, ще се избави от девет греха. Ако някой пък убие човек, три месеца да пие от дървена чаша, а до стъклена да се не докосва. При това те не забраняваха да се правят жертвоприношения по старите обичаи и да се сключват безчестни женитби.

Философът изсече като тръни всички тези заблуждения и ги изгори с огъня на словото, говорейки: „Принеси Богу хвалебна жертва и въздай на Всевишния твоите молитви“¹¹⁷. „Не напущай жената на твоята младост“¹¹⁸, защото „ако я намразиш и я напуснеш, безчестие ще покрие помисленията ти, казва Господ вседържител“¹¹⁹. И „пазете се в

¹¹⁵ Иноплеменник, -ци – другоплеменник, роден на друго място; в конкретния случай думата е използвана в мн.ч. в значение на чужденци.

¹¹⁶ Според Лк. 23:38.

¹¹⁷ Пс. 49:14.

¹¹⁸ Според Малах. 2:14–15.

¹¹⁹ Малах. 2:16.

душите си никой от вас да не изостави жената на своята младост¹²⁰. Но „вие вършехте това, което аз ненавиждах; защото Господ беше свидетел между тебе и жената на твоите младини, която ти изостави; а тя е твоя другарка и жена на твоя завет“¹²¹. И в Евангелието Господ казва: „Слушали сте, че бе казано от древните: „Не прелюбодействай“. Аз пък ви казвам, че всеки, който погледне на жена с пожелание, вече е прелюбодействал с нея в сърцето си“¹²². И още [е казано]: „Аз ви казвам, че който напусне жена си, освен за прелюбодействие, той я прави да прелюбодейства; и който вземе напусната от мъжа си, той прелюбодейства“¹²³. И апостолът е казал: „Това, което Бог е съчетал, човек да го не разлъчва“¹²⁴.

Като прекара четиридесет месеца в Моравия, той отиде да посвети учениците си. По пътя го прие Коцел, панонският княз, който, желаейки силно да усвои славянските книги, даде му около петдесет ученици да се учат на тях. И като му оказа големи почести, изпрати го нататък. А философът, проповядвайки евангелското слово без награда, не взе нито от Ростислав, нито от Коцел ни злато, ни сребро, ни друго нещо, а само измоли от двамата деветстотин души пленници и ги освободи.

¹²⁰ Според Малах. 2:16.

¹²¹ Според Малах. 2:13–14.

¹²² Мт. 5:27–28.

¹²³ Мт. 5:32.

¹²⁴ Мт. 19:6.

XVI.

Когато беше във Венеция, на събраха се срещу него епископи, попове и черноризци, като врани срещу сокол, и поведигнаха триезичната ерес, като казаха: „Кажни ни, човече, как ти измисляш сега книги за славяните и ги учиш? Досега никои друг не е изнамирал [такви книги] – нито апостоли, нито римският папа, нито Григорий Богослов, нито Йероним, нито Августин. Ние знаем само три езика, на които подобава да се слави Бог с книги: еврейски, гръцки и латински“. А философът им отговори: „Не пада ли от Бога дъжд еднакво за всички? Също и слънцето не грее ли на всички?¹²⁵. Не дишаме ли всички еднакво въздух? Как вие не се срамувате, като определяте само три езика, а искате всички други племена и народи да бъдат слепи и глухи? Кажете ми: дали смятате Бога за безсилен, та да не може да даде това, или го смятате за завистлив, та не иска [да го даде]? Ние пък знаем много народи, които имат книги и въздават слава на Бога всеки на своя език. Известно е, че такива са арменците, персите, абазгите, иверите, сугдите, готите, аварите, тирсите, хазарите, арабите, египтяните, сирийците и много други. Ако не искате да разберете от тези [примери], то поне от Писанието познайте Божията воля. Давид се провиква и казва: „*Възпейте Бога, цяла земя, възпейте Господу песен нова*“¹²⁶. И пак: „*Възкликнете Господу, цяла земя; пейте възвеселете се и възпейте*“¹²⁷. И другаде: „*Дялата земя да ти се поклони и да*

¹²⁵ Според Мт. 5:45.

¹²⁶ Пс. 95:1.

¹²⁷ Пс. 97:4.

ти пее, да пее на твоето име, Вишний¹²⁸. И пак: „Хвалете господа всички народи, прославяйте го, всички люде“¹²⁹. И пак: „Всичко, що диша, да хвали Господа“¹³⁰. В Евангелието пък е казано: „А на всички ония, които го приеха, даде възможност да станат чеда Божии“¹³¹. И пак в същото Евангелие: „И не само за тях се моля, но и за ония, които по тяхното слово повярват в мене, та да бъдат всички едно – както ти, Отче, в мене, така и аз в тебе“¹³². Матей пък казва: „Даде ми се всяка власт на небето и на земята; и тъй, идете и научете всички народи, като ги кръщавате в името на Отца и Сина и Светаго Духа и като ги учите да пазят всичко, което съм ви заповядал. И ето, аз съм с вас през всички дни до свършека на света. Амин“¹³³. Също и Марко: „Идете по целия свят и проповядвайте Евангелието на всички твари; който повярва и се кръсти, ще бъде спасен, а който не повярва, ще бъде осъден. А повярвалите ще ги придружават тия личби¹³⁴: с моето име ще изгонват бесове и ще заговорят на нови езици“¹³⁵. А на вас, законоучителите, казва: „Горко вам, книжници и фарисеи, лицемери, задето затваряте царството небесно пред човеците, защото нито вие влизате, нито пускате ония, които искат

¹²⁸ Пс. 65:4.

¹²⁹ Пс. 116:1.

¹³⁰ Пс. 150:6.

¹³¹ Йо. 1:12.

¹³² Йо. 17:20–21.

¹³³ Мт. 28:18–20.

¹³⁴ Личби (ед.ч. личба) – знамения, поличби.

¹³⁵ Мк. 16:15–17.

да влязат в него¹³⁶. И пак [казва]: „Горко вам, книжници, задето взехте ключовете на познанието; сами не влязохте и на желаещите да влязат пречитете“¹³⁷. А към коринтяните апостол Павел казва: „Желая всички вие да говорите езици, а още повече да пророчествате; защото онзи, който пророчества, е по-горе от оногова, който говори езици, – освен ако ги тълкува, та църквата да получи поука. А сега, братя, ако дойда при вас и заговоря на [непознати] езици, каква полза ще ви принесе, щом не ви говоря било с откровение, било с познание, било с пророчество, било с поука? Също и бездушните предмети, които издават звук – било пищялки, било гусли – ако не покажат различие в свирнята, как ще се разбере това, което се тръби или се свири? Защото, ако тръбата издаваше неопределен глас, кой ще се готви за битка? Така и вие, ако изговаряте с езика си неразбрани думи, как ще се разбере това, което говорите? Тогава ще говорите на вятъра. Толкова например различни думи има на света, и нито една от тях не е без смисъл; ако аз не разбирам смисъла на думите, ще бъда чужденец за говорещия, а и говорещият ще бъде за мене чужденец. Така и вие, бидейки ревнителни към духовни [дарби] за поука на църквата, молете се да ги имате в изобилие. Затова, който говори на [непознат] език, нека се моли [за дарбата] да тълкува. Ако се моля на [непознат] език, духът ми се моли, но умът ми остава неплоден. И тъй, какво? Ще се моля с дух, но ще се моля и с ум; ще пея с дух, но ще пея и с ум. Ако благосло-

¹³⁶ Мт. 23:13.

¹³⁷ Лк. 11:52.

виш [само] с дух, онзи, който е от престолюдието, как ще каже „Амин“ на твоята молитва, щом не разбира какво говориш? Ти хвалиш Бога добре, но другият не се поучава. Благодаря на моя Бог, защото повече от всички ви говоря езици; но в църквата предпочитам да кажа пет думи разбрани, за да поуча другите, нежели хиляди думи на [непознат] език. Братя, не бивайте деца по ум; бъдете младенци за злото, а по ум бъдете съвършени. В закона е писано: „На чужди езици и с чужди уста ще говоря на тоя народ, но и тъй няма да ме послушат, казва Господ“. Тъй че езиците са белег не за повярвалите, а за неповярвалите; а пък пророчеството не е за неповярвалите, а за повярвалите. Ако, прочее, се събере цялата църква заедно и всички заговорят на непознати езици, и влезе някой непросветен или неповярвал, няма ли да каже, че сте побъркани? Но ако всички [почнат да] пророчестват, и влезе някой непросветен или неповярвал, тогава той се изобличава от всички и се осъжда от всички, тъй че тайните на сърцето му излизат наяве, и той, като падне ничком, ще се поклони Богу и ще признае, че Бог наистина е с вас. И тъй, какво [да се прави], братя? Когато се събирате и всеки от вас има или псалом, или поучение, или откровение, или говорене на непознат език, или тълкуване, нека всичко да бъде за назидание. Ако някой ще говори на [непознат] език, нека да говорят двама или трима, и то подред, а друг да тълкува. Ако пък няма тълкувател, тогава те да мълчат в църквата, а да говорят на себе си и на Бога. Също и от пророчестващите да говорят двама или трима, а другите да обсъждат. Ако ли пък се яви откровение някому другиму, който седи, нека първият да млъкне. Така можете

един след друг всички да пророчествате, та всички да имат утеха. И пророческите духове се подчиняват на пророчестващите; защото Бог не е Бог на безредието, а на мира. Така е във всички църкви между светиите. Жените ви да мълчат в църквите; на тях не им е позволено да говорят, а да се подчиняват, както казва и законът. Ако искат да научат нещо, да запитат мъжете си въщи; защото е срамно жена да говори в църква. Нима от вас излезе словото Божие? Или само до вас достигна? Ако някой се мисли, че е пророк или изпълнен с дух, нека да разбере, че това, което ви пиша, са Господни заповеди. А който не разбира, нека не разбира. И тъй, братя, показвайте ревност към пророчестване, но не забранявайте да се говорят и езици. Нека всичко да става с приличие и ред¹³⁸. И пак казва: „И всеки език да изповядва, че Иисус Христос е Господ, за слава на Бога Отца, амин“¹³⁹.

С тези думи и с други по-силни ги посрами, остави ги и си отиде¹⁴⁰.

XVII.

Като узна за него римският папа, прати да го повикат. И когато той дойде в Рим, самият папа Адриан излезе да го посрещне с всички граждани, със свещи в ръце, понеже носеше мощите на свети Климент, мъченик и папа римски. И заради него Бог незабавно направи тук преславни чудеса: разсла-

¹³⁸ I Кор. 14:5–40.

¹³⁹ Филип. 2:11.

¹⁴⁰ По Мт. 16:4.

блен¹⁴¹ човек се излекува, и мнозина други се изцериха от различни недъзи; също и пленниците, които призоваха [името на] Христа и на свети Климент, се освободиха от ръцете на ония, които ги бяха пленили.

А папата, като прие славянските книги, освети ги и ги положи в църквата на Света [Дева] Мария, която се нарича „Ясли“. След това папата заповяда на двамата епископи Формоза и Гаудерик да посветят славянските ученици. И като ги посветиха, веднага отслужиха литургия в църквата на свети апостол Петър на славянски език, и на другия ден служиха в църквата на света Петронила, на следния ден – в църквата на свети Андрей, а оттам пък в църквата на великия вселенски учител апостол Павел. И пяха цяла нощ, като славословеха [Бога] на славянски език, а на сутринта служиха пак литургия над светия му гроб, подпомогнати от епископ Арсений, който беше един от седемте епископи, и от Анастасий Библиотекар. А философът не преставаше да отдава, заедно със своите ученици, достойно хвала на Бога за това. При него непрекъснато идваха римляни и го разпитваха за всичко и като получаваха двойни и тройни обяснения на своите въпроси, отиваха си доволни по домовете си.

Дойде също тъй и някой си евреин, който се препираше с него, и веднъж му каза: „Според броя на годините, не е дошъл още Христос, за когото пророците казват, че ще се роди от девица“. Философът, като му изброи по родове всички години от Адам, доказа му подробно, че е дошъл, и [му

¹⁴¹ Разслаблен – слаб, немощен; болен; недъгав.

посочи] колко години има оттогава досега. И като го поучи, отпрати го.

XVIII.

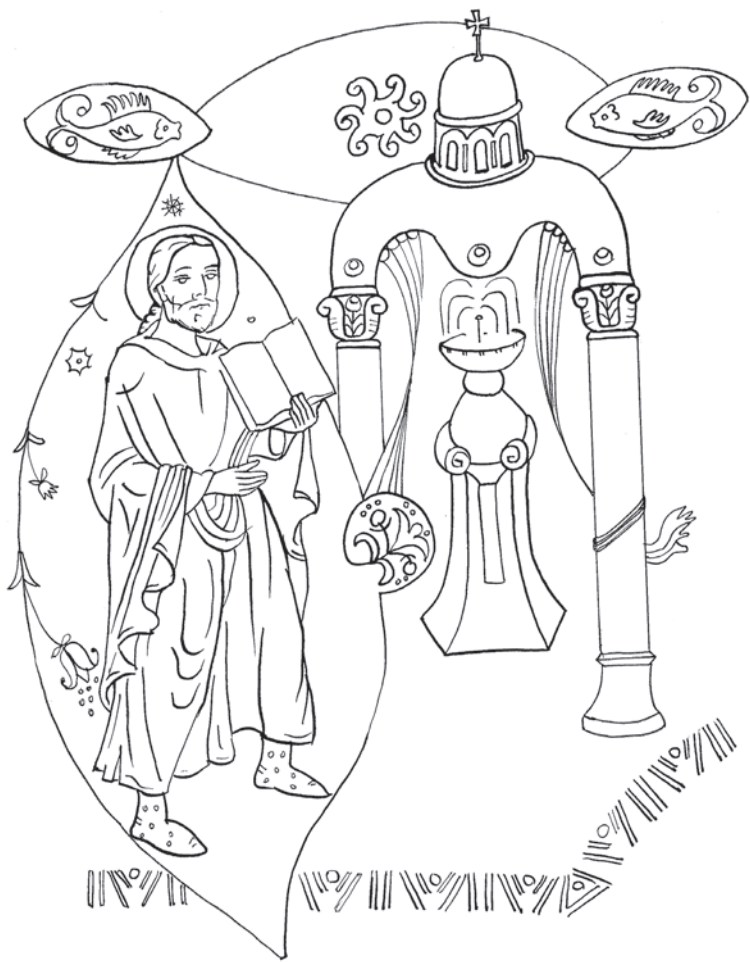
Сполетяха го много мъки и той се разболя. И като боледуваше така дълго време, веднъж видя Божие явление и почна да пее тъй: „*От ония, които ми казаха „Да идем в дома Господен“*, се възвесели духът ми и се възрадва сърцето ми“¹⁴². И като се облече в празничните си дрехи, прекара така целия ден, радвайки се и думайки: „Отсега вече не съм слуга нито на царя, нито никому другиму на земята, а само на Бога вседържителя. Не бях, но бидох и ще бъда во веки, амин“.

На следния ден той прие светия монашески образ, и като прибави светлина към светлина, нарече се с името Кирил. И в този [монашески] чин прекара петдесет дни. Когато наближи часът да приеме покой и да се пресели във вечните жилища, той вдигна ръце към Бога и със сълзи отправи молитва, като казваше тъй: „Господи Боже мой, който си сътвори всички ангелски чинове и безплатни сили, *който си разпрострял небесата*¹⁴³ и *си утвърдил земята*¹⁴⁴, който си привел от небитие в битие всичко съществуващо, който всякога и всякъде изслушваш ония, които изпълняват твоята воля и се боят от тебе, и спазват твоите заповеди, послушай [сега] и моята молитва: запази твоето вярно стадо, над което беше

¹⁴² Според Пс. 121:1 и Пс. 15:9.

¹⁴³ Според Пс. 103:2.

¹⁴⁴ Пс. 103:5.

поставил мене непотребния и недостоеен твой раб, избави го от безбожната и поганска злоба на ония, които говорят хула срещу тебе, и погуби триезичната ерес. Издигни твоята църква с множество и съедини всички в единомушие, създай *избрани люде*¹⁴⁵, единомислещи в твоята истинска вяра и в правото изповедание, и вдъхни в сърцата им словото на твое-то учение. Ако си избрал нас, недостойните, за проповедници на Христовото евангелие, и ако ние се стремим към добри дела и вършим това, което ти е угодно – това ни е твой дар. Тези, които ти ми беше поверил, предавам ти ги като твои. Ръководи ги с мощната си десница и *ги покрий с покрова на крилата си*¹⁴⁶, та всички да възхвалят и да славят името ти – на Отца, и Сина, и Светия Дух. Амин!“

И като целуна всички със свято целуване, рече: „*Благословен е Бог, който не ни предаде за плячка в зъбите на нашите невидими врагове, но разкъса техните примки и ни избави от тяхната гибел*“¹⁴⁷. И така почина в Господа, бидейки на 42 години, на четиринадесетия ден на месец февруари, индикт втори, в 6377 година¹⁴⁸ от сътворението на света.

Тогава папата заповяда на всички гърци, които бяха в Рим, а така също и на римляните, да се съберат заедно със

¹⁴⁵ Според I Петр. 2:9.

¹⁴⁶ Според Пс. 60:5.

¹⁴⁷ Според Пс. 123:6–8.

¹⁴⁸ Годината от Рождество Христово в случая се получава, като от отбелязаната в текста година от сътворението на света 6377 се приспадне индекс 5508, обозначаващ византийската система на летоброене. Така получаваме 869 година.

свещи и да пеят над него и да му направят погребение каквото биха направили на самия папа. И така направиха.

А Методий, неговият брат, замоли папата, казвайки: „Майка ни ни е заклела, който от нас пръв почине, [другият] да го пренесе в братовия му манастир и там да го погребее“. Прочее, папата нареди да го положат в ковчег и да заковат ковчега с железни гвоздеи. И така го държа седем дни, готвейки го за път.

Но римските епископи рекоха на папата: „Понеже, след като е ходил по много земи, Бог го е довел тук и тук е приел душата му, тук подобава и да бъде погребан като всепочитан мъж“. Папата рече: „Заради неговата святост и обич аз, нарушавайки римския обичай, ще го погребам в моя гроб в църквата на свети апостол Петър“. А брат му рече: „Тъй като не ме послушахте и не ми го предадохте, нека, ако обичате, да почива в църквата на свети Климент, с чиито мощи е дошъл тук“. И папата заповяда да направят така.

Тогава епископите се събраха отново заедно с хората, които се готвеха да го изпроводят тържествено, и рекоха: „Да отковем ковчега и да видим да не би да е взето нещо от него“. Мъчиха се много, но, по Божие повеление, не можаха да отковат ковчега. И така го положиха с ковчега в гроба, а от дясната страна на олтара в църквата на свети Климент, където веднага почнаха да стават много чудеса. Като виждаха тези чудеса, римляните все повече се привързваха към неговата светиня и неговото почитание. Изписаха икона над гроба му и започнаха денонощно да палят [кандило] над него, хвалейки Бога, който прославя така ония, които го славят. Нему да бъде слава и чест, и поклонение во веки веков. Амин.

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

АЗБУЧЕН СПИСЪК НА РУБРИКИТЕ ОТ ЧАСТ I

АВГУСТИН (АВГУСТИН БЛАЖЕНИ)

АВРААМ

АГАРЯНИ, вж. САРАЦИНИ

АДАМ

АДРИАН II

АЗБУКА (СЛАВЯНСКА; СТАРОБЪЛГАРСКА)

АКИЛА

АНАСТАСИЙ БИБЛИОТЕКАР

АНИС (ПАТРИАРХ АНИС, ЙОАН VII)

АПОСТОЛ, АПОСТОЛИ

АРАБСКИ ХАЛИФАТ

АРСЕНИЙ

АРХИЕПИСКОП

АСИКРИТ ГЕОРГИ ПОЛАША

БИБЛИОТЕКАР

БИБЛИЯ

БОЖИИ УГОДНИЦИ
ВАРДА
ВЕЛЕГЛАВИ ЧОВЕЦИ
ВЕНЕЦИЯ
ВЕНЕЦИАНСКИ ДИСПУТ
ВЕЧЁРНЯ
ВИЗАНТИЯ
ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ В ЦАРИГРАД (МАГНАУРСКА ШКОЛА)
ВИТЛЕЕМ
ВОЕВОДА
ГАУДЕРИК (ГАУДЕРИК ВЕЛЕТРИЙСКИ)
ГОДИНА ОТ СЪТВОРЕНИЕТО НА СВЕТА
ГОЛИАТ
ГРАМАТИК
ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ
ГРОБ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ В РИМ
ГЪРЦИ
ДАВИД
ДАНИИЛ

ДАТИ ЗА ЧЕСТВАНЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ
ДИСПУТ С ПАТРИАРХ АНИС
ДЪРВОТО АЛЕКСАНДЪР
ДЪЩЕ СИОНОВА (СИОН)
ЕВАНГЕЛИЕ
ЕВРЕИН, ЕВРЕИ – ЕВРЕЙСКИ
ЕЛИНИ – ЕЛИНСКИ
ЕМАНУИЛ
ЕПИСКОП, ЕПИСКОПИ
ЕФРАТ
ЕФРЕМ
ЗАХАРИЯ
ИНДИКТ
ИСАЙЯ
ИЗМАИЛТЯНСКИ НАРОД
ИЗРАИЛ
ИКОНОБОРЧЕСТВО
ИКОНОПОЧИТАНИЕ
ЙЕЗЕКИИЛ

ЙЕРЕМИЯ

ЙЕРОНИМ (ЙЕРОНИМ СТРИДОНСКИ)

ЙЕРУСАЛИМ

ЙЕСЕЕВ КОРЕН

ЙОВ

КАГАН

КАНОНИЗАЦИЯ

КАСПИЙСКАТА ВРАТА НА КАВКАЗКИТЕ ПЛАНИНИ

КЛАНЯМЕ СЕ НА ИЗТОК

КЛАНЯТ СЕ НА ЗАПАД

КЛИМЕНТ (КЛИМЕНТ РИМСКИ)

КЛИР

КЛИРИЦИ

КНИЖНИЦИ

КНЯЖЕНИЕ

КНЯЗ

КОНСТАНТИН (КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ)

КОНСТАНТИН-КИРИЛ ФИЛОСОФ – СВ. КИРИЛ

КОРАН

КОЦЕЛ

ЛИТУРГИЯ

ЛОГОТЕТ (ТЕОКТИСТ)

ЛЪВ (ЛЪВ ДРУНГАРИЙ)

ЛЪВ (ЛЪВ МАТЕМАТИК, ЛЪВ ФИЛОСОФ)

МАДЖАРИ

МАРКО

МАЛАХИЯ

МАНАСТИР

МАТЕЙ

МЕОТИЙСКО ЕЗЕРО

МЕТОДИЙ

МИЛАНСКИ ЕДИКТ

МИХАИЛ III

МИХЕЙ

МОЙСЕЙ

МОНАШЕСКИ ОБРАЗ; МОНАШЕСКИ ЧИН

МОРАВИЯ

МОРАВСКА МИСИЯ

МОРАВЦИ – МОРАВСКИ
МОРЕ (ЧЕРНО МОРЕ)
МОХАМЕД
МОЩИ
МЪЧЕНИК, МЪЧЕНИЦИ
НАВУХОДНОСОР
НАРОДИ, КОИТО ИМАТ КНИГИ НА СВОЯ ЕЗИК
НЕСТОР
НИКОЛАЙ I
НОЙ
„ОБРЕТЕНИЕ“
ОЛИМП
ОМИР
ПАВЕЛ
ПАНОНИЯ
ПАПА
ПАТРИАРХ, ПАТРИАРСИ
ПАТРИЦИИ
ПЕТЪР

ПИЛАТ (ПИЛАТ ПОНТИЙСКИ)
ПИЛАТОВЦИ
ПИСАНИЕ, СВЕТО ПИСАНИЕ
ПЛАКИДА (ЕВСТАТИЙ ПЛАКИДА)
ПОВЕЧЕРИЕ
ПОМАЗАНИЯТ (ПОМАЗАНИК; МЕСИЯ)
ПРОРОК, ПРОРОЦИ
ПСАЛТИР
РИМ
РИМЛЯНИ
РОСТИСЛАВ
РУШКИ БУКВИ
САМАРИТАНСКИ КНИГИ И САМАРИТАНСКИ БУКВИ
САМАРИЯ
САРАЦИНИ, вж. АГАРЯНИ
САРАЦИНСКА МИСИЯ
САУЛ
СИМ
СКИНИЯ И СОЛОМОНОВ ХРАМ

СЛАВЯНИ
СОЛОМОНОВА МОЛИТВА
СОЛОМОНОВА ЧАША
СОЛУН
СОФІЯ ПРЕМЪДРОСТ БОЖИЯ
СТАРЕЙШИНА
СТРАТЕГ
СЪВЕТНИК, СЪВЕТНИЦИ
СЪН (СЪНОВИДЕНИЕ, СЪНИЩА)
ТРИЕЗИЧНИЦИ; ТРИЕЗИЧНА ЕРЕС
ТУЗЕМЦИ
ТЯСНО МОРЕ
УТРЕНЯ
УЧЕНИЦИ (НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ)
УЧИТЕЛ
ФАРИСЕИ
ФИЛИСТИМСКО МОРЕ
ФИЛОСОФ
ФОРМОЗА

ФОТИЙ

ФУЛ (ФУЛСКО ПЛЕМЕ)

ХАЗАРИ

ХАЗАРСКИ КАГАНАТ

ХАЗАРСКА МИСИЯ

ХАЛИФ

ХЕРСОН

ЦАР (ИМПЕРАТОР)

ЦАРИГРАД (КОНСТАНТИНОПОЛ)

ЦИТАТИ И ЦИТИРАНЕ В ЖК

ЦЪРКВА „СВЕТА МАРИЯ“, НАРЕЧЕНА „ЯСЛИ“

ЦЪРКВА „СВЕТА ПЕТРОНИЛА“

ЦЪРКВА „СВЕТА СОФИЯ“

ЦЪРКВА „СВЕТИ АНДРЕЙ“

ЦЪРКВА „СВЕТИ АПОСТОЛИ“

ЦЪРКВА „СВЕТИ КЛИМЕНТ“

ЦЪРКВА „СВЕТИ ПАВЕЛ“

ЦЪРКВА „СВЕТИ ПЕТЪР“

ЧАСОВЕ

ЧЕРВЕНО МОРЕ

ЧИСЛА И ДАТИ (РЕАЛНИ И СИМВОЛИЧНИ): 1, 3, 5, 6, 7,
8, 9, 10, 12, 14, 14 ФЕВРУАРИ 869 ГОДИНА, 24, 33, 40, 42,
50, 200, 900, 909, 1054 ГОДИНА

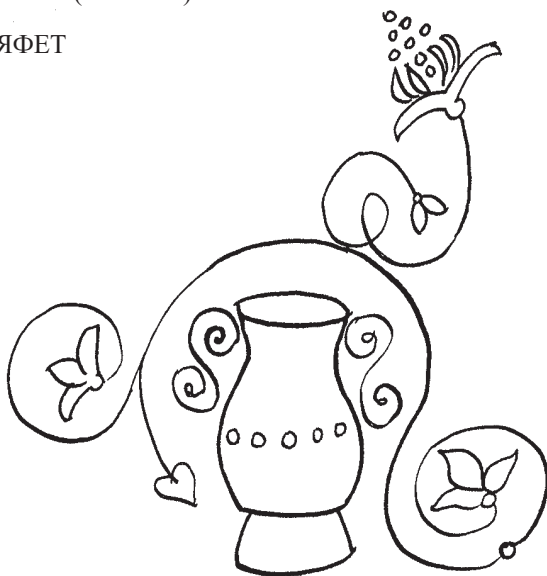
ЧУЖДЕНЕЦ, ЧУЖДЕНЦИ

ЮДА

ЮДЕЯ; ЮДЕИН, ЮДЕИ

ЯКОВ (ИЗРАИЛ)

ЯФЕТ

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

АЗБУЧЕН СПИСЪК НА ИМЕНАТА И ПОНЯТИЯТА, ПОМЕСТЕНИ В ЧАСТ I, КОИТО НЕ СЕ СРЕЩАТ В ТОЗИ ВИД В ЖК

АРАБСКИ ХАЛИФАТ

БИБЛИЯ

ВЕНЕЦИАНСКИ ДИСПУТ

ГРАМАТИК

ГРОБ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ В РИМ

ДАТИ ЗА ЧЕСТВАНЕ НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ

ДИСПУТ С ПАРИАРХ АНИС

ДЪРВОТО АЛЕКСАНДЪР

ИКОНОБОРЧЕСТВО

ИКОНОПОЧИТАНИЕ

КАНОНИЗАЦИЯ

МИЛАНСКИ ЕДИКТ

МОРАВСКА МИСИЯ

ПАНОНИЯ

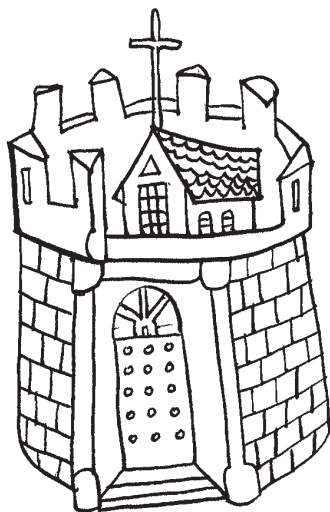
САРАЦИНСКА МИСИЯ

СОЛОМОНОВА ЧАША

ХАЗАРСКА МИСИЯ

ЦИТАТИ И ЦИТИРАНЕ В ЖК

ЧИСЛА И ДАТИ (РЕАЛНИ И СИМВОЛИЧНИ)

ПРЕВОДИ НА ЖК ОТ СТАРОБЪЛГАРСКИ НА НОВО- БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Хронологичен списък на изданията, на препечатките и на препечатките с различен вид промени

Начов, Н.А. Пространните, или така наречени Панонски жития на свв. Кирила и Методия. (Отпечатък от Приложението на Ц[ърковен] вестник, кн. XXI). София, 1912.

Киселков, В.Сл. Панонските легенди, или пространните жития на славянските просветители Кирил и Методий. Ямбол, 1923 (Одобрено от Министерството на народното просвещение).

Киселков, В.Сл. Жития на светите братя Кирил и Методий (Панонски легенди). 2-ро изд. София, 1933.

Николов, Е. Жития на свети Кирила и Методия. Панонски легенди. Предговор и указател от Еню Николов. София, 1934.

Киселков, В.Сл. Жития на светите братя Кирил и Методий. Увод и превод от д-р В.Сл. Киселков. София, 1939.

Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. I. Книжовни и исторически паметници от Първото Българско царство. София, 1940.

Киселков, В.Сл. Жития на светите братя Кирил и Методий. София, 1942.

Николов, Е. Жития на свети Кирила и Методия. Панонски легенди. Предговор и указател от Еню Николов. 2-ро изд. София, 1942.

Лазурин, Н. Панонски легенди. Жития на св. Кирила и Методия. Севлиево, 1942.

Киселков, В.Сл. Пространите жития на светите братя Кирил и Методий. София, 1945.

Лазурин, Н. Панонски легенди. Жития на св. Кирила и Методия. 2-ро изд. Севлиево, 1946; 3-то изд. Севлиево, 1946.

Генов, М. Старобългарска литература. Антология. Избор, превод, характеристики от М. Генов. София, 1947.

Минков, Цв. Кирил и Методий. София, 1949.

Генов, Кр., Н. Драганов, Л. Георгиев. Христоматия по литература за VIII клас на общообразователните училища. София, 1959.

Динев, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. София, 1961.

Динев, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. 2-ро изд. София, 1967.

Ангелов, Б., Хр. Ковод. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3. Подготвили за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов. София, 1973.

Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. 3-то изд. София, 1974.

Динеков, П., К. Куев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. 4-то изд. София, 1978.

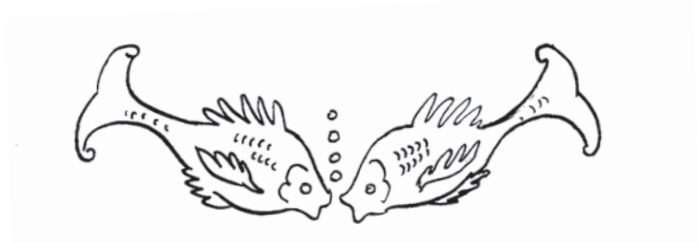
Кодов, Хр. Пространни жития на светите братя Кирил и Методий. София, 1981.

Иванова, Кл. Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. София, 1986.

Добрев, Ив., Т. Славова (съставителство и превод). Слова на светлината. Творби на старобългарски писатели от епохата на св. княз Борис, цар Симеон и св. цар Петър (= Библиотека „Свети Наум“, 2). София, 1995.

Мечев, К. Произход на славянобългарската писменост. София, 1999.

Пространно житие на Константин-Кирил Философ. – В: Литература за 8. клас. София, 2017, с. 126–142 (Подготвила за печат: Любов Шишкова).

ПРИЛОЖЕНИЕ 4

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ СЪКРАЩЕНИЯ

ЖК – Пространно житие на св. Константин-Кирил

ЖМ – Пространно житие на св. Методий

вж. – виж

срв. – сравни

БИБЛЕЙСКИ КНИГИ, ЦИТИРАНИ В ЖК

Бит. Първа книга Мойсеева Битие

Изх. Втора книга Мойсеева Изход

Левит Трета книга Мойсеева Левит

Втор. Пета книга Мойсеева Второзаконие

Паралип. 2 Втора книга Паралипоменон

Йов Книга на Йов

Пс. Псалтир

Прит. Книга Притчи Соломонови

Прем. Книга Премъдрост Соломонова

Ис.	Книга на пророк Исая
Йерем.	Книга на пророк Йеремия
Варух	Книга на пророк Варух
Йезек.	Книга на пророк Йезекиил
Дан.	Книга на пророк Даниил
Йоил	Книга на пророк Иоил
Мих.	Книга на пророк Михей
Зах.	Книга на пророк Захарий
Малах.	Книга на пророк Малахий
Мт.	Евангелие от Матей
Мк.	Евангелие от Марко
Лк.	Евангелие от Лука
Йо.	Евангелие от Йоан
Яков	Съборно послание на ап. Яков
I Петр.	Първо съборно послание на ап. Петър
I Кор.	Първо послание на ап. Павел към коринтяните
Филип.	Послание на ап. Павел към филипяните
I Тим.	Първо послание на ап. Павел до Тимотей
Тит	Послание на ап. Павел до Тит

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

РЕЧНИЦИ, ЕНЦИКЛОПЕДИИ И СПРАВОЧНИЦИ

Айзъксън, С. Принципи на юдаизма. София: ЛаковПРЕС, 2000 [Ayzaksan, S. Printsipi na yudaizma. Sofia: LakovPRES, 2000].

Ангушева, А. Старобългарска литература за 8. клас. Малка училищна енциклопедия. София: Анубис, 1998 [Angusheva, A. Starobalgarska literatura za 8. klas. Malka uchilishtna entsiklopedia. Sofia: Anubis, 1998].

Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България. Исторически справочник. София: Просвета, 1994 [Andreev, Y., Iv. Lazarov, Pl. Pavlov. Koy koy e v Srednovekovna Balgaria. Istoricheski spravochnik. Sofia: Prosveta, 1994].

Андреев, Й. Българските ханове и царе. VII–XIV век. Историко-хронологичен справочник. София: Петър Берон, 1992 [Andreev, Y. Balgarskite hanove i tsare. VII–XIV vek. Istoriko-hronologichen spravochnik. Sofia: Petar Beron, 1992].

Бидерман, Х. Речник на символите. София: Рива, 2003 [Biderman, H. Rechnik na simvolite. Sofia: Riva, 2003].

Богданов, Б., А. Николова. Антична литература. Енциклопедичен справочник. София: „Д-р Петър Берон“, 1988 [Bogdanov, B., A. Nikolova. Antichna literatura. Entsiklopedichen spravochnik. Sofia: „D-r Petar Beron“, 1988].

Живов, В. Светостта. Кратък речник на агиографските термини. София: Славика, 2002 [Zhivov, V. Svetostta. Kratak rechnik na agiografskite termini. Sofia: Slavika, 2002].

Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София: Издателство на Българската академия на науките, 1985; Т. 2. София: Универси-

тетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995; Т. 3. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2003; Т. 4. София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2003 [*Kirilo-Methodievska entsiklopedia*. Т. 1. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite, 1985; Т. 2. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 1995; Т. 3 Sofia: Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“, 2003; Т. 4. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Marin Drinov“, 2003].

Нов библейски речник. Разширено българско издание по третото издание на IVP. София: Нов човек, 2007 [*Nov bibleyski rechnik*. Razshireno balgarsko izdanie po tretoto izdanie na IVP. Sofia: Nov chovek, 2007].

Петканова, Д. Средновековна литературна символика. София: БРЪМА, 2000 [*Petkanova, D. Srednovekovna literaturna simbolika*. Sofia: Vrēme].

Православная энциклопедия. Т. 1.– Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2000– [*Pravoslavnaya entsiklopediya*. Т. 1.– Moskva: Tserkovno-nauchnyy tsentr „Pravoslavnaya entsiklopediya“ 2000–].

Речник на библейските символи. София: Нов човек, 1995 [*Rechnik na bibleyskite simboli*. Sofia: Nov chovek, 1995].

Рихтер, Г., Г. Улрих. Мотиви в изкуството. Велико Търново: Абагар, 1996 [*Rihter, G., G. Ulrih. Motivi v izkustvoto. Veliko Tarnovo: Abagar, 1996*].

Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Москва: Еллис Лак, 1995 [*Slavyanskaya mifologogiya. Entsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Ellis Lak, 1995].

Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. Под редакцията на Д. Петканова (второ преработено и допълнено издание). Велико Търново: Абагар, 2003 [*Starobalgarska literatura*.

Entsiklopedichen rechnik. Pod redaktsiyata na D. Petkanova (vtoro preraboteno i dopalнено izdanie). Veliko Tarnovo: Abagar, 2003].

Шевалие, Ж., Ал. Геербрант. Речник на символите. Т. 1. София: ИК „Петриков“ 1995; Т. 2, 1996 [Shevalie, Zh., Al. Geerbrant. Rechnik na simvolite. Т. 1. Sofia: ИК „Petrikov“, 1995; Т. 2, 1996].

Brevi biografie dei Sommi Pontefici. Da San Pietro a Benedetto XVI. Roma: Lozzi Roma, 2006.

Dictionary of Scientific Biography. Vol. 8. New York: Charles Schribner's Sons, 1973.

New Catholic encyclopedia. Т. 1–15. New York–ST Louis–San Francisco–Toronto–London–Sydney: McGraw-Hill Book Company, 1967.

Ryken, L., J. C. Wilhoit, T. Longman III. Dictionary of Biblical Imagery. InterVarsity Press, USA, 1998.

The Oxford Dictionary of Byzantium. Vol. 1–3. New York–Oxford: Oxford University Press, 1991.

ОБЗОРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ, УЧЕБНИЦИ, ИЗДАНИЯ НА ПАМЕТНИЦИ И ХРИСТОМАТИИ

Ангелов, Б., Хр. Кодов. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 3. Подготвили за печат Б. Ангелов и Хр. Кодов. София: Издателство на Българската академия на науките, 1973 [Angelov, B., Hr. Kodov. Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. Т. 3. Podgotvili za pechat B. Angelov i Hr. Kodov. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite, 1973].

Ангелов, Д. История на Византия (395–867). Ч. 1. София: Наука и изкуство, 1973; История на Византия (867–1204). Ч. 2. София: Наука и изкуство, 1974; История на Византия (1024–1453). Ч. 3. София:

Наука и изкуство, 1976 [*Angelov, D. Istorija na Vizantia (395–867). Ch. 1. Sofia: Nauka i izkustvo, 1973; Istorija na Vizantia (867–1204). Ch. 2. Sofia: Nauka i izkustvo, 1974; Istorija na Vizantia (1204–1453). Ch. 3. Sofia: Nauka i izkustvo, 1976*].

Библия, сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София: Светия Синод на Българската църква, 1991 [*Biblia, sirech Knigite na Sveshtenoto Pisanie na Vethia i Novia zavet. Sofia: Svetia Sinod na Balgarskata tsarkva, 1991*].

Винкелман, Фр. История на ранното християнство. София: ЛИК, 2001 [*Vinkelman, Fr. Istorija na rannoto hristijanstvo. Sofia: LIK, 2001*].

Вълчанов, С. Царското служение в Стария завет. – Във: Вечното в двата библейски завета (Сборник с материали по библеистика). Велико Търново: Слово, 1994, с. 175–185 [*Valchanov, S. Tsarskoto sluzhenie v Staria Zavet. – Vav: Vechnoto v dvata bibleyski zaveta (Sbornik s materiali po bibleistika). Veliko Tarnovo: Slovo, 1994, s. 175–185*].

Гейцор, Ал. Митология на славяните. София: Български художник, 1986 [*Geyshtor, Al. Mitologia na slavyanite. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1986*].

Гюзелев, В. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България. XIII–XIV век. София: Народна просвета, 1985 [*Gyuzelev, V. Uchilishta, skriptorii, biblioteki i znania v Balgaria. XIII–XIV vek. Sofia: Narodna prosveta, 1985*].

Дуйчев, И. Географски описания в средновековната българска книжнина. – В: Сборник в чест на акад. Н. В. Михов. София: Издателство на Българската академия на науките, 1959, с. 157–170 [*Duychev, I. Geografski opisania v srednovekovnata balgarska*

knizhnina. – V: Sbornik v chest na akad. N. V. Mihov. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite, 1959, s. 157–170].

Жития на светиите. София: Синодално издателство, 1991 [*Zhitia na svetiite*. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1991].

Зашев, Ев. Дял II. Средновековие. – В: Книга за учителя. Литература 8. клас. София: Просвета, 2017, с. 41–116 [*Zashev, Ev.* Dyal II. Srednovekovie. – V: Kniga za uchitelia. Literatura 8. klas. Sofia: Prosveta, 2017, s. 41–116].

Зашев, Ев. Дял II. Средновековие. – В: Литература за 8. клас. София: Просвета, 2017, с. 91–126 [*Zashev, Ev.* Dyal II. Srednovekovie. – V: Literatura za 8. klas. Sofia: Prosveta, 2017, s. 91–126].

Иона, архимандрит. Учебник по литургика. Кратко ръководство за изучаване на православното богослужение. София: Синодално издателство, 1950 [*Iona, arhimandrit.* Uchebnik po liturgika. Kratko rakovodstvo za izuchavane na pravoslavnoto bogosluzhenie. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1950].

История на Средиземноморието. Под ред. на Жан Карпантие и Франсоа Лъобрен. София: Рива, 2001 [*Istoria na Sredizemnomoriето*. Pod red. na Zhan Karpantie i Fransoa Lyobren. Sofia: Riva, 2001].

Каждан, А. Книга и писател в Византии. Москва: Наука, 1973 [*Kazhdan, A.* Kniga i pisatel' v Vizantii. Moskva: Nauka“ 1973].

Каждан, А. Византийская культура (X–XII вв.). Издание второе, исправленное и дополненное. Санкт-Петербург, 2006 [*Kazhdan, A.* Vizantiyskaya kul'tura (X–XII vv.). Izdanie vtoroе, ispravlennoe i dopolnenoe. Sankt-Peterburg, 2006].

Карахасан-Чънар, И. Светът на Исляма. Пълна хроника на мюсюлманската цивилизация. Т. 1. Раждането на Исляма и Арабската експанзия. София: ИК ЛИК, 2006 [*Karahasan-Chanar, I.* Svetat

на Islyama. Palna hronika na myusyulmanskata tsivilizatsia. T. 1. Razhdaneto na Islyama i Arabskata ekspanzia. Sofia: IK LIK, 2006].

Кернс, Б. Християнството през вековете. История на Църквата. София: Нов човек, 1998 [*Kerns, A. Hristiyanstvoto prez vekovete. Istoria na tsarkvata. Sofia: Nov chovek, 1998*].

Коев, Т., Г. Бакалов. Въведение в християнството. София: Булвест-2000, 1992 [*Коев, Т., Г. Bakalov. Vavedenie v hristiyanstvoto. Sofia: Bulvest-2000, 1992*].

Липшиц, Е.Э. Византийский ученый Лев Математик (Из истории византийской культуры в IX в.). – Византийский временник, 2 (27), 1949, сс. 106–149 [*Lipshits, E.E. Vizantiyskiy uchenyy Lev Matematik (Iz istorii vizantiyskoy kul'tury v IX v.). – Vizantiyskiy vremennik, 2 (27), 1949, ss. 106–149*].

Лихачова, В. Византийско изкуство. 4.–15. век. София: Български художник, 1987 [*Lihachova, V. Vizantiysko izkustvo. 4.–15. vek. Sofia: Balgarski hudozhnik, 1987*].

Льо Гоф, Ж. Цивилизацията на Средновековния запад. София: Агата-А, 1998 [*Lyo Gof, Zh. Tsivilizatsiyata na Srednovekovnia Zapad. Sofia: Agata-A, 1998*].

Майендорф, Й. Византийско богословие. Исторически насоки и догматически теми. София: Гал-Ико, 1995 [*Mayendorf, Y. Vizantiysko bogoslovie. Istoricheski nasoki i dogmaticheski temi. Sofia: Gal-Iko, 1995*].

Малицки, П.И. История на християнската църква. Първи период (34–313 г.). София: Гал-Ико, 1994; История на християнската църква. Втори период (313–1054 г.). София: Гал-Ико, 1994 [*Malitski, P. I. Istoria na hristiyanската tsarkva. Parvi period (34–313 g.). Sofia: Gal-Iko, 1994; Istoria na hristiyanската tsarkva. Vtori period (313–1054 g.). Sofia: Gal-Iko, 1994*].

Мей, Хърбърт Дж., Р.У. Хамилтън. Оксфордски библейски атлас. София: Нов човек, 2014 [*Meу, Harbart Dzh., R.U. Hamiltan.* Oksfordski bibleyski atlas. Sofia: Nov chovek, 2014].

Петканова, Д. Старобългарска литература. Ч. 1 (IX–XII век). София: Наука и изкуство, 1986 [*Petkanova, D.* Starobalgarska literatura. Ch. 1 (IX–XII vek). Sofia: Nauka i izkustvo, 1986].

Поснов, М. История на християнската църква. Т. 1. София: Анубис, 1993; Т. 2, 1993; Т. 3, 1994 [*Posnov, M.* Istoria na hristiyanskata tsarkva. T. 1. Sofia: Anubis, 1993; T. 2, 1993; T. 3, 1994].

Ризос, Д. Агиология. София: Светият синод на Българската православна църква, 1993 [*Rizos, D.* Agiologia. Sofia: Svetiyat sinod na Balgarskata pravoslavna tsarkva, 1993].

Сорочан, С.Б. Ромейское царство. Книга для чтения по истории Византии. 3 часть. Харьков: МАЙДАН, 2020 [*Sorochan, S. B.* Romeyskoe tsarstvo. Kniga dlya chteniya po istorii Vizantii. 3 chast'. Har'kov: MAYDAN, 2020].

Спасова, М., Ш. Шортал. Отец Ленард Бойл. В търсене на светеца. София: Класика и стил, 2005 / *Spassova, M., S. Shortall.* Father Leonard Boyle. Quest for a Saint. Sofia: Klasika i stil, 2005.

Станчев, Кр. Поетика на старобългарската литература. София: Наука и изкуство, 1982 [*Stanchev, Kr.* Poetika na starobalgarskata literatura. Sofia: Nauka i izkustvo, 1982].

Станчев, Кр. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. София: Просвета, 1995 [*Stanchev, Kr.* Stilistika i zhanrove na starobalgarskata literatura. Sofia: Prosveta, 1995].

Иванова, Кл. Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. София: Български писател, 1986 [*Ivanova, Kl.* Stara balgarska literatura. T. 4. Zhitiepisni tvorbi. Sofia: Balgarski pisatel, 1986].

Теодоров-Балан, Ал. Кирил и Методи. Св. 1. София: Държавна печатница, 1920; Св. 2. София, 1934 [*Teodorov-Balan, Al.* Kiril i Metodi. Sv. 1. Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 1920; Sv. 2, 1934].

Трайчев, Е. История на епохата на Новия завет. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012 [*Traychev, E.* Istorija na epohata na Novia zavet. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 2012].

Флоровский, Г.В. Восточные Отцы IV-го века. Москва: Паломник, 1992 [*Florovskiy, G.V.* Vostochnye Ottsy IV-go veka. Moskva: Palomnik, 1992].

Христоматия по история на средните векове. Първа част (2-ро допълнено издание). София: Наука и изкуство, 1975 [*Hristomatia po istoria na srednite vekove.* Parva chast (2-ro dopalнено izdanie). Sofia: Nauka i izkustvo, 1975].

Хубанчев, А., Т. Коев. Философски идеи в православния изток. София: Просвета, 1993 [*Hubanchev, A.T. Koev.* Filosofski idei v pravoslavnia iztok. Sofia: Prosveta, 1993].

Цоневски, И. Патрология. София: Синодално издателство, 1986 [*Tsonevski, I.* Patrologia. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1986].

Чифлянов, Бл. Литургика. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1996 [*Chifyyanov, Bl.* Liturgika. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 1996].

Шиваров, Н. Библейска археология. София: Синодално издателство, 1992 [*Shivarov, N.* Bibleyska arheologia. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1992].

Шиваров, Н. Старозаветният Йерусалим. – Във: Вечното в двата библейски завета (Сборник с материали по библеистика). Велико Търново: Слово, 1994, с. 122–148 [*Shivarov, N.* Starozavetniyat

Yerusalim. – Vav: Vechnoto v dvata bibleyski zaveta (Sbornik s materialii po bibleistika). Veliko Tarnovo: Slovo, 1994, s. 122–148].

Шиваров, Н. Херменевтика на Стария завет. София: Нов български университет, 2009 [*Shivarov, N.* Hermenevtika na Staria zavet. Sofia: Nov balgarski universitet, 2009].

Янсон, Т. Кратка история на езиците. София: Изток-Запад, 2013 [*Yanson, T.* Kratka istoria na ezitsite. Sofia: Iztok-Zapad, 2013].

Boyle, L. O.P. Piccola Guida di San Clemente, Roma. Roma: Collegio San Clemente, 1989.

Bury, John B. The Imperial Administrative System of the Ninth Century. London: Oxford University Press Amen Corner, E.C., 1911.

МОНОГРАФИИ, СТУДИИ И СТАТИИ ЗА ЖК

Буланин, Д. Несколько параллелей к главам III–IV Жития Константина-Кирила. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 3. София, 1986, с. 91–107 [*Bulanin, D.* Neskol'ko paralleley k glavam III–IV Zhitiya Konstantina-Kirila. – V: Kirilo-Metodievski studii. Кн. 3. Sofia. 1986. s. 91–107].

Ганчева, Н. Проблеми на съставянето и публикуването на кирило-методиевската библиография. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, 2012 (машинопис) [*Gancheva, N.* Problemi na sastavyaneto i publikuvaneto na kirilo-metodievskata bibliografia. Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stепен „doktor“. Sofia, 2012 (mashinopis)].

Гошев, Ив. С какво писмо са били написани двете книги, които създателят на славянското писмо намерил в Херсон. Към проблема за произхода на славянското писмо. – Език и литература, 13,

1958, № 4, с. 244–250 [*Goshev, Iv.* S kakvo pismo sa bili napisani dvete knigi, koito sazdatelyat na slavyanskoto pismo nameril v Herson. Kam problema za proizhoda na slavyanskoto pismo. – *Ezik i literatura*, 13, 1958, 4, s. 244–250].

Димитров, П., М. Тихова. Предсмъртната молитва на Константин-Кирил Философ. – *Език и литература*, 34, 1979, № 4, с. 1–10 [*Dimitrov, P., M. Tihova.* Predsmartnata molitva na Konstantin-Kiril Filosof. – *Ezik i literatura*, 34, 1979, № 4, s. 1–10].

Иванов, Й. Сарацинска (арабска) мисия на Кирил Философ. – *Известия на Института за литература*, 16, 1965, с. 91–104 [*Ivanov, Y.* Saratsinska (arabska) misia na Kiril Filosof. – *Izvestia na Institutata za literatura*, 16, 1965, s. 91–104].

Иванова, М. Едно изречение от Пространното житие на св. Константин-Кирил. Лексикални варианти. – *Във: В памет на Петър Диневков. Традиция, приемственост, новаторство.* София: Кирило-Методиевски научен център, 2001, с. 199–206 [*Ivanova, M.* Edno izrechenie ot Prostrannoto zhitie na Konstantin-Kiril. Leksikalni varianti – *Vav: V pamet na Petar Dinekov. Traditsia, priemstvenost, novatorstvo.* Sofia: Kirilo-Metodievski nauchen tsentar, 2001, s. 199–206].

Иванова, М. Ритуал и трансформации на мита в Пространното житие на св. Константин Философ. – *Във: В търсене на митичната тъкан / A la recherche de la texture mythique.* София: ИЦ „Боян Пенев“, 2002, с. 95–100. В същия сборник статията е поместена и на френски език: *Rite et transformations du mythe dans la Vie de Saint Constantin le Philosophe*, с. 91–95 [*Ivanova, M.* Ritual i transformatsia na mita v Prostrannoto zhitie na sv. Konstantin Filosof – *Vav: V tarsene na mitichnata takan. A la recherche de la texture mythique* София: ITS „Boyan Penev“, 2002, s. 95–100. Na frenski ezik: *Rite et transformations du mythe dans la Vie de Saint Constantin le Philosophe*, s. 91–95].

Иванова, М. Фотокопията и микрофилмите от преписите на Пространното житие на св. Константин-Кирил Философ в Научния архив на БАН. – *Palaeobulgarica*, 26, 2002, № 2, с. 34–61 [*Ivanova, M.* Fotokopiata i mikrofilmite ot prepisite na Prostrannoto zhitie na s. Konstantin-Kiril Filosof v Nauchnia arhiv na BAN. – *Palaeobulgarica*, 26, 2002, № 2, s. 34–61].

Иванова, М. Житието на св. Кирил в изданията от началото на XXI век. – *Palaeobulgarica*, 32, 2008, № 1, с. 73–81 [*Ivanova, M.* Zhitieto na sv. Kiril v izdaniata ot nachaloto na XXI vek – *Palaeobulgarica*, 32, 2008, № 1, s. 73–81].

Иванова, М. Текстологически проблеми в Пространното житие на Константин-Кирил Философ (= Кирило-Методиевски студии. Кн. 22. Кирило-Методиевски извори. Т. 1). София, 2013 [*Ivanova, M.* Tekstologicheski problemi v Prostrannoto zhitie na Konstantin-Kiril Filosof. (= Kirilo-Metodievski studii. Кн. 22. Kirilo-Metodievski izvori. Т. 1). Sofia, 2013].

Кирило-Методиевски страници. Под общата редакция на акад. П. Диневков. София: Партиздат, 1983 [*Kirilo-Metodievski stranitsi.* Pod obshtata redaktsia na akad. P. Dinekov. Sofia: Partizdat, 1983].

Кодов, Хр. Около житието на Кирил Философ. – Старобългарска литература, 1, 1971, с. 53–64 [*Kodov, Hr.* Okolo zhitieto na Kiril Filosof – *Starobalgarska literatura*, 1, 1971, s. 53–64].

Кочев, Н. Към въпроса за характера на Константин-Кириловото определение за философията. – Проблеми на културата, 5, 1982, № 2, с. 77–78 [*Kochev, N.* Kam vaprosa za haraktera na Konstantin-Kirilovoto opredelenie za filosofiyata. – *Problemi na kulturata*, 5, 1982, № 2, s. 77–78].

Кувев, К. История на триезичната доктрина и борбата на Кирил и Методий срещу нея. – Проблеми на културата, 4, 1981, № 4, с. 38–

44 [Kuev, K. Istorija na triezichnata doktrina i borbata na Kiril i Metodiy sreshtu neya. – Problemi na kulturata, 4, 1981, № 4, s. 38–44].

Лъвов, А.С. О пребывании Константина Философа в монастыре Полихрон. – Советское славяноведение, 1971, № 5, сс. 80–86 [L'vov, A.S. O prebyvanii Konstantina Filosofa v monastyre Polihron. – Sovetskoe slavyanovedenie, 1971, № 5, ss. 80–86].

Минчева, А. За някои аспекти на дейността на св. Методий в контекста на западното монашество. – Библиотека, 3, 2015, с. 42–59 [Mincheva, A. Za nyakoi aspekti na deynostta na sv. Metodiy v konteksta na zapadnoto monashestvo. – Bibloteka, 3, 2015, s. 42–59] http://www.nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_3-2015.pdf

Младенова, М. Кирило-Методиева география и езикова история, или западните славяни, Кирил и Методий и какво е (о)станало после. София: Херон прес, 1999 [Mladenova, M. Kirilo-Methodieva geografia i ezikova istoria ili zapadnite slavyani, Kiril i Metodiy i kakvo e (o)stanalo posle. Sofia: Heron pres, 1999].

Никодим, митр. Мисионерското дело на св. Кирил сред хазарите. – В: Св. Кирил-Константин Философ. Юбилеен сборник от материали за църковното честване на 1100-годишнината от блажената му кончина. София: Синодално издателство, 1971, с. 55–67 [Nikodim, mitr. Misionerskoto delo na sv. Kiril sred hazarite. – V: Sv. Kiril-Konstantin Filosof. Yubileen sbornik ot materiali za tsarkovnoto chestvane na 1100-godishninata ot blazhenata mu konchina. Sofia: Sinodalno izdatelstvo, 1971, s. 55–67].

Николова, Св. Проблемът за философските възгледи на Константин-Кирил. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 5. София: Издателство на Българската академия на науките, 1988, с. 17–48 [Nikolova, Sv. Problemat za filosofskite vazgledi na Konstantin-Kiril. –

V: Kirilo-Metodievski studii. Kn. 5. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite, 1988, s. 17–48].

Николова, Св. Великоморавската мисия – край или начало на Кирило-Методиевото дело. – Библиотека, 3, 2015, с. 6–21 [*Nikolova, Sv. Velikomoravskata misia – kray ili nachalo na Kirilo-Metodievoto delo. – Bibloteka, 3, 2015, s. 6–21*] http://www.nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_3-2015.pdf

Петканова, Д. Константин-Кирил. Денница на славянския род. София: Народна просвета, 1983 [*Petkanova, D. Konstantin-Kiril. Dennitsa na slavyanskia rod. Sofia: Narodna prosveta, 1983*].

Петканова, Д. Числата в Пространното житие на Кирил. – В: Изследвания по кирилметодиевистика. София: Наука и изкуство, 1985, с. 204–215 [*Petkanova, D. Chislata v Prostrannoto zhitie na Kiril. – V: Izsledvania po kirilometodievistika. Sofia: Nauka i izkustvo, 1985, 204–215*].

Пикио, Р. Функцията на библейските тематични ключове в литературния код на православното славянство. – В: Пикио, Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 385–402 [*Pikio, P. Funktsiata na bibleyskite tematicni klyuchove v literaturnia kod na pravoslavnoto slavyanstvo. – V: Pikio, P. Pravoslavnoto slavyanstvo i starobalgarskata kulturna traditsia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 1993, s. 385–402*].

Пикио, Р. Глава XIII на Пространното житие на Кирил: текст и контекстуална функция. – В: Пикио, Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993, с. 437–472 [*Pikio, P. Glava XIII na Prostrannoto zhitie na Kiril: tekst i kontekstualna funktsia. – V: Pikio, P. Pravoslavnoto slavyanstvo i starobalgarskata*

kulturna traditsia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 1993, s. 437–472].

Смядовски, С. Георги Полаша (?) в Пространното житие на Константин-Кирил Философ. – Старобългарска литература, 25–26, 1991, с. 98–101 [*Smyadovski, S. Georgi Polasha (?) v Prostrannoto zhitie na Konstantin-Kiril Filosof.* – Starobalgarska literatura, 25–26, 1991, s. 98–101].

Станчев, Кр. О философско-естетических взглядах Константина Кирилла Философа. – Palaeobulgarica, 3, 1979, № 2, с. 7–11 [*Stanchev, Kr. O filosofsko-esteticheskikh vzglyadah Konstantina-Kirilla Filosoфа.* – Palaeobulgarica, 3, 1979, № 2, s. 7–11].

Станчев, Кр. Кирил и Методий в Рим и в паметта на Рим. – Старобългарска литература, 59–60, 2019, с. 33–55 [*Stanchev, Kr. Kiril i Metodiy v Rim i v pametta na Rim.* – Starobalgarska literatura, 59–60, 2019, s. 33–55].

Стойкова, А. Първоучителят Методий. София: ВРЪМА, 1995 [*Stoykova, A. Parvouchitelyat Metodiy. Sofia: Vrĕme, 1995*].

Стойкова, А. Култът към св.св. Кирил и Методий през Българското средновековие. Идеологически параметри и литературни рефлексии. – Библиотека, 3, 2015, с. 22–35 [*Stoykova, A. Kultat kam sv.sv. Kiril i Metodiy prez Balgarskoto Srednovekovie. Ideologicheski parametri i literaturni refleksii.* – Bibloteka, 3, 2015, s. 22–35] http://www.nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_3-2015.pdf

Събев, Т. Пространното житие на Константин-Кирил първостепенен исторически извор за хазарската мисия. – В: Константин-Кирил Философ. Доклади от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София: Издателство на Българската акаде-

мия на науките, 1971, с. 305–315 [*Sabev, T. Prostrannoto zhitie na Konstantin-Kiril parvostepenen istoricheski izvor za hazarskata misia.* – V: Konstantin-Kiril Filosof. Dokladi ot simpoziuma, posveten na 1100-godishninata ot smartta mu. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata academia na naukite, 1971, s. 305–315].

Taxiaos, A.-E. Создание и деятельность литературного круга Константина-Кирилла до Моравской миссии. – В: Константин-Кирил Философ. Доклады от симпозиума, посветен на 1100-годишнината от смъртта му. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971, с. 285–293 [*Tahiaos, A.-E. Soznanie i deyatelnost' literaturnogo kruga Konstantina-Kirilla do Moravskoy missii.* – V: Konstantin-Kiril Filosof. Dokladi ot simpoziuma, posveten na 1100-godishninata ot smartta mu. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata academia na naukite, 1971, s. 285–293].

Tot, I. Константин-Кирил и Методий. София: Издателство на ОФ, 1981 [*Tot, I. Konstantin-Kiril i Metodiy.* Sofia: Izdatelstvo na OF, 1981].

Totomanova, A.-M. Съвършената азбука. – Библиотека, 3, 2015, с. 36–41 [*Totomanova, A.-M. Savarshenata azbuka.* – Bibloteka, 3, 2015, s. 36–41] http://www.nationallibrary.bg/wp/wp-content/uploads/2016/12/Biblioteka_3-2015.pdf

Тъпкова-Заимова, В. Солунските славяни и произходът на Кирил и Методий. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971, с. 63–68 [*Tapkova-Zaimova, V. Solunskite slavyani i proizhodat na Kiril i Metodiy.* – V: Konstantin-Kiril Filosof. Yubileen sbornik po sluchay 1100-godishninata ot smartta mu. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata academia na naukite, 1971, s. 63–68].

Търкова-Заимова, В. „Византинизъмът“ и делото на Кирил и Методий. – В: Константин-Кирил Философ. Материали от научните конференции по случай 1150-годишнината от рождението му – Велико Търново, 10–11. XI. 1977 г., и Рим, 12–13. XII. 1977 г. София: Издателство на Българската академия на науките, 1981, с. 152–158 [*Търкова-Займова, В.* „Vizantinizmat“ i deloto na Kiril i Metodiy. – V: Konstantin-Kiril Filosof. Materiali ot nauchnite konferentsii po sluchay 1150-godishninata ot rozhdenieto mu – Veliko Tarnovo, 10–11. XI. 1977 g., i Rim, 12–13. XII. 1977 g. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata academia na naukite, 1981, s. 152–158].

Търкова-Заимова, В. Проблеми на юридическата и държавната терминология в пространните жития на Кирил и Методий. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 4. София, 1987, с. 86–90 [*Търкова-Займова, В.* Problemi na yuridicheskata i darzhavnata terminologia v prostrannite zhitia na Kiril i Metodiy. – V: Kirilo-Metodievski studii, Кн. 4. Sofia, 1987, s. 86–90].

Чешмеджиев, Д. За „руските букви“ в Пространното житие на Константин-Кирил Философ. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 10. София, 1995, с. 116–137 [*Cheshmedzhiev, D.* Za „ruskite bukvi“ v Prostrannoto zhitie na Konstantin-Kiril Filosof. – V: Kirilo-Metodievski studii. Кн. 10. Sofia, 1995, s. 116–137].

Чифлянов, Б. Богослужебният чин, преведен от св. братя Кирил и Методий в началото на тяхната Морavsка мисия. – Годишник на Духовната академия, 22, 1972–1973, с. 223–385 [*Chiflyanov, B.* Bogosluzhebniyat chin, preveden ot sv. bratia Kiril i Metodiy v nachaloto na tyahnata Moravska misia. – Godishnik na Duhovната академия, 22, 1972–1973, s. 223–385].

Capaldo, M. Rispetto del testo trádito o avventura congeturale? Su di una recente interpretazione di Vita Constantini 13. – *Europa Orientalis*, 9, 1990, p. 541–644.

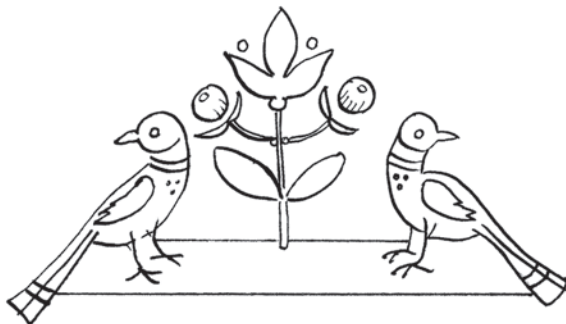
Georgiev, E. Die Italienische Legende. – In: *Stodia historico-philologica Sercicensia*. Supplementi, 4. Sofia, 1939.

Grivec, Fr. Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1960.

Ivanova, M. Use of the words $\mu\eta\delta\eta$, $\mu\eta\delta\omega\rho\epsilon$, $\epsilon\rho\tau\eta$ in the Long Vita of Constantine-Cyril the Philosopher. – In: *The Bible and Slavic Tradition* (= *Studia Judeoslavica*, 9). Leiden–Boston, 2016, p. 413–430.

Kurz, J. Patriarch, cisar a papež v Živote Konstantinové a Metodějově. – Franku Wollmanovi k šedmdesátinám. Praha, 1958, s. 30–32.

Lacko, M. SJ. Sváti Cyril a Metod. 7. vyd. Trnava: Dobra kniha, 2011.

SUMMARY

The present book *Vita Constantini: Who, When, Where* is a handbook dedicated to the first and foremost Slavic work which was written around 880 AD in Central Europe in the then Slavic Principality of Great Moravia – the Life of Constantine-Cyril the Philosopher (*Vita Constantini*). *Vita Constantini* occupies a special place in Slavic literary history and since the very establishment of Slavic Studies as a science it has become obligatory in the university courses in Europe. Since the 19th c. the *Vita* has been translated in several modern languages and we could say that today almost all modern European nations have their translations of the work. Today, *Vita Constantini* is an integral part of the educational canon in Bulgarian schools and humanities university programs, as well as in the schools of countries such as Russia, North Macedonia, Slovakia, the Czech Republic, etc.

At Bulgarian schools *Vita Constantini* is part of the literature curriculum and the present book is aimed specifically at the teaching-learning process. By performing this function, the handbook is designed for a broader circle of readers interested in Medieval history and Medieval literature, including Bulgarian Studies scholars abroad. All classical works – and *Vita Constantini* is undoubtedly one such work – attract readers of different age and at different stages of their lives. And this goes far beyond school and university curricula.

Vita Constantini: Who, When, Where comprises two parts. Part I is structured as a handbook where the separate entries are dedicated to personal names and by-names of actual historical figures, biblical and mythological characters, names of states, regions, rivers, mountains, and institutions (churches, monasteries, schools), names of languages, tribes and nations that appear on the pages of *Vita Constantini*. Besides the information of *who, when and where* someone lived and worked, the entries give indirect answers to the questions *what and why*. In this way readers have a quick and informative access to the most important points in *Vita Constantini* and their interpretation in Slavic studies. Part II of the book contains the text of the *Vita*. The purpose is to facilitate the perception of the first part (the references) through the second part (the text) and vice versa. Both parts are complemented with instructions for use. At the end of the book are included four supplements and a list of references, which is an excerpt of the vast scholarly and popular science literature dedicated to *Vita Constantini*.

КОЙ, КОГА, КЪДЕ В ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ
НА СВ. КОНСТАНТИН-КИРИЛ

МАЯ ИВАНОВА, ЦВЕТОМИРА ДАНОВА

ПОМАГАЛО

Българска. Първо издание, 2021

Редакционен съвет: проф. д-р Славия Бърлиева, проф. д-р Ана Стойкова,
проф. дин Илия Илиев, проф. дин Димитър Димитров,
проф. д-р Валери Стефанов, проф. д-р Александър Николов

Печатница „Симолени-94“
София, бул. „Владимир Вазов“ 15

ISBN 978-954-9787-44-3